



โครงการวิจัยเรื่อง

“ใคร ๆ ก็มีบ้านได้”: *Politics* ของอริสโตเติลกับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย

“Anyone can have home”: Aristotle’s *Politics* and right to housing

โดย

ชุตติเดช เมธิชุตติกุล

อาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

สัญญาเลขที่ 4/2566

สถาบันวิจัย มหาวิทยาลัยรังสิต

ประจำปีงบประมาณ 2566

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยเรื่อง “ใคร ๆ ก็มีบ้านได้”: Politics ของอริสโตเติลกับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย เป็นโครงการวิจัยที่ได้รับทุนวิจัยจากสถาบันวิจัย มหาวิทยาลัยรังสิต (รหัสโครงการวิจัย 4/2566) และได้รับการอนุมัติและดำเนินการตามหลักการที่กำหนดโดยสำนักงานจริยธรรมการวิจัย มหาวิทยาลัยรังสิต (หนังสือรับรองเลขที่ RSUERB2023-010) จึงขอขอบคุณทั้งสองหน่วยงานที่อำนวยความสะดวกให้งานชิ้นนี้เกิดขึ้นและดำเนินการจนสำเร็จ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณนิภาพร พบสระบัว (ไอ) เจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยที่คอยประสานงานและให้คำแนะนำเรื่องต่าง ๆ เป็นอย่างดีตลอดการวิจัย

นอกจากนี้ต้องขอขอบคุณคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต ทั้ง ศ.กิตติคุณ ดร.วีร สมบูรณ์ คณบดี อ.ดร.ชนุตร์ นาคทรานันท์ ผู้อำนวยการหลักสูตรรัฐศาสตรบัณฑิตที่ให้คำแนะนำและกำลังใจที่ดีมาตลอด และเพื่อน ๆ อาจารย์กับเจ้าหน้าที่ที่ได้ช่วยสร้างบรรยากาศที่ดีสำหรับการทำวิจัยให้เกิดขึ้นในที่ทำงาน รวมถึงโครงการประชุมสัมมนาวิชาการ ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ประจำปี 2567 ร่วมกับ เครือข่ายปรัชญาสังคมศาสตร์ไทย หัวข้อการประชุมสัมมนา “ปรัชญาสำหรับสังคมศาสตร์ และสังคมศาสตร์สำหรับปรัชญา” ในระหว่างวันที่ 26 – 27 กรกฎาคม 2567 ณ อาคารศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยนเรศวร โดยโครงการวิจัยได้นำบางส่วนของโครงการไปนำเสนอในงานดังกล่าว จึงขอขอบคุณทั้งสองหน่วยงานที่ให้โอกาสในการนำเสนอครั้งนี้ รวมถึงความเห็นจากผู้เข้าร่วมงานประชุมครั้งนี้ทุกท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผศ.ดร.อรรถสิทธิ์ สิทธิดำรง สำนักวิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ และ อ.ดร.ญาเรศ อัครพัฒนานุกูล คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ความเห็นทั้งสองมีประโยชน์อย่างมากต่อการปรับแก้งานวิจัยในช่วงสุดท้าย

ชุตติเดช เมธีชุตติกุล

4 กันยายน 2567

ณ ห้องพักอาจารย์ 3-308

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

เมืองเอก หลักหก จ.ปทุมธานี

บทคัดย่อ

งานชิ้นนี้ต้องการที่จะตอบคำถามที่ว่า “ความคิดของ Aristotle สามารถเป็นรากฐานให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย (right to housing) ได้อย่างไร” จากการวิเคราะห์งาน *Politics* ของ Aristotle เป็นหลัก และยังได้วิเคราะห์ *Physics* และ *Nichomachean Ethics* เพิ่มเติม ซึ่งพบว่าความคิดเรื่องของครัวเรือน (household) ธรรมชาติ (nature) และมิตรภาพ (friendship) ของ Aristotle สามารถเป็นรากฐานให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยได้ โดยเริ่มจากเมืองเป็นเรื่องธรรมชาติ และครัวเรือนเป็นพื้นฐานของเมือง ซึ่งเมืองทำหน้าที่ให้ผู้คนที่อยู่ในเมืองนั้นสามารถแสวงหาชีวิตที่ดีที่ตนปรารถนาได้ นอกจากนี้เนื้อหาของบ้านเรือนใน *Politics* ยังสะท้อนให้เห็นถึงพันธะหน้าที่หรือเป้าหมายของสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่ต่างมีเป้าหมายของตัวเองในฐานะที่สิ่งนั้นเป็นสิ่งนั้น หากสิ่งนั้นไม่สามารถบรรลุเป้าหมายตามธรรมชาติของตนได้ สิ่งนั้นก็จะไม่ใช่สิ่งนั้น กล่าวคือแต่ละสรรพสิ่งต่างดำรงอยู่โดยมีเป้าหมายของตัวเอง จุดหมายปลายทางของการปรากฏของแต่ละสรรพสิ่งนั้นจึงเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ โดยธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาเพื่อไปสู่จุดหมายทางของแต่ละสรรพสิ่ง ในแง่นี้ธรรมชาติจึงเป็นตัวขับเคลื่อนให้สรรพสิ่งต่าง ๆ ไปสู่จุดหมายทางของสรรพสิ่งนั้น ๆ และเงื่อนไขที่จำเป็นเพื่อที่จะบรรลุชีวิตที่ดีได้ นั่นคือชุมชนทางการเมืองที่ดำรงอยู่บนฐานของธรรมชาติและมิตรภาพ ซึ่งต่างส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเพื่อการพัฒนาชุมชนทางการเมืองให้สามารถบรรลุจุดหมายปลายทางได้ การดำรงอยู่ของชุมชนทางการเมืองในฐานะชุมชนทางการเมืองจะเป็นเช่นนั้นได้ก็ต่อเมื่อชุมชนดังกล่าวสามารถบรรลุเป้าหมายทางธรรมชาติที่ตนถือกำหนดมาให้ได้

ดังนั้นเมื่อชุมชนทางการเมืองคือเมือง และรากฐานของเมืองก็คือครัวเรือน ณ จุดนี้จึงสามารถนำคำอธิบายในส่วนนี้ของ Aristotle ในเรื่องความสำคัญของครัวเรือนบนความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและมิตรภาพที่ต่างสนับสนุนความจำเป็นของการมีอยู่ของครัวเรือนที่เป็นเรื่องธรรมชาติของเมืองที่ต้องตอบสนองต่อจุดหมายปลายทางของเมือง นั่นคือการทำให้ผู้คนแสวงหาชีวิตที่ดีได้ ในแง่นี้ความคิดของ Aristotle จึงสามารถปรับมาใช้เพื่อตอกย้ำถึงความจำเป็นของการมีที่อยู่อาศัยในฐานะครัวเรือนที่เป็นพื้นฐานที่สำคัญของชุมชนทางการเมืองที่จะมอบชีวิตที่ดีเมื่อมาอยู่ร่วมกัน ในคำอธิบายตรงนี้จึงถือเป็นการสร้างรากฐานทางความคิดอย่างชอบธรรมสำหรับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยด้วยรากฐานทางความคิดของ Aristotle ดังนั้นความคิดของ Aristotle จึงสามารถเป็นรากฐานให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยตามที่ได้อธิบายไปข้างต้น

คำสำคัญ: สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย, อริสโตเติล, โพลิติกส์, ธรรมชาติ, มิตรภาพ

สารบัญ

บทคัดย่อ	ก
บทที่ 1 บทนำ: บ้าน ที่อยู่อาศัย และสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย	1
จุดเริ่มต้นของสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยและ Aristotle.....	1
คำถามวิจัย	5
วัตถุประสงค์การวิจัย	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	5
กรอบแนวคิดการวิจัย	5
ระเบียบวิธีวิจัย.....	6
ขอบเขตของการวิจัย.....	6
บทที่ 2 สำนวจทวนทบท: สิทธิ สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย และ Aristotle	7
สิทธิและสิทธิมนุษยชน.....	7
สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย	11
Aristotle เมือง และครัวเรือน	16
บทสรุป: การศึกษา Aristotle และสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย	18
บทที่ 3 Aristotle ว่าด้วยชุมชนทางการเมืองและระบอบการปกครอง.....	19
นครรัฐและเมือง: สิ่งที่ดีดำรงอยู่โดยธรรมชาติ.....	21
ระบอบการปกครองที่ดีและไม่ดีกับการปฏิบัติ.....	27
บทสรุป: ครัวเรือนคือรากฐานของนครรัฐ	34
บทที่ 4 บ้านเรือนของ Aristotle: รากฐาน ธรรมชาติ และมิตรภาพ	35
บ้านเรือนคือพื้นฐานของชุมชนทางการเมือง.....	37
บ้านเรือนในฐานะที่อยู่อาศัยนั้นเป็นเรื่องธรรมชาติ	44

บ้านเรือนสร้างมิตรภาพและมิตรภาพเป็นสิ่งจำเป็น	48
บทสรุป: สิทธิที่จะมีอยู่อาศัยจึงเป็นสิทธิโดยธรรมชาติ	55
บทที่ 5 บทสรุป: “ใคร ๆ ก็มีบ้านได้” บนรากฐานของ Aristotle	57
1) บ้านเรือน ธรรมชาติ และมิตรภาพ	57
2) สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยในฐานะสิทธิมนุษยชน	59
3) สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยในรัฐธรรมนูญและการนำไปปฏิบัติ	60
บรรณานุกรม.....	62
ภาษาไทย.....	62
ภาษาอังกฤษ	63



บทที่ 1

บทนำ: บ้าน ที่อยู่อาศัย และสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย

จุดเริ่มต้นของสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยและ Aristotle

“ข้อ 25 (1) ทุกคนมีสิทธิในมาตรฐานการครองชีพอันเพียงพอสำหรับสุขภาพและความอยู่ดีของตนและของครอบครัว รวมทั้งอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และการดูแลสุขภาพทางการแพทย์ และบริการสังคมที่จำเป็น และมีสิทธิในหลักประกันยามว่างงาน เจ็บป่วย พิกการ หมาย วัยชรา หรือปราศจากการดำรงชีพอันในสภาวะแวดล้อมนอกเหนือการควบคุมของตน” (สหประชาชาติ, 2551, 28)¹

คำกล่าวข้างต้นถูกระบุอยู่ใน ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights: UDHR) ในปี 1948 ในข้อที่ 25 (1) โดยเฉพาะประเด็นเรื่องที่อยู่อาศัยที่น่าจะเป็นประเด็นใจกลางสำคัญอันเป็นเสมือนรากฐานที่สำคัญของการที่มนุษย์จะสามารถมีมาตรฐานสำหรับการครองชีพอันเพียงพอสำหรับตนและครอบครัว กล่าวคือการมีที่อยู่อาศัยถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของการมีชีวิตที่ดีของมนุษย์ทุกคนภายใต้แนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน (human rights) (Hohmann, 2014) ที่อยู่อาศัย หรือ “บ้าน” (home/house) เป็นเสมือนพื้นที่แห่งการก่อตัวทางความคิด ความรู้สึก ตัวตน (identity) สภาพแวดล้อม และสังคมอันเป็นรากฐานที่สำคัญต่อการมีชีวิตที่ดีของประชาชนในประเทศต่าง ๆ ในแง่นี้เวลากล่าวถึง “housing” หรือที่อยู่อาศัยในความหมายนี้ จึงไม่ใช่ในความหมายในเชิงของการแสดงความเป็นเจ้าของหรือการมีบ้านเป็นของตนเองเท่านั้น แต่เป็นในความรู้สึกของการมีพื้นที่ไว้ใช้ป้องกันหรือกำลัง (shelter) สำหรับการใช้ชีวิตประจำวันหนึ่ง ๆ (Atkinson and Jacobs, 2016; Coccia, 2024)

ดังนั้นการมีบ้านหรือที่อยู่อาศัยจึงเป็นสิ่งสำคัญจำเป็นต่อการใช้ชีวิตและเพื่อที่จะแสวงหาชีวิตที่ดีที่ตนปรารถนาได้ สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย (right to housing) จึงเป็นเรื่องสำคัญอย่างมากตามที่ระบุไว้ใน UDHR และเพื่อส่งเสริมประเด็นดังกล่าวให้หนักแน่นขึ้นไป “ที่อยู่อาศัย” ในความหมายนี้จึงหมายรวมทั้งที่อยู่อาศัยใน

¹ Article 25 (1) Everyone has the right to a standard of living adequate for the health and well-being of himself and of his family, including food, clothing, housing and medical care and necessary social services, and the right to security in the event of unemployment, sickness, disability, widowhood, old age or other lack of livelihood in circumstances beyond his control. (สหประชาชาติ, 2551, 14)

ฐานะเจ้าของหรือกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลและในฐานะผู้เช่าที่ไม่ใช่เจ้าของด้วยด้วย “ที่อยู่อาศัย” ในความหมายนี้ จึงเป็นทั้งบ้านและลักษณะสถานที่ที่สามารถใช้เป็นที่หลบภัยต่าง ๆ ความหนาว ความร้อน ฝนฟ้าคะนอง เป็นที่นอน เป็นที่ที่สามารถทำงาน กินอยู่ เลี้ยงดูลูกหลาน พ่อแม่ พักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น กระนั้นการระบุไว้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของข้อ 25 (1) เป็นเพียงหนึ่งคำ จากคำจำนวนมากในข้อดังกล่าว ทำให้การนำประเด็นดังกล่าว มาใช้อย่างเป็นรูปธรรมชัดเจนโดยเฉพาะในเชิงกฎหมายยังไม่ปรากฏเป็นรูปธรรมหรือในเชิงการนำนโยบายไปปฏิบัติ

จนในปี 1991 สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยจึงได้ถูกนำมาใช้ในเชิงกฎหมายสิทธิมนุษยชนอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้นโดยเริ่มจากคณะกรรมการว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม (Committee on Economic, Social, and Cultural Rights; CESCR) เป็นผู้กำกับดูแลการระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights; ICESCR) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ UDHR ได้ขยายความในเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยจากข้อที่ 25 ใน UDHR โดยลงรายละเอียดเงื่อนไข 7 ประการสำหรับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย (Hohmann, 2013, 20-29) ได้แก่ 1. มีความมั่นคงทางกฎหมายในการครอบครองที่อยู่อาศัย (legal security of tenure) 2. มีการบริการ วัสดุอุปกรณ์ สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ และสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานสำหรับที่อยู่อาศัย (availability of services, materials, facilities and infrastructure) 3. ราคาที่เหมาะสมสำหรับประชาชนทุกคน (affordability) 4. ที่อยู่อาศัยสามารถอยู่ได้อย่างเหมาะสม (habitability) 5. เป็นที่อยู่อาศัยที่สามารถเข้าถึงได้ง่ายสำหรับทุกคน (accessibility) 6. อยู่ในพื้นที่ที่เหมาะสม (location) ที่รายล้อมไปด้วยเครือข่ายชุมชนและสังคมรอบ ๆ ที่เอื้อต่อการใช้ชีวิต และ 7. ต้องเคารพมิติทางวัฒนธรรม (cultural adequacy) การออกแบบที่อยู่อาศัย

ในปี 1996 ได้เกิดข้อตกลง “Istanbul agreement and Habitat Agenda” โดยความร่วมมือระหว่าง “UN Human Settlement Programme” กับสำนักงานข้าหลวงใหญ่เพื่อสิทธิมนุษยชน (the Office of the High Commissioner for Human Right) ในเรื่องเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยกลายเป็นหน่วยงานใหม่ของสหประชาชาติที่ชื่อ “UN-HABITAT” โดยทำหน้าที่ส่งเสริม สนับสนุน และตระหนักถึงความสำคัญของที่อยู่อาศัยผ่านการรณรงค์และส่งเสริมการจัดทำระบบที่อยู่อาศัยอย่างเป็นระบบเพื่อให้มนุษย์ทุกคนได้รับสิทธิดังกล่าวในฐานะสิทธิขั้นพื้นฐานและได้มีที่อยู่อาศัยที่มีคุณภาพ (Edgar, Doherty, and Meert, 2002, 17)

ฉะนั้นจะพบว่าประเด็นเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยจึงจะได้รับการยอมรับในระดับนานาชาติของงานสิทธิมนุษยชนสากลเมื่อปี 1996 ในชื่อ “สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยอย่างเพียงพอ” (The right to adequate housing) จากการประชุมที่อิสตันบูล โดยในข้อที่ 61 ของ “Istanbul agreement and Habitat Agenda” ได้ระบุว่า “จะได้มีการส่งเสริม ปกป้อง และรับประกันถึงการตระหนักอย่างเต็มที่และก้าวหน้าเกี่ยวกับเรื่องสิทธิที่จะมีที่

อยู่อาศัยอย่างเพียงพอ” และในการประชุม “UN-HABITAT” ในปี 2001 หรือที่มักถูกเรียกว่า “Istanbul +5” ได้เน้นย้ำข้อตกลงเมื่อปี 1996 อีกครั้งที่พยายามจัดประชุมและหาแนวทางร่วมกันเกี่ยวกับเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยให้กับมนุษย์ทุกคนในฐานะสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานที่มนุษย์ทุกคนในทุก ๆ ที่ทั่วโลกควรจะได้รับ (Edgar, Doherty, and Meert, 2002, 17)

ดังนั้นเพื่อเสริมความแข็งแกร่งของสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยให้มีรากฐานที่มั่นคงให้ทุกประเทศและทุกรัฐเห็นความสำคัญของสิทธิดังกล่าวงานวิจัยชิ้นนี้จึงต้องการที่จะสร้างรากฐานที่สำคัญสำหรับรับรองสิทธิดังกล่าวเพื่อสร้างความชอบธรรมให้ประชาชนสามารถได้รับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยอย่างเท่าเทียมและทั่วถึงจากรัฐได้

สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยในเชิงความรู้พื้นฐานในด้านปรัชญาการเมืองในฐานะองค์ความรู้ที่ต้องการแสวงหาสังคมที่ดีหรือสังคมในอุดมคติให้เกิดขึ้น ซึ่งที่ผ่านมาความคิดหรือปรัชญา (philosophy) ของนักปรัชญาการเมืองในอดีตกลายเป็นรากฐานที่สำคัญให้รัฐสมัยใหม่ เช่น แนวคิดเรื่องสัญญาประชาคม (social contract) โดย Thomas Hobbes, John Locke, และ Jean-Jacques Rousseau ความคิดเรื่องความยุติธรรม (justice) ของ Plato และ John Rawls รูปแบบการปกครองในอุดมคติต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นงานของ Plato, Aristotle และคนอื่น ๆ อีกมากมาย ในแง่นี้จะเห็นได้ว่าสิ่งที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน โดยเฉพาะกฎหมาย การปกครอง และสังคม ล้วนมาจากรากฐานทางความคิดของนักปรัชญาการเมืองที่ผ่านมาทั้งสิ้น ดังนั้นตัวบททางปรัชญาการเมืองจึงเป็นรากฐานที่สำคัญสำหรับการเป็นแหล่งที่มาหรือทรัพยากรพื้นฐานของสถาปนาหรือการสร้างสิ่งต่าง ๆ จากรากฐานทางความคิดที่ได้ชี้แนะให้มนุษย์ได้รังสรรค์สิ่งต่าง ๆ ออกมาเป็นรูปธรรมเพื่อรองรับการแสวงหาชีวิตที่ดีตามที่ตนปรารถนาสำหรับทุกคน (Pangle and Burn, 2015; Smith, 2012) งานวิจัยชิ้นนี้จึงจะศึกษาตัวบททางปรัชญาการเมืองเพื่อที่จะวิเคราะห์ สังเคราะห์ และประมวลผลออกมาเป็นผลงานวิจัยที่เป็นเสมือนหนึ่งรากฐานทางความคิดของการสร้างสิ่งต่าง ๆ ให้ปรากฏเป็นรูปธรรมต่อไปในอนาคต

ในอีกแง่หนึ่งการมีรากฐานที่มาจากความคิดของนักปรัชญาการเมืองยังเป็นการเสริมส่งและรับประกันความน่าเชื่อถือของสิ่งนั้น เพราะความคิดของนักปรัชญาการเมืองแต่ละคนนั้นมีความยืนยันยังมั่นคงกว่ากฎหมายและสิ่งอื่น ๆ โดยทั่วไป อันเนื่องมาจากตัวบททางปรัชญาการเมืองนั้นถือเป็นข้อเขียนและมรดกของนักปรัชญาการเมืองในอดีตที่ต้องการค้นหาสัจธรรมเที่ยงแท้ในทางการเมือง กล่าวคือการค้นหาว่าธรรมชาติของการเมืองที่ดีนั้นคืออะไร และเป็นแบบไหน หรือก็คือการนำวิธีการทางปรัชญา (doing philosophy) มาใช้กับการเมือง (politics) โดยปรัชญาต้องการที่จะแสวงหาความรู้อันเป็นความรู้ที่จริงแท้ที่แน่นอน (wisdom) ผ่านการขบคิดและวิเคราะห์มาอย่างดีที่แตกต่างจากความเห็น (opinion) เพราะเป็นเพียงสิ่งที่เกิดขึ้นฉาบฉวยไม่ได้ผ่านการคิดวิเคราะห์มาอย่างละเอียด ในแง่นี้สิ่งนี้จึงเป็นการหาความรู้ที่แท้จริงที่จะเป็นมาตรฐานในการตัดสินใจ

อย่างยุติธรรมได้ว่าอะไรคือความดี และอะไรคือสิ่งที่ไม่ดี เพราะว่าหน้าที่ของปรัชญาการเมืองคือการเชื่อมโยงหลักการพื้นฐานทางการเมืองต่างๆ (political principles or theoretical wisdom) กับกิจกรรมทางการเมืองต่างๆ (political activities or practical wisdom) หรือก็คือปรัชญาการเมืองเป็นครูผู้สอนผู้ปกครอง นักกฎหมาย และประชาชน สร้างบุคคลเหล่านี้เพื่อไปพัฒนาชุมชนของตนตามเป้าหมายที่ชุมชนนั้น ๆ ตั้งเอาไว้ โดยมุ่งที่จะคงรักษาสິงที่ดีอยู่แล้วให้อยู่ต่อไปหรือไม่ก็พัฒนาชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ ให้ดีขึ้นกว่าเดิม (สมบัติ จันทรวงศ์, 2551, 1-6; วีระ สมบูรณ์, 2561, 18-20; อรรถสิทธิ์ ลิทธิคำรง, 2558, 304-306; Jaffa, 2009, 9; Pangle, 2004, 31-32; Strauss, 1988, 3-10)

โดยงานชิ้นนี้เลือกศึกษาตัวบทของ Aristotle ชื่อ *Politics* เพื่อเป็นการวางรากฐานอันชอบธรรมให้กับเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย โดย *Politics* ถือเป็นงานสำรวจรูปแบบการปกครองของนครรัฐต่าง ๆ ในสมัยกรีกโบราณที่ Aristotle ใช้ชีวิตอยู่ ณ ยุคนั้น อีกทั้ง Aristotle ยังได้วิเคราะห์เพื่อหาจุดร่วมหรือธรรมชาติโดยทั่วไปของนครรัฐในยุคดังกล่าวออกมา ผลจากการวิเคราะห์ได้สรุปหลักการพื้นฐานของนครรัฐไว้ในเล่มที่ 1 บทที่ 1 ของ *Politics* ซึ่งระบุไว้ว่า

“เพราะเราได้เห็นแล้วว่าทุกๆ เมือง (city) ต่างคือชุมชน (community) ประเภทหนึ่งที่ต่างเกิดขึ้นก็เพื่อบรรลุถึงเป้าหมายของสิ่งที่ดีบางอย่าง (ด้วยมนุษย์ทุกคนนั้นต่างทำเพื่อเห็นแก่สิ่งที่ดีสำหรับตน) จึงเห็นได้ชัดว่าการรวมตัวกันนั้นเพื่อมุ่งหวังถึงสิ่งที่ดี และชุมชนที่กระทำเช่นนี้ได้ต้องได้อำนาจบางอย่างที่เบ็ดเสร็จเหนือชุมชนทั้งปวง และได้รวมเอาชุมชนแบบอื่นๆ รวมเข้าด้วยกัน นี่คือนิยามที่เราเรียกว่าเมืองหรือชุมชนทางการเมือง (political community)”² (Aristotle, 2013, 1252a1-7) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

Politics จึงเป็นความพยายามหารากฐานที่สำคัญของชุมชนทางการเมืองที่ควรจะเป็นในยุคดังกล่าว ซึ่งแม้เวลาผ่านมานานกว่า 2,400 ปี แต่เป้าหมายพื้นฐานในอดีตก็ยังคงเป็นเหมือนกับเป้าหมายพื้นฐานในปัจจุบันที่ Aristotle ระบุไว้ว่า “...ทุกๆ เมือง (city) ต่างคือชุมชน (community) ประเภทหนึ่งที่ต่างเกิดขึ้นก็

² “Since we see that every city is some sort of community, and that every community is constituted for the sake of some good (for everyone does everything for the sake of what is held to be good), it is clear that all communities aim at some good, and that the community that is most authoritative of all and embraces all the others does so particularly, and aims at the most authoritative good of all. This is what is called the city or the political community.”

เพื่อบรรลุถึงเป้าหมายของสิ่งที่ดีบางอย่าง (ด้วยมนุษย์ทุกคนนั้นต่างทำเพื่อเห็นแก่สิ่งที่ดีสำหรับตน) จึงเห็นได้ชัดว่าการรวมตัวกันนั้นเพื่่มุ่งหวังถึงสิ่งที่ดี...” การกลับไปอ่าน *Politics* เพื่อตีความสำหรับการสร้างรากฐานของสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยจึงมีความเป็นไปได้ หากยึดตามเป้าหมายดังกล่าว ในแง่นี้ตัวบทและข้อเสนอต่าง ๆ ใน *Politics* สามารถกลายเป็นพื้นฐานที่สำคัญของความจำเป็นและความชอบธรรมของสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยเพื่อเป็นการรับประกันถึงสิทธิขั้นพื้นฐานที่รัฐควรมอบให้กับประชาชนทุกคนอย่างเท่าเทียม

คำถามวิจัย

“ความคิดของ Aristotle สามารถเป็นรากฐานให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยได้อย่างไร”

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยผ่านความคิดของ Aristotle
2. เพื่อสร้างรากฐานความชอบธรรมให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. มีความเข้าใจเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยมากขึ้น
2. สามารถนำความรู้ดังกล่าวไปต่อยอดงานวิจัยในเรื่องที่อยู่อาศัยและการศึกษาปรัชญาการเมืองในอนาคต
3. สามารถนำความรู้ดังกล่าวไปใช้สำหรับวางรากฐานทางนโยบายเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยในอนาคต

กรอบแนวคิดการวิจัย

สำหรับกรอบแนวคิดการวิจัยนั้น งานวิจัยนี้จะใช้กรอบคิด “วิธีวิทยาแบบสเตราส์เซียน” (Straussian approach) เป็นกรอบคิดสำหรับการอ่านตัวบททางปรัชญาการเมือง (political philosophy) ของ Leo Strauss เพื่อที่จะศึกษา พิณิจ และพิเคราะห์ตัวบททางปรัชญาการเมืองอย่างละเอียด ด้วยการอ่านตัวบทแบบปิด (closed reading) หรือการอ่านระหว่างบรรทัด (between the lines) เพื่อค้นหาเป้าหมาย คำอธิบาย เหตุผล และคำถามถึงสังคมที่ดีที่นักปรัชญาการเมืองคนนั้นต้องการสื่อ โดยเป็นการวิเคราะห์ตัวบทเพื่อหาความหมายที่ซ่อนอยู่ ความหมายที่ถูกซ่อนอยู่ดังกล่าวนี้ในแง่หนึ่งก็สามารถตีความไปได้ว่าตัวบทดังกล่าวนี้

ได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากใคร (ลีโอ สเตร่าส์ และ โจเซฟ ครีอปชีย์, 2550, วีระ สมบูรณ์, 2561; สมเกียรติ วันทะนะ, 2561; สมบัติ จันทรวงศ์, 2521; 2527; 2551; 2558)

ดังนั้นการวิจัยในกรอบคิดดังกล่าวจะเน้นไปที่ศึกษาการศึกษาตัวบททางปรัชญาการเมืองเป็นสำคัญ โดยเน้นไปที่ความหมายโดยตรง ความหมายแฝง และการตีความของนักวิชาการต่าง ๆ ต่องานชิ้นนี้ ซึ่งมีจุดเน้นไปที่ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย หรือประเด็นที่ใกล้เคียงหาคำดังกล่าวยังไม่ได้ถูกใช้หรือเกิดขึ้นมา เช่น บ้าน ครัวเรือน ที่อยู่อาศัย เป็นต้น หลังจากนั้นก็จะนำความคิดและข้อเสนอต่าง ๆ เหล่านี้มาประมวลผลและนำวิเคราะห์เพื่อนำเสนอเป็นผลการวิจัยสำหรับตอบโจทย์วิจัย

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research) โดยศึกษาตัวบททางปรัชญาการเมืองของ Aristotle 1 เล่ม ชื่อ *Politics* ในเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย โดยจะเริ่มจากการสำรวจความหมายของสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยในเชิงของความหมายที่มีอยู่ก่อนหน้าแล้วประมวลเป็นความหมายภาพรวมเพื่อนำไปใช้เป็นแนวทางสำหรับการศึกษาควบคู่ไปกับกรอบแนวคิดการวิจัยสำหรับการศึกษาศิลปะ *Politics* เพื่อนำไปสู่ผลวิเคราะห์ สังเคราะห์ และบทสรุปของงานวิจัยเพื่อสร้างรากฐานของสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยผ่านความคิดของ Aristotle นอกจากนี้อาจจะใช้ตัวบทอื่น ๆ ของ Aristotle มาประกอบการวิเคราะห์เพิ่มเติมด้วย เช่น *Physics* และ *Nichomachean Ethics*

ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้จะเน้นศึกษาตัวบทของ Aristotle ชื่อ *Politics* ภายใตกรอบแนวคิดการวิจัยแบบวิธีวิทยาแบบเสตราเลียน เพื่อวิเคราะห์ตัวบทดังกล่าวว่าจะสามารถสร้างรากฐานอันชอบธรรมให้กับเรื่องของสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย รวมถึงตัวบทที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ *Physics* และ *Nichomachean Ethics*

บทที่ 2

สำรวจทบทวน: สิทธิ สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย และ Aristotle

สำหรับในบทนี้จะเป็นการทบทวนวรรณกรรมในเรื่องที่ศึกษาวิจัยโดยจะแบ่งเป็น 3 เรื่องตามประเด็นที่จะศึกษา ได้แก่ สิทธิ ครัวเรือน และ Aristotle โดยจะร้อยเรียงทั้ง 3 เรื่องนี้ให้สัมพันธ์กับเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย ซึ่งการทบทวนนี้มีเป้าหมายเพื่อที่จะช่วยให้เห็นที่ทางของงานชิ้นนี้และความจำเป็นที่จะต้องศึกษาประเด็นดังกล่าว โดยในภาพรวมนั้นการสำรวจงานในกลุ่มนี้จะเน้นไปที่งานกลุ่มที่อยู่อาศัยศึกษา (Housing Studies) เป็นหลัก แต่ด้วยประเด็นใจกลางของงานวิจัยชิ้นนี้คือเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยกับ Aristotle จึงต้องสำรวจงานในส่วนเรื่องของสิทธิและโดยเฉพาะสิทธิมนุษยชน เพราะสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยปรากฏขึ้นครั้งแรกใน *ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน* ส่วน Aristotle นั้นจะเน้นไปที่กลุ่มงานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเมือง (city) และครัวเรือน (household) เป็นสำคัญ ทำให้งานกลุ่มปรัชญาการเมืองจึงเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

ฉะนั้นในบทนี้จะแบ่งออกเป็น 4 ส่วนด้วยกัน ได้แก่ 1) สิทธิและสิทธิมนุษยชน 2) สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย 3) Aristotle เมือง และครัวเรือน และ 4) บทสรุป

สิทธิและสิทธิมนุษยชน

สำหรับ “สิทธิ” หรือ “right” นั้น เป็นแนวคิดทางปรัชญาที่มีการถกเถียงมาตลอดประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาจนมีอากินิยามที่แน่นอนตายตัวหรือชัดเจนได้ โดยประเด็นเรื่องสิทธิเริ่มจากประเด็นเรื่องสิทธิโดยธรรมชาติ (natural right) และถูกพัฒนาเรื่อยมาจนเป็นสิทธิมนุษยชน (human rights) ในปัจจุบัน หรืออาจจะพูดได้ว่าเราอยู่ในยุคของสิทธิ (age of rights) (Bobbio, 1996) เพราะในยุคปัจจุบันสิทธิกลายเป็นเรื่องสำคัญจำเป็น ไม่ว่าอย่างไรเสียมนุษย์ทุกคนที่เกิดมาจะต้องมีสิทธิ ได้รับสิทธิในฐานะมนุษย์คนหนึ่ง ฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงที่จะต้องมีการพูดถึงเรื่องสิทธิอยู่เสมอ ในทุก ๆ การเรียกร้องในเรื่องต่าง ๆ ทั่วโลกมักจะเริ่มต้นด้วยการกล่าวว่าเราทุกคนมีสิทธิ สิทธิกลายเป็นเรื่องที่จะต้องมี เปรียบเสมือนปัจจัย 4 ในทางการเมืองก็ได้ ทุก ๆ การร่างรัฐธรรมนูญหรือการกระทำต่าง ๆ ของรัฐจะต้องคำนึงถึงสิทธิของประชาชนทั้งตามที่กฎหมายกำหนดและสิทธิโดยธรรมชาติ (Ingram, 1994; Rowan, 1999) ไม่ว่ารัฐจะดำเนินการอะไรก็ตามแต่ก็ต้องกระทำบนฐานของการเคารพในสิทธิของประชาชนทุกคน ห้ามละเมิดสิทธิของประชาชนที่ได้รับการรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญ

ฉะนั้นรากฐานเกี่ยวกับเรื่องสิทธิในปัจจุบันพอจะสรุปได้ว่ามีแหล่งที่มาจาก 3 แหล่งด้วยกัน ได้แก่ 1) กฎหมายธรรมชาติ (natural law) ตามชนบของศาสนาคริสต์ 2) นักคตินักปรัชญายุคเรืองปัญญา (enlightenment) เช่น Hugo Grotius, Thomas Hobbes, John Locke, Immanuel Kant เป็นต้น และ 3) Wesley N. Hohfeld นักทฤษฎีกฎหมายชาวอเมริกัน (Singer, 1991, 3) รากฐานเหล่านี้ในแง่หนึ่งได้สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของสิทธิที่เริ่มแรกเดิมที่มีรากฐานมาจากเรื่องกฎหมายธรรมชาติที่ผูกโยงไปกับการคิดเรื่องว่าพระเจ้าสร้างอย่างพระเจ้า ภายใต้ชนบแบบคริสต์ศาสนา โดยเป็นกฎหมายที่พระเจ้าใช้ในการปกครองมนุษย์มนุษย์จึงมีหน้าที่จะต้องทำความเข้าใจและรู้ถึงกฎดังกล่าวของพระเจ้าเพื่อที่จะได้ปฏิบัติตามให้สอดคล้องกับวิถีของพระเจ้าเพื่อจะได้กลับคืนสู่อาณาจักรของพระองค์จากตายไปแล้ว ในเวลาต่อมาแนวคิดดังกล่าวนี้ได้ถูกนำมาตีความใหม่ในยุคเรืองปัญญาเพื่อเป็นการรับประกันและให้ความชอบธรรมต่อการต่อต้านผู้ปกครองที่เป็นทรราช (tyranny) (Arendt, 2017, 388) แนวคิดเรื่องสิทธิโดยธรรมชาติจึงเกิดขึ้น โดยระบุว่ามนุษย์ทุกคนเท่าเทียมกันต่อหน้าพระเจ้า เพราะเป็นสิ่งที่พระเจ้าสร้างขึ้นมา โดยนักคิดที่โดดเด่นในการตีความชนบแบบคริสต์ศาสนากับสิทธิโดยธรรมชาตีก็คือ John Locke และได้ถูกนำมาใช้โดยเหล่าคณะผู้ก่อตั้งประเทศสหรัฐอเมริกา (The Founding Fathers) ในช่วงศตวรรษที่ 18 ส่งผ่านมายังการปฏิวัติฝรั่งเศส (French Revolution) และพัฒนาเรื่อยมาเป็นแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนปรากฏคำประกาศในเอกสารชื่อ “ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน” ในปี 1948 (Bobbio, 1996, 40-43; Campbell, 2006, 5-10; Edmundson, 2012, 6-12, 22-28, 33-35) หรืออาจจะแบ่งเรื่องสิทธิออกเป็น 2 แบบ คือ สิทธิที่คิดบนฐานของสิทธิโดยธรรมชาติ (natural rights) กับสิทธิที่คิดบนฐานในเชิงสถาบันอย่างรัฐธรรมนูญ (Waldron, 2007, 745)

สิทธิจึงเป็นเรื่องของสิ่งที่ควรได้รับ (priority) เป็นเรื่องของปัจเจก (individual) เป็นเรื่องของการรับประกันถึงการอยู่ดีมีสุข เป็นเรื่องของจริยธรรมสิ่งที่ควรหรือสิ่งที่ควรจะทำ เป็นการรับประกันความปลอดภัยของมนุษย์ในสังคม ในรัฐ รวมถึงเป็นเรื่องของการรักษาดูแลแก้ไข (remedies) ให้กับมนุษย์สำหรับการถูกละเมิดต่อตนเองและเป็นเรื่องของการตัดสินใจ (decisive) ในการกระทำต่าง ๆ และสิ่งที่ควรมีควรได้รับจากสังคมและรัฐ นอกจากนี้สิทธิยังเป็นเรื่องของสากล (universality) ถือเป็นพื้นฐานของมนุษย์ทุกคนเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ที่ไหน เพศใด อายุเท่าไร หรือเชื้อชาติและวัฒนธรรมใดก็ตาม ทุกคนมีสิทธิในฐานะที่เป็นมนุษย์เหมือนกันทุกคน (Campbell, 2006, xiv-xv, 3-5)

ในแง่สิทธิที่ภายในหลังได้ถูกพัฒนาเป็นเรื่องของสิทธิมนุษยชน โดยพัฒนาการของสิทธิมนุษยชนสามารถแบ่งออกเป็น 3 รุ่นด้วยกัน ได้แก่ รุ่นแรกเป็นสิทธิมนุษยชนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิขั้นพื้นฐานในฐานะพลเมือง เช่น ขันติธรรมทางศาสนา (toleration) เสรีภาพในการเลือกตั้ง เสรีภาพในการพูด เป็นต้น รุ่นที่สองเป็นสิทธิมนุษยชนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิในทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น การศึกษา ที่อยู่อาศัย

สุขภาพ งาน เจื่อนใจที่จำเป็นของการใช้ชีวิต เป็นต้น และรุ่นที่สามเป็นสิทธิมนุษยชนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องชุมชน เช่น ชนกลุ่มน้อย ความแตกต่างทางวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม เป็นต้น (Waldron, 2007, 748) นอกจากนี้ นักวิชาการบางคนเชื่อว่าสิทธิมนุษยชนไม่ได้ถูกเข้าใจบนฐานของสิทธิโดยธรรมชาติ แต่เป็นสิทธิที่คิดบนฐานในเชิงปรัชญาเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับสิทธิมนุษยชนที่จะก่อตัวกลายเป็นประเด็นในเชิงสถาบัน สำหรับการนำไปปฏิบัติและรับประกันสิทธิดังกล่าวให้กับมนุษย์ทุกคน (Beitz, 2007, 630-631) ในแง่นี้สิทธิจึงเป็นเรื่องของบุคคล เป็นเรื่องเป้าหมายของการกระทำ เป็นเจื่อนใจที่พึงมีของมนุษย์สำหรับการมีชีวิตที่ดี เป็นเรื่องของการเลือก เป็นเรื่องของความสุและความสนุกสนานที่จะกระทำ (Freedon, 1991, 6) ในแง่นี้เราสามารถมองว่าสิทธิมนุษยชนเป็นสิ่งที่มาจำกัดอำนาจขององค์อธิปัตย์หรือรัฐก็ได้ (Waldron, 2020, 162-165)

สำหรับการทำความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนสามารถแบ่งออกเป็น 4 กลุ่มความคิดด้วยกัน (Dembour, 2010, 2) ได้แก่ 1) สำนักธรรมชาติ (Natural School) เข้าใจสิทธิมนุษยชนในฐานะเรื่องสากลที่มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติเป็นพื้นฐานของการเป็นมนุษย์ สิทธิมนุษยชนเป็นสิทธิที่มนุษย์มีมาตั้งแต่กำเนิด เป็นสิ่งที่ได้รับโดยธรรมชาติ หรืออาจจะมองว่าธรรมชาตินี้คือพระเจ้าในความคิดแบบคริสต์ศาสนา เป็นเรื่องสากล หรือเป็นแหล่งที่มาที่เหนือไปกว่าความเข้าใจโดยทั่วไปของมนุษย์ (transcendental source) สิทธิมนุษยชนในมุมมองของสำนักธรรมชาตินี้จึงมองว่าสิทธิเป็นเรื่องที่มนุษย์ได้รับมาตั้งแต่เกิดโดยธรรมชาติและเป็นเรื่องสากลที่มนุษย์ไม่ว่าจะอยู่สถานที่ใด หรือเพศสภาพใด หรืออายุเท่าไรก็ตาม ตามเท่าที่พวกเขาเกิดมาเป็นมนุษย์ก็สมควรได้รับสิทธิดังกล่าวนี้ (Dembour, 2010, 2-3)

2) สำนักปรึกษาหารือ (Deliberative School) เข้าใจสิทธิมนุษยชนในฐานะการตกลงร่วมกันของสังคม ซึ่งมักจะออกมาในรูปแบบของรัฐธรรมนูญ สำนักนี้เข้าใจสิทธิมนุษยชนในฐานะคุณค่าทางการเมืองที่พัฒนาขึ้นจากแนวคิดเสรีนิยม ไม่ใช่สิ่งที่ได้รับมาโดยธรรมชาติ แต่สำนักปรึกษาก็ยังมองว่าสิทธิมนุษยชนเป็นเรื่องสากล แต่เป็นเรื่องสากลที่ค่อย ๆ ได้รับการยอมรับจากสังคมต่าง ๆ โดยการสนับสนุนและส่งเสริมโดยสังคมที่ได้รับอุดมการณ์เสรีนิยมมา เพราะพื้นฐานของเสรีนิยมนั้นคือเรื่องของสิทธิขั้นพื้นฐานของปัจเจกที่ได้รับการรับรองโดยรัฐ ภายใต้สัญญาประชาคมหรือในรูปแบบของกฎหมายรัฐธรรมนูญ สำหรับสำนักปรึกษาหารือแล้ว สิ่งที่จะช่วยรับประกันสิทธิดังกล่าวได้ไม่ใช่ธรรมชาติ แต่เป็นกฎหมายรัฐธรรมนูญ (Dembour, 2010, 3; Waldron, 2007, 745)

3) สำนักต่อต้าน (Protest School) เข้าใจสิทธิมนุษยชนว่าเป็นเรื่องการต่อสู้ของประชาชนรากหญ้า เป็นการต่อสู้กับความอยุติธรรมของชนชั้นล่างที่ถูกละเมิดโดยชนชั้นสูงและชนชั้นปกครอง ฉะนั้นสิทธิมนุษยชนจึงเป็นเรื่องของการต่อสู้เพื่อให้ได้รับการรับรองในสิทธิขั้นพื้นฐานโดยกลุ่มคนที่ถูกกดขี่ กลุ่มคนที่ไม่ได้รับอภิสิทธิ์ใด และกลุ่มคนยากจน สำหรับสำนักต่อต้านนั้นเชื่อว่าสิทธิมนุษยชนมีแหล่งที่มาที่เหนือไปกว่าความ

เข้าใจโดยทั่วไปของมนุษย์ แต่พวกเขาก็ยังเชื่อว่าอย่างไรเสียแหล่งที่มาของสิทธิเหล่านี้ก็ควรมีแหล่งที่มาจากการต่อสู้ทางสังคมด้วยเช่นกัน เพราะเป็นสิ่งจำเป็นที่ควบคู่กันไปและช่วยเป็นการรับรอง รับประกัน และสร้างค้ำประกันให้กับสิทธิที่พวกเขาได้รับอย่างยั่งยืนและมั่นคง นอกจากนี้พวกเขาไม่ค่อยเชื่อในกระบวนการทางกฎหมายสิทธิมนุษยชนนัก เพราะพวกเขาเห็นว่ากระบวนการนี้เป็นกระบวนการของชนชั้นนำและชนชั้นปกครองที่อาจจะมากดขี่และลิดรอนสิทธิของพวกเขาไปอีก (Dembour, 2010, 3)

และ 4) สำนักวาทกรรม (Discourse School) เข้าใจสิทธิมนุษยชนว่าเป็นเรื่องภาษาและสิ่งสร้างทางสังคม (social construction) สิทธิมนุษยชนดำรงอยู่เพียงเพราะผู้คนพูดถึง ดังนั้นแล้วสิทธิมนุษยชนจึงไม่ใช่สิ่งที่มีโดยธรรมชาติ หรือได้รับการมอบให้จากแหล่งที่มาที่เหนือไปกว่าความเข้าใจโดยทั่วไปของมนุษย์ หรือการต่อสู้ทางสังคม หรือรัฐธรรมนูญ แต่เป็นคำหรือภาษาที่ได้เนรมิตและให้ความชอบธรรมทางการเมืองกับสิทธิมนุษยชนในสังคมต่าง ๆ และระดับโลกด้วย สิทธิมนุษยชนจึงไม่ใช่หนทางแห่งการปลดแอกของมนุษย์ แต่เป็นกรงขังแห่งภาษาที่มนุษย์ที่ทำให้เชื่อว่าสิทธิมนุษยชนจะช่วยนำพามนุษย์ไปสู่เสรีภาพที่แท้จริงได้ (Campbell, 2006, 22-23; Dembour, 2010, 4; Freeden, 1991, 7; Singer, 1991, 169-170)

ในแน้วงานวิจัยชิ้นนี้เลือกที่จะทำความเข้าใจเรื่องสิทธิและสิทธิมนุษยชนตามสำนักธรรมชาติ กล่าวคือสิทธิเป็นเรื่องสากล เป็นเรื่องที่ดีดำรงอยู่โดยธรรมชาติ ซึ่งการเข้าใจสิทธิในฐานะสิทธิโดยธรรมชาตินั้นดูจะเป็นข้อเสนอที่สอดคล้องไปกับแนวคิดของ Aristotle ที่ได้รับการตีความจากนักวิชาการกลุ่มหนึ่งที่เสนอการตีความความคิดของ Aristotle ในมุมมองของสิทธิโดยธรรมชาติ (Cooper, 1996; Miller, 1995; 1996; Strauss, 1953, 144-146) โดยในลักษณะมุมมองนี้เป็นมุมมองสิทธิโดยธรรมชาติแบบดั้งเดิม (classical natural right doctrine) ที่เริ่มต้นโดย Socrates และถูกพัฒนาต่อมาจาก Plato และ Aristotle อีกทั้งยังส่งต่อมายังความคิดแบบคริสเตียนในยุคกลางจาก Augustine และ Aquinas (Strauss, 1953, 120) ที่มองว่ามนุษย์จะสามารถมีชีวิตที่ดีได้ตามระเบียบหรือวิถีที่ธรรมชาติได้รังสรรค์ขึ้นมา กล่าวคือธรรมชาติมีเป้าหมายเพื่อสรรสร้างมนุษย์ให้มีชีวิตที่ดี ชีวิตที่ดีของพวกเขาเป็นไปตามระเบียบโดยธรรมชาติที่ดีดำรงอยู่ ธรรมชาติได้สร้างเงื่อนไขให้มนุษย์สามารถเติบโตและเติมเต็มความปรารถนาในชีวิตที่มุ่งหวังได้ (Strauss, 1953, 127)

ฉะนั้นมนุษย์จึงมีสิทธิโดยธรรมชาติที่จะได้รับความช่วยเหลือและดูแลให้สามารถบรรลุศักยภาพหรือชีวิตที่ดีที่ตนปรารถนาได้ ในมุมมองนี้เองที่งานวิจัยชิ้นนี้เห็นว่าการพยายามตีความ Aristotle ในแง่ของสิทธิโดยธรรมชาตินี้จะช่วยเปิดทางให้กับการสร้างรากฐานทางความคิดของ Aristotle ให้กับความคิดเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยได้

สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย

จะเห็นได้ว่าสิทธิและสิทธิมนุษยชนนั้น ถือเป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่สำคัญสำหรับการรับประกันถึงการเป็นมนุษย์ การมีชีวิต และการใช้ชีวิตในฐานะมนุษย์คนหนึ่งที่สามารถใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ตามที่ตนปรารถนา และเป็นชีวิตที่ดีในฐานะมนุษย์ มนุษย์ทุกคนควรมีและได้รับเงื่อนไข ความปลอดภัย และความคุ้มครองอย่างเพียงพอ การอาศัยอยู่ในชุมชน หมู่บ้าน สังคม ประเทศ และรัฐของประชาชนทุกคนควรมีเงื่อนไขที่เอื้อต่อการใช้ชีวิต พัฒนาการของแนวคิดเรื่องสิทธิจึงกลายมาเป็นสิทธิมนุษยชนและสิทธิขั้นพื้นฐานนี้เป็นการให้คำมั่นและในอีกทางหนึ่งก็เป็นการจำกัดอำนาจของรัฐว่าหน้าที่พื้นฐานของรัฐต่อประชาชนในรัฐทุกคนในฐานะมนุษย์คนหนึ่งควรจะต้องมอบสิ่งใดหรือเงื่อนไขใดที่จำเป็นต่อการมีชีวิตในรัฐและการจัดหาที่จำเป็นต่อการใช้ชีวิต และนี่คือความหมายของสิทธิ เป็นสิ่งที่พึงมีของมนุษย์ทุกคนในปัจจุบัน

ฉะนั้นเมื่อ UDHR ได้ระบุไว้ในข้อที่ 25 (1) เกี่ยวกับเงื่อนไขพื้นฐานในเรื่องของที่อยู่อาศัยและพิจารณาประเด็นนี้ในฐานะสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย ที่อยู่อาศัยจึงกลายเป็นเรื่องที่สำคัญจำเป็นอย่างมากในฐานะเงื่อนไขของการใช้ชีวิตในฐานะมนุษย์ที่รัฐจะต้องจัดสรรให้เพียงพอสำหรับประชาชนทุกคนในรัฐไม่ว่าจะเป็นลักษณะของการเช่า บ้านเอื้ออาทร อพาร์ตเมนต์และคอนโดของรัฐ เป็นต้น รัฐจำเป็นต้องเอื้ออำนวยความสะดวกในเรื่องนี้เป็นอย่างดีในฐานะที่จะเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนทุกคน

บ้านหรือที่อยู่อาศัยเป็นสิ่งที่สำคัญมาก ๆ สำหรับมนุษย์มาตั้งแต่อดีต ตั้งแต่มนุษย์เริ่มที่จะลงหลักปักฐานเปลี่ยนวิถีชีวิตจากเร่ร่อนมาทำเกษตรกรรมทำให้เกิดการสร้างที่อยู่อาศัยสำหรับเป็นที่หลบแดดหลบฝน เป็นที่สำหรับกักเก็บผลผลิตจากการเกษตรเพื่อเตรียมสำหรับการใช้ชีวิตในฤดูต่าง ๆ ในยุคกรีกโบราณบ้านหรือที่อยู่อาศัยนั้นไม่ใช่เป็นเพียงสถานที่พักเท่านั้น แต่ยังแฝงไปด้วยสถานะทางการเมืองและสังคมของผู้อาศัยพื้นที่ในที่อยู่อาศัยจึงเป็นพื้นที่ทางสังคมและพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ รวมถึงเป็นพื้นที่ของการแสดงออกถึงอำนาจทางการเมืองและเป็นพื้นฐานของหน่วยทางการเมืองอย่างชุมชนหรือนครรัฐโบราณดังที่ได้ถูกกล่าวถึงในงาน *Politics* ของ Aristotle (Helmer, 2024; Nevett, 2023, 1-5)

หลังจากนั้นพัฒนาการของที่อยู่อาศัยจึงมีการพัฒนาที่มีความซับซ้อนมากขึ้นมีการแบ่งพื้นที่ในบ้านอย่างมีสัดส่วน และผลจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีส่งผลให้การออกแบบบ้านมีความหลากหลายมากขึ้น บ้านถูกออกแบบตอบสนองต่อความต้องการของผู้อาศัยที่หลากหลาย รวมถึงการเกิดขึ้นตึกระฟ้า คอนโด และความคิดว่าด้วยเรื่องการเคหะสงเคราะห์ (public housing) ที่มาพร้อมกับการเติบโตของอุตสาหกรรมและผู้คนมากมาย การขยายตัวของเมือง (urbanization) ทำให้เกิดปัญหาของประชากรล้นเมืองและชุมชนแออัด จนเกิดการพยายามแก้ปัญหาดังกล่าวด้วยนโยบายด้านที่อยู่อาศัยทั้งในเชิง

ให้ความช่วยเหลือ นโยบายการเช่าบ้าน หรือการจัดสรรที่อยู่อาศัยโดยรัฐ และการปรากฏขึ้นของการรับรองเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยใน UDHR (Borsi, Ekici, Hale, and Hayness, 2022, 1-6)

บ้านหรือที่อยู่อาศัยจึงไม่ใช่เพียงสถานที่ในเชิงกายภาพสำหรับหลบแดดหรือหลบฝนอีกต่อไป แต่ยังแฝงไปด้วยคุณค่าทางสังคม สถานะทางชนชั้น สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมือง และความเจริญเติบโตกับการอยู่ที่มีสุขของชุมชนและประเทศด้วย อีกทั้งบ้านยังกำหนดอัตลักษณ์ ความเป็นอยู่ และอนาคตของผู้อยู่อาศัยในบ้าน นอกจากนี้ในบ้านยังสัมพันธ์กับเรื่องละแวกบ้าน เพื่อนบ้าน และสภาพแวดล้อมรอบบ้าน ที่ส่งผลต่อการสร้างและหยั่งรากกระบอบประชาธิปไตยอีกด้วย (Beveridge and Koch, 2022, 79-81) บ้านจึงมีอะไรมากมายที่แอบซ่อนอยู่

นอกจากนี้สำหรับการศึกษาเรื่องที่อยู่อาศัยเราจำเป็นต้องแยกคำพื้นฐานที่สำคัญที่ดูเหมือนว่าจะมีความหมายนัยตรงเหมือนกัน แต่ในความเป็นจริงคำพวกนี้ยังแฝงซ่อนนัยยะบางอย่างเอาไว้ สำหรับคำว่า “house” เป็นคำที่มีความหมายในเชิงการอยู่อาศัยหรือพื้นที่ที่ประชาชนอาศัยและใช้ชีวิตอยู่เป็นความหมายในเชิงกายภาพเป็นหลัก ส่วนคำว่า “home” เป็นคำที่ให้ความหมายในเชิงอารมณ์ ความรู้สึก และความสัมพันธ์ หรือเป็นความหมายที่มีนัยยะในเชิงจิตใจมากกว่าคำว่า “house” ที่เป็นเพียงเรื่องสถานที่ เป็นที่ที่ผู้คนได้ใช้ชีวิตในแต่ละวัน และคำว่า “household” หรือ “ครัวเรือน” เป็นคำที่มีความเกี่ยวข้องกับการจัดการเรื่องต่าง ๆ ภายในบ้านที่มักจะผูกโยงกับเรื่องเพศสภาพ ชนชั้นทางสังคม และการเมือง เพราะเรื่องในครัวเรือนมักจะเป็นพื้นที่ของเพศหญิง โดยอยู่ภายใต้ควบคุมของเพศชาย การจัดการครัวเรือนได้เป็นอย่างดีสะท้อนถึงความอยู่ดีมีสุขและความเจริญรุ่งเรืองของชุมชนและรัฐนั้น ๆ (Atkinson and Jacobs, 2016, 7-11)

บ้านเป็นกิจกรรมทางสังคม เป็นเสมือนโครงสร้างรากฐานของสุขภาพของมนุษย์เราและเป็นสิ่งที่กำเนิดชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมอีกด้วย ในอดีตการศึกษาเรื่องบ้านในทางสังคมศาสตร์ถูกละเลยหรืออยู่สถานะของชายขอบของวงวิชาการเสมอมา จนในยุค 1960s ประเด็นเรื่องความยากจนและความไม่เท่าเทียมเป็นประเด็นสำคัญในการศึกษาทางสังคมศาสตร์ มิติทางด้านที่อยู่อาศัยถูกนำมาศึกษาในฐานะบริบทแวดล้อมที่ส่งผลต่อความเป็นอยู่ของประชาชนที่ทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมและความยากจนตามมา ดังนั้นการมีที่อยู่อาศัยหรือบ้านที่เหมาะสมมีคุณภาพจะช่วยรับประกันความอยู่ดีมีสุขและชีวิตที่ดีของประชาชนภายในรัฐ ซึ่งนำมาสู่การพัฒนาเศรษฐกิจและอื่น ๆ ให้ดีขึ้นกว่าเดิม รวมถึงปัญหาชุมชนแออัดในเมืองใหญ่ทั่วโลกที่กำลังกลายเป็นปัญหาสำคัญของเมืองและได้ขัดขวางการพัฒนาเมือง โดยเฉพาะเมืองหลวงที่เปรียบเสมือนหน้าตาของประเทศ ทำให้เกิดการวางแผนและออกนโยบายที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัยโดยในเรื่องของการสร้างบ้าน

เอื้ออาทาทหรือการเคหะสงเคราะห์ (public housing) จึงทำให้ประเด็นเรื่องบ้านหรือที่อยู่อาศัยได้รับความสนใจมากขึ้นในที่สุด (McCabe and Rosen, 2023, 1-3)

สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้เพื่อเป็นการรองรับและสนับสนุนแนวคิดเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยนั้น งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการให้ความชอบธรรมแนวคิดดังกล่าวด้วยการเสนอความคิดหรือปรัชญาการเมืองในอดีตเพื่อสร้างระบบวิธีคิดขั้นพื้นฐานในสิทธิดังกล่าวอย่างเป็นระบบชัดเจนและนำไปสู่การพัฒนาต่อไปในเชิงนโยบายท้ายที่สุดนำไปสู่การปฏิบัติได้จริง สอดรับกับแนวคิดในเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย ด้วยการมีความคิดที่เป็นระบบสามารถพิจารณาและจัดการเรื่องต่าง ๆ เป็นอย่างดี จะทำให้สามารถระบุเหตุและผลและความจำเป็นในเรื่องต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การวางแผนอย่างเป็นขั้นเป็นตอนและเป็นระบบต่อการพัฒนาการวางแผนในเชิงนโยบายสาธารณะได้อย่างชัดเจน อีกทั้งยังช่วยเป็นเสมือนเข็มทิศชี้้นำการดำเนินการต่าง ๆ ทั้งกิจกรรมโครงการ และภาพรวมที่ควรจะเป็นของสิทธิดังกล่าวได้อย่างรอบด้าน เป็นระบบ หรือเมื่อตัวนโยบายสาธารณะในสิทธิดังกล่าวที่สนับสนุนและไม่แน่ใจว่าแนวทางดังกล่าวจะนำไปสู่เป้าหมายได้หรือไม่ ความคิดพื้นฐานนี้จะช่วยเป็นเสมือนเป้าหมายที่คอยกำกับให้นโยบาย แนวทาง และแผนต่าง ๆ ไม่หลุดกรอบไปจากแนวทางที่ควรจะเป็น ด้วยเหตุนี้เองงานวิจัยชิ้นนี้จึงเลือก Aristotle มาเป็นนักคิดหลักต่อการพยายามสร้างรากฐานทางความคิดให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย

สำหรับการศึกษาเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยนั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มด้วยกัน ได้แก่

1) กลุ่มที่ศึกษาสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยในแง่มุมมองของสังคมวิทยา รัฐศาสตร์ และกฎหมาย โดยกลุ่มนี้จะเน้นไปที่การศึกษาประเด็นเรื่องที่อยู่อาศัย ใน 4 ประเด็นหลัก ๆ ได้แก่

1.1 ที่อยู่อาศัยในฐานะคุณค่าทางสังคม (social value) ประเด็นนี้สอดคล้องไปกับสถานะหรือตัวตนของปัจเจกหรือผู้ที่สัมพันธ์กับการมีที่อยู่อาศัยหรือบ้าน การมีบ้านหรือที่อยู่อาศัยได้สร้างตัวตนที่มั่นคงความรู้สึกที่ปลอดภัยให้เกิดกับปัจเจกอย่างไร การมีบ้านหรือที่อยู่อาศัย รวมถึงการเป็นเจ้าของได้สร้างความรู้สึกหรือตัวตนเช่นไรให้กับกลุ่มคนแต่ละสังคม แต่ละสังคมให้ค่าหรือให้ความสำคัญกับเรื่องที่อยู่อาศัยอย่างไร ทำให้ถึงเป็นเช่นนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างสถานะทางสังคมหรือชนชั้นกับที่อยู่อาศัย ในแง่การศึกษาที่อยู่อาศัยของงานกลุ่มนี้จึงเป็นการศึกษาในเชิงสังคมวิทยา รัฐศาสตร์ และประวัติศาสตร์ที่มีเกี่ยวข้องและเกี่ยวโยงชีวิตทางสังคมของผู้คนที่สัมพันธ์กับบ้านหรือที่อยู่อาศัย เช่น งานในยุคบุกเบิกของ Wirth (1947) งานของ Foley (1980) งานของ Kemeny (1991) หรืองานในยุคใหม่อย่างงานของ Franklin (2006) งานของ Bratt, Stone, and Hartman (2006) งานของ Clapham (2012a) งานของ Nevett (2010; 2023) งานของ Bloom, Umbach, and Vale (2015) งานของ Atkinson and Jacobs (2016) งานของ King (2016; 2017)

งานของ Irving-Clarke and Henderson (2021) งานของ McCabe and Rosen (2023) หรืองานที่ศึกษาประเด็นนี้ในบริบทของไทยอย่างงานของภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์ (2567)

สำหรับงานกลุ่มนี้น่าจะเป็นงานกลุ่มแรก ๆ ของการพยายามศึกษาที่อยู่อาศัยศึกษา (Housing Studies) โดยการตั้งประเด็นเบื้องต้นจากงานของ Wirth (1947) ว่าที่อยู่อาศัยเป็นเรื่องของกิจกรรมทางสังคม จึงยังสะท้อนและแสดงให้เห็นถึงคุณค่าบางอย่างที่ซ่อนอยู่ในที่อยู่อาศัยของแต่ละสังคม ในแง่นี้อาจจะมองได้ว่าข้อเสนอของ Wirth ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษางานกลุ่มนี้ก็ได้

1.2 ที่อยู่อาศัยกับชุมชน (community) นั้นจะศึกษาในเชิงที่ว่าที่ทางหรือความสำคัญของที่อยู่อาศัยหรือบ้านสำคัญอย่างไรต่อการดำรงอยู่ของชุมชน ในประเด็นนี้เชื่อมโยงกับของความเป็นเพื่อนบ้าน (neighborhood) และประเด็นนี้ก็เชื่อมโยงกับเรื่องครอบครัว (family) ที่ที่อยู่อาศัย ชุมชน และเพื่อนบ้านต่างสร้างสัมพันธ์ที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ ผูกโยงความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคมสมัยใหม่ให้สามารถมีสถานะและตัวตนที่ชัดเจน ไม่โดดเดี่ยวเปลี่ยวเหงาภายใต้สภาวะการณ์ที่ปัจเจกจะต้องใช้ชีวิตสมัยใหม่ในเมืองกับผู้คนที่ไม่รู้จักการมีที่อยู่อาศัย มีครอบครัว และมีเพื่อนบ้านช่วยสร้างสัมพันธ์ให้กับชีวิตหลังจากที่ใช้ชีวิตไปกับการทำงานแต่ละวัน สร้างความรู้สึกร่วมกันและปลอดภัยทำให้ชีวิตในแต่ละวันสามารถดำเนินต่อไปนี้ หรือการศึกษาที่อยู่อาศัยโดยใช้ตัวแบบการศึกษาแบบประชาชนกับสิ่งแวดล้อม (people-environment) ที่ศึกษาความสัมพันธ์ที่จะเป็นการสร้างเงื่อนไขของการมีชีวิตที่ดีของผู้คน โดยพิจารณาจากเงื่อนไขแวดล้อมต่าง ๆ ในเชิงกายภาพ อาทิ ขนาดห้อง บริเวณรอบ ๆ ที่อยู่อาศัย เป็นต้น และในเชิงบุคคล อาทิ เพื่อนบ้าน เป็นต้น ปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับที่อยู่อาศัยต้องอาศัยเงื่อนไขหรือปัจจัยอะไรที่จะส่งผลต่อสภาวะและการมีชีวิตที่ดีของผู้คนเพื่อสร้างตัวแบบที่จะนำไปใช้ในเชิงนโยบายต่อไป เช่น งาน Lawrence (2012) งานของ Borsi, Ekici, Hale, and Hayness, (2022) งานของ Cuddy, Spring, Krysan, and Crowder (2023) เป็นต้น

งานกลุ่มนี้มีความสัมพันธ์ในเชิงสังคมวิทยา มานุษยวิทยา สถาปัตยกรรม ผังเมือง ชุมชน และการเมือง เนื่องจากเกี่ยวข้องกับประเด็นในเชิงอัตลักษณ์ ครอบครัว สังคม การออกแบบ การบริหารจัดการ และภาครัฐ ซึ่งดูเหมือนกับงานกลุ่มแรก แต่จะแตกต่างในจุดเน้นที่จุดเน้นข้อขึ้นนี้ให้ความสำคัญกับเรื่องชุมชน ครอบครัว เพื่อนบ้าน และที่อยู่อาศัยเป็นหลัก งานกลุ่มนี้จึงมีลักษณะของการเป็นการศึกษาข้ามศาสตร์และสหวิทยาการอย่างมากเพื่อที่จะทำความเข้าใจประเด็นดังกล่าวอย่างครอบคลุมและรอบด้าน

1.3 นโยบายสาธารณะและการพัฒนาที่อยู่อาศัย (housing policy and development) สำหรับประเด็นนี้จะเป็นการศึกษาในเชิงการออกแบบนโยบายสาธารณะ นโยบายที่ควรจะเป็น และการประเมินผลนโยบายเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยสำหรับประชาชน ไม่ว่าจะเป็นนโยบายที่อยู่อาศัยที่รัฐอุดหนุน (public housing)

นโยบายการเช่าที่อยู่อาศัย หรือในกรณีของไทย เช่น นโยบายบ้านเอื้ออาทร รวมถึงการพัฒนาที่อยู่อาศัยผ่านกระบวนการผู้ดีวิวัฒน์ (gentrification) หรือการฟื้นฟูเมือง (urban renewal) ทั้งหมดเกี่ยวข้องกับเรื่องบ้านหรือที่อยู่อาศัยที่ถือเป็นประเด็นสำคัญของรัฐในการจัดการที่อยู่อาศัย เพราะสัมพันธ์กับชีวิตความเป็นอยู่และความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง เช่น งานของ Malpass and Murie (1999) งานของ King and Oxley (2000) งานของ Leishman and Rowley (2012) งานของ Preimus (2012) งานของ Stone (2012) งานของ Yates (2012) งานของ Clapham (2012b) หรืองานที่ศึกษากรณีของไทยอย่างงานของพิชญ์ พงษ์สวัสดิ์ (2566) เป็นต้น

ภาพรวมงานกลุ่มนี้มีลักษณะในเชิงการพยายามนำเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย หรือการพยายามศึกษาเปรียบเทียบนโยบายจากกรณีศึกษาในประเทศอื่น ๆ เพื่อที่จะปรับปรุง แก้ไข หรือนำเสนอวิธีการใหม่ ๆ ที่จะนำมาช่วยแก้ปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยในที่ต่าง ๆ

1.4 ที่อยู่อาศัยในฐานะสิทธิขั้นพื้นฐานบนฐานความเข้าใจในแง่มุมที่เกี่ยวกับกฎหมาย ในประเด็นนี้จะเป็นการศึกษาในแง่มุมของกฎหมายซึ่งเกี่ยวข้องการทำความเข้าใจในแง่มุมของสิทธิขั้นพื้นฐาน (basic/fundamental rights) สิทธิมนุษยชน (human rights) และกรณีศึกษาทางกฎหมายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับข้อที่อยู่อาศัยและอสังหาริมทรัพย์ โดยเฉพาะการพิจารณาที่มาที่ไปของ *ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน* (Universal Declaration of Human Rights: UDHR) ข้อเสนอจาก International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR) UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR) พัฒนาการกว่าจะถูกระบุไปในกฎหมายและกฎบัตรต่าง ๆ โดยเริ่มจาก บัญญัติว่าด้วยสิทธิพื้นฐานของพลเมือง (Bill of Rights) ของอังกฤษ ในปี 1689 คำประกาศอิสรภาพของสหรัฐอเมริกา (United States Declaration of Independence) ในปี 1776 ประกาศสิทธิมนุษยชนและพลเมือง (Declaration of the Rights of Man and of the Citizen) ในปี 1789 ของการปฏิวัติฝรั่งเศส เป็นต้น เช่น งานของ King (2003a) งานของ Hohmann (2014) งานของ Moons (2018) งานของ Wells (2018) งานของ Fermin and Wassenberg (2020) งานของ Keating (2020) เป็นต้น

ในแง่นี้จึงเป็นลักษณะของการศึกษาในเชิงภาพรวมของการถูกสถาปนาให้กลายเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานในทางกฎหมาย ข้อผูกมัด และข้อปฏิบัติในทางกฎหมาย เมื่อสิทธิที่มีที่อยู่อาศัยถูกบรรจุให้เป็นส่วนหนึ่งในทางกฎหมาย

2) กลุ่มที่ศึกษาสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยในแง่มุมของปรัชญาการเมือง ไม่ว่าจะเป็นงานของ King (2003b; 2011) งานของ Single (2014) งานของ Taylor (2019) งานของ Irving-Clarke (2019; 2023) เป็นต้น โดย

ในกลุ่มนี้จะเป็นการศึกษาโดยใช้กรอบคิดเรื่องความยุติธรรม (justice) ความยุติธรรมทางสังคม (social justice) สิทธิในเชิงเสรีภาพ (freedom right) กรอบคิดเรื่องศักยภาพของมนุษย์ (Capability approach) อิสระนิยม (Libertarianism) อนุรักษนิยม (Utilitarianism) ซึ่งเป็นคนละลักษณะกับการศึกษาเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย โดยผ่านความคิดของ Aristotle โดยภาพรวมแล้วในกลุ่มนี้จะเป็นการนำแนวคิดทางปรัชญาการเมืองของนักปรัชญาในยุคศตวรรษที่ 20 มาใช้ทำความเข้าใจถึงคำถามต่าง ๆ เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย รากฐานและความจำเป็นของนโยบายที่อยู่อาศัย การเคหะสงเคราะห์ บ้านเอื้ออาทร เช่น ที่อยู่อาศัยเป็นสิ่งที่รัฐจะต้องจัดหาหรือไม่ และขอบเขตที่รัฐควรเข้าไปช่วยเหลือในเรื่องนี้ ทำไมราคาของที่อยู่อาศัยจึงไม่เท่ากันในแต่ละพื้นที่ สิทธิและเสรีภาพของคนไร้บ้านอยู่ตรงไหน และรัฐควรจะให้ความช่วยเหลือกับคนไร้บ้านอย่างไร และมีขอบเขตประมาณไหน เป็นต้น

ในแง่หนึ่งการศึกษาของกลุ่มนี้ก็มีความเหมือนคำถามวิจัยของงานชิ้นนี้ จะแตกต่างกันแค่นักคิดที่นำมาใช้สังเคราะห์เพื่อสร้างรากฐานความชอบธรรมให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยที่งานชิ้นนี้เลือก Aristotle ฉะนั้นงานวิจัยชิ้นนี้จึงจัดอยู่ในกลุ่มที่ศึกษาสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยในแง่ของปรัชญาการเมือง

Aristotle เมือง และครัวเรือน

แม้ Aristotle จะมีชีวิตอยู่มากกว่า 2,000 ปี แต่กระนั้นข้อสังเกตและความคิดในงาน *Politics* ถือเป็นงานที่พยายามนำเสนอธรรมชาติของการอยู่ร่วมกันของมนุษย์และนำเสนอถึงความสำคัญจำเป็นต่อการดำรงอยู่ของชุมชน เมือง และนครรัฐ ที่ถือเป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่มนุษย์จะมีชีวิตที่ดีได้ก็ต่อเมื่ออาศัยอยู่ในเมืองร่วมกับมนุษย์คนอื่น เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงถือเป็นเงื่อนไขสำคัญขั้นต้นต่อการใช้ชีวิตของมนุษย์ แต่เวลาพูดถึงเมืองเมืองไม่ใช่พื้นที่ว่างเปล่าแต่เป็นพื้นที่ของการจัดการในหลากหลายสิ่งที่สำคัญต่อประชาชนที่จะใช้ชีวิตในเมืองไม่ว่าจะเป็นตลาด พื้นที่สาธารณะ ที่ทำการของรัฐ และที่อยู่อาศัย ฉะนั้นจึงไม่แปลกที่จะสามารถนำความคิดของ Aristotle มาสนับสนุนเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย ด้วย *Politics* ของ Aristotle ให้ความสำคัญต่อการจัดการชุมชนทางการเมือง โดยเฉพาะเมืองกับนครรัฐ โดยจะชี้ให้เห็นถึงธรรมชาติหรือลักษณะทั่วไปของรูปแบบการปกครองหรือระบอบการปกครองของนครรัฐต่าง ๆ ในอดีตในยุคสมัยเดียวกับ Aristotle และนำเสนอเป็นข้อสังเกต ความคิด และปรัชญาการเมืองอย่างเป็นระบบเพื่อนำเสนอสังคมอุดมคติและแนวทางที่ควรจะเป็นในเชิงปฏิบัติให้ผู้อ่านได้ตระหนักถึงความสำคัญของเมืองและนครรัฐ

ดังนั้นเมื่อ *Politics* เป็นเรื่องเกี่ยวกับเมือง นครรัฐ และระบอบการปกครองแล้ว การจัดการบ้านเรือน ครัวเรือน และที่อยู่อาศัยจึงเป็นพื้นฐานหรือหน่วยที่สำคัญต่อการดำรงอยู่และการดำเนินไปของ

ระบอบการปกครองนั้น ๆ การศึกษา *Politics* จะช่วยเพิ่มมุมมองและความคิดที่รอบด้านมากขึ้นต่อการพัฒนารากฐานทางความคิดให้กับแนวคิดเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยได้เป็นอย่างดี แต่ก่อนที่จะศึกษาตัวบทดังกล่าว จึงควรที่จะทบทวนงานศึกษาที่เกี่ยวกับ Aristotle และสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยเสียก่อน

ซึ่งโดยภาพรวมแล้วจะพบว่ายังไม่มีกลุ่มงานศึกษาใดที่ศึกษา Aristotle กับประเด็นเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยมาก่อน มีเพียงกลุ่มศึกษาที่ใกล้เคียงกับเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย คือ ประเด็นเรื่องของเมืองและครัวเรือน เช่น งานของ Strauss (1964) งานของ Booth (1981) งานของ Coby (1988) งานของ Destrée (2015) งานของ Nagle (2016) งานของ Segev (2019) งานของ Horn (2021) เป็นต้น โดยพบการว่ายังไม่มี การนำความคิดของ Aristotle ไปใช้ศึกษาสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย แต่เป็นที่น่าสนใจของ Aristotle ไปศึกษาเรื่องเมือง ครัวเรือน และรัฐ โดยส่วนมากก็มักจะใช้งานเรื่อง *Politics* เป็นหลักสำหรับการศึกษาในประเด็นเหล่านี้ แม้จะไม่ใช่กลุ่มงานที่ศึกษาเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย แต่งานกลุ่มนี้ก็ช่วยให้งานวิจัยชิ้นนี้สามารถแสดงให้เห็นถึงสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยในฐานะสิทธิที่รัฐพึงให้กับประชาชนได้ ด้วยการเชื่อมโยงประเด็นเรื่องครัวเรือนกับเมือง และความจำเป็นของการดำรงอยู่ของชุมชนทางการเมืองว่ามีความสำคัญต่อการสร้างเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยให้ผู้คนในชุมชนนั้น ๆ สามารถแสวงหาความปรารถนาของตนได้ ครัวเรือน เมือง และการมีที่อยู่อาศัย จึงเป็นเรื่องสำคัญจำเป็นที่รัฐในปัจจุบันจะต้องมีให้เพื่อสร้างเงื่อนไขที่จำเป็นต่อการแสวงหาชีวิตที่ดีของตน นอกจากนี้ยังมีงานที่พยายามตีความความคิดของ Aristotle เชื่อมโยงกับเรื่องสิทธิโดยธรรมชาติ (natural rights) ซึ่งในประเด็นนี้เองถือเป็นรากฐานของเกิดขึ้นในเรื่องสิทธิขั้นพื้นฐานให้กับเสรีนิยมและประชาธิปไตย ณ จุดนี้ ดังนั้นกลุ่มจึงช่วยสร้างความเป็นไปได้ของการวิเคราะห์และตีความความคิดของ Aristotle กับเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยให้ชัดเจนขึ้น

สำหรับการศึกษาเกี่ยวกับเมืองของ Aristotle นั้น บางคนเสนอการตีความเรื่องเมืองใน *Politics* ว่าอันที่จริงแล้ว *Politics* ไม่ได้เป็นการนำเสนอระบอบการปกครองหรือเมืองที่ดีที่สุด แต่เป็นการพยายามสร้างเมืองในอุดมคติตามที่ประชาชนของเมืองหรือรัฐนั้นปรารถนานั้นเป็นไปได้ หากพิจารณาจาก *Politics* เล่ม 7-8 โดยเฉพาะในวรรคที่ 1288b11-21 ที่ระบุว่า 1) เมืองที่ดีที่สุดจากโครงสร้างที่มี 2) เมืองที่ดีที่สุดที่เหมาะสมกับประชาชนส่วนใหญ่ และ 3) เมืองที่ดีที่สุดเป็นเมืองที่มีศักยภาพที่จะพัฒนาต่อไปได้ (Horn, 2021) ในประเด็นนี้ Pierre Destrée (2015, 204) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าอันที่จริงแล้ว Aristotle อาจไม่ได้ต้องการที่จะเมืองที่ดีที่สุดใน *Politics* โดยเฉพาะที่ระบุไว้ในเล่ม 4 แต่ควรที่จะสร้างเมืองที่เป็นไปได้ภายในเงื่อนไขที่มีอยู่ โดยอย่าสนใจระบอบการปกครองหรือรัฐธรรมนูญที่ดีที่สุดมากเกินไป แต่ควรพิจารณาข้อมูลและข้อสังเกตที่ Aristotle ได้สำรวจระบอบการปกครองของนครรัฐต่าง ๆ ในยุคกรีกโบราณที่ปรากฏใน *Politics* โดยนำข้อสังเกตเหล่านั้นมาปรับใช้กับการออกแบบระบอบการเมืองของชุมชนหรือสังคมแทน

สำหรับเรื่องครัวเรือนนั้น (Booth, 1981; Nagle, 2016, 16-18, 31-33) ประเด็นนี้ถือเป็นประเด็นใจกลางที่สำคัญอีกประเด็นหนึ่งใน *Politics* เมื่อกล่าวถึงหน่วยย่อยที่สุดของชุมชนทางการเมืองก็จะเริ่มจากครัวเรือนก่อน แล้วค่อยพัฒนาต่อไปเป็นหมู่บ้าน (village) จากหมู่บ้านเมื่อรวมตัวกันก็จะกลายเป็นนครรัฐ (polis) การศึกษาครัวเรือนจึงเป็นการศึกษาเพื่อจะตีความว่าทำไมสำหรับ Aristotle แล้ว ครัวเรือนจึงสำคัญ โดยรากฐานของครัวเรือนเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างผู้ชายกับผู้หญิง เจ้านายกับทาส และพ่อกับลูก ๆ (Aristotle, 2013, 1253b1-6) เมื่อพูดถึงครัวเรือนสิ่งสำคัญที่สำคัญสำหรับครัวเรือนคือการจัดการ โดยผู้นำครอบครัวที่เป็นผู้ชาย ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของคนในบ้านทั้งหมด ครัวเรือนจึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับอาหารการกิน ทรัพย์สิน และคนในบ้าน ผู้นำครอบครัวจึงมีหน้าที่ที่จะต้องบริหารครัวเรือนให้คนในบ้านของตนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ยิ่งไปกว่านั้นการบริหารครัวเรือนก็จะบ่งบอกถึงสถานะและความสามารถในการเมืองและสังคม อีกทั้งกิจการต่าง ๆ ของนครรัฐจะดีได้ก็ต่อเมื่อครัวเรือนได้รับการบริหารจัดการที่ดี

บทสรุป: การศึกษา Aristotle และสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย

โดยสรุปจากการทบทวนวรรณกรรมจะเห็นว่าประเด็นศึกษาของงานวิจัยชิ้นนี้น่าจะช่วยเปิดมิติการศึกษาให้กับที่อยู่อาศัยศึกษา โดยเฉพาะเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้จะอยู่ในกลุ่มงานที่ศึกษาสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยในแง่มุมของปรัชญาการเมือง โดยเป็นการเพิ่มมุมมองของนักปรัชญาการเมืองอย่าง Aristotle เข้าไปในมุม และเมื่อพิจารณาการศึกษาประเด็นสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยกับ Aristotle ก็พบว่ายังไม่มีการศึกษาในประเด็นดังกล่าว ฉะนั้นในกลุ่มการศึกษา Aristotle ก็ถือว่าจะเป็นการเพิ่มมิติการศึกษาเกี่ยวกับ Aristotle ให้มีความหลากหลายมากขึ้นกว่าเดิม

บทที่ 3

Aristotle ว่าด้วยชุมชนทางการเมืองและระบอบการปกครอง

สำหรับในบทนี้ก่อนที่จะวิเคราะห์ความคิดของ Aristotle ใน *Politics* เพื่อวางรากฐานให้กับความคิดเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยนั้น มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจประเด็นหลักในงาน *Politics* เสียก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของชุมชนทางการเมืองและระบอบการปกครอง เพราะนี่คือประเด็นข้อเสนอหลักของงาน *Politics* โดยรากศัพท์ของคำว่า “politics” หรือในภาษากรีกชื่อหนังสือเล่มนี้คือ “politiká” ซึ่งแปลว่าสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับ “polis” หรือนครรัฐ ณ เวลานั้น (Lord, 2013, vii-viii) ในแง่นี้สิ่งต่าง ๆ หรือกิจการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับนครรัฐ จึงครอบคลุมประเด็นที่เกี่ยวกับเป้าหมายของการดำรงอยู่หรือการเกิดขึ้นของชุมชนทางการเมือง ซึ่งสัมพันธ์กับรากฐานของระบอบการปกครอง เมือง พลเมือง ครอบครัว และเรื่องในครัวเรือน (household) ความสัมพันธ์ที่เป็นรากฐานที่สำคัญของการตอบสนองต่อเป้าหมายที่สำคัญของการมีชุมชนทางการเมือง นั่นคือการมีผู้คนสามารถแสวงหาความปรารถนาในชีวิตที่ดีตามที่ตนปรารถนาได้ ฉะนั้นประเด็นเรื่องครัวเรือนจึงเป็นประเด็นที่สำคัญที่สัมพันธ์กับการมีที่อยู่อาศัยของพลเมือง การจัดการครัวเรือนจึงเป็นเรื่องของการจัดการที่อยู่อาศัย และการจัดการที่อยู่อาศัยนี้ถือเป็นพื้นฐานที่สำคัญของการจัดการชุมชนทางการเมืองที่เป็นการแสดงออกในเชิงสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงชุมชนทางการเมืองนี้เป็นนครรัฐหรือเมืองที่ดี อีกทั้งยังเป็นสถานะทางการเมืองของพลเมืองสำหรับการปกครองนครรัฐของตนอีกด้วย (Nevett, 2023)

สำหรับ *Politics* ของ Aristotle นั้น ตัวหนังสือแบ่งออกเป็น 8 ส่วนด้วยกัน หรือในหนังสือเล่มนี้จะเรียกส่วนต่าง ๆ ว่า “เล่ม” (book) ส่วนที่แยกย่อยลงไปแต่ละเล่มเรียกว่า “บท” (chapter) โดยภาพรวมนั้นหนังสือ *Politics* ของ Aristotle เป็นเสมือนการพิจารณาการปกครองในโลกของกรีกโบราณ ณ ขณะนั้น เพื่อแสวงหารูปแบบการปกครองที่ดีที่สุดว่าควรมีลักษณะหรือการปกครองเช่นไร ดังนั้นในหนังสือเล่มนี้จึงเปรียบเสมือนการสำรวจรูปแบบการปกครองที่มีอยู่ ณ ช่วงเวลานั้น แล้ว Aristotle ก็จัดแยกจัดกลุ่มคุณลักษณะต่าง ๆ ของรูปแบบปกครองว่าโดยภาพรวมแล้วสามารถจัดแบ่งรูปแบบการปกครองได้กี่ประเภท แต่ละประเภทมีลักษณะหรือรูปแบบการปกครองอย่างไรบ้าง อะไรคือเป้าหมายสูงสุดของแต่ละระบอบ แต่ละระบอบมีโครงสร้างหรือสถาบันทางการเมืองอย่างไรสำหรับปกครองเมืองหรือแคว้นของตน

Aristotle เริ่มจากการกล่าววามนุษย์เป็นสัตว์การเมือง (political animal) โดยธรรมชาติ ที่จะต้องใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่น มิฉะนั้นก็มิสามารถมีชีวิตอยู่รอดได้ และสถานที่ที่มนุษย์อยู่ร่วมกันนั้นเรียกว่าชุมชน

ทางการเมือง (political community) หรือเมือง (city) ในแง่เมืองจึงจะต้องเป็นสถานที่ที่จะสามารถทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันได้ และสามารถแสวงหาชีวิตที่ดีที่แต่ละคนปรารถนาได้ ดังนั้นเพื่อให้เมืองสามารถตอบสนองต่อเป้าหมายนี้ได้ จึงจะต้องมีการบริหารจัดการเมืองหรือระบอบการปกครองที่สามารถตอบสนองเป้าหมายดังกล่าวได้ หลังจากนั้นในส่วนของหนังสือ Aristotle จึงค่อย ๆ สืบสวนตรวจสอบระบอบการปกครองต่าง ๆ ว่าระบอบการปกครองลักษณะใด ณ ขณะนั้นจะสามารถตอบสนองเป้าหมายดังกล่าวได้ดีที่สุด (Swanson and Corbin, 2009, 15)

หลังจากนั้น Aristotle จึงเริ่มพิจารณาคุณลักษณะที่พึงมีของระบอบการปกครองไม่ว่าจะเป็นระบอบการศึกษา ความเป็นพลเมือง ความยุติธรรมทางการเมือง (political justice) กฎหมาย ลักษณะที่สำคัญของสถาบันทางการเมืองในแต่ละระบอบการปกครอง สิ่งที่จะทำให้ระบอบการปกครองดำรงคงอยู่ได้หรือสิ่งที่จะมาทำลาย การปฏิบัติในระบอบการปกครองต่าง ๆ

จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า *Politics* ของ Aristotle ได้กล่าวถึงหน่วยพื้นฐานของเมือง นั่นคือ “บ้าน” (house) และการบริหารจัดการเรื่องต่าง ๆ ภายในบ้าน นั่นคือ “ครัวเรือน” (household) ถือเป็นรากฐานสำคัญของเมือง อันเป็นรากฐานของนครรัฐ (polis) ในแง่โดยทั่วไปนั้นนครรัฐเป็นที่ซึ่งผู้คนทั้งหลายหลายได้มาอาศัยอยู่ร่วมกัน โดยเริ่มจากครอบครัว และหลาย ๆ ครอบครัวเป็นหมู่บ้าน หลาย ๆ หมู่บ้านเป็นเมือง และหลายเมืองเป็นนครรัฐในท้ายที่สุด ในแง่หน้าที่ของนครรัฐคือการทำให้ผู้คนทั้งหลายเหล่านี้สามารถแสวงหาชีวิตที่ดีที่ตนปรารถนาได้ ไม่ว่าจะปกครองด้วยระบบอะไรก็ตาม หน้าที่ของนครรัฐจึงเป็นเสมือนสาระสำคัญของการดำรงอยู่โดยธรรมชาติของตัวนครรัฐเอง ฉะนั้นหากไม่ทำตามแล้ว นครรัฐก็จะไม่เป็นนครรัฐอีกต่อไป และพลเมืองก็สามารถทำการเปลี่ยนแปลงหรือทำการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงเพื่อแสวงหาระบอบการปกครองที่สามารถตอบสนองความเป็นนครรัฐได้ ในประเด็นนี้เองผู้วิจัยพบว่า Aristotle ได้กล่าวถึงประเด็นเหล่านี้อยู่ในเล่ม 1 ของ *Politics* และถูกย้าอยู่เนื่อง ๆ ตลอดหนังสือที่จะพยายามเชื่อมโยงระบอบการปกครองกับเมืองและครัวเรือนอยู่เสมอ โดยเฉพาะในสิ่งที่เรียกว่า “การจัดการครัวเรือน” (household management) ที่ Aristotle กล่าวไว้ว่าการจัดการครัวเรือน ไม่ต่างอะไรกับการบริหารเมืองขนาดเล็ก (Aristotle, 2013, 1252a15) ตรงจุดนี้น่าจะพอแสดงให้เห็นว่า “household” เป็นสิ่งพื้นฐานที่สุดของนครรัฐ (Swanson and Corbin, 2009, 15-16)

ในประเด็นนี้จะเห็นว่านครรัฐสำหรับ Aristotle มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับทุกหน่วยย่อยโดยเฉพาะบ้านและครอบครัว เพราะเป็นสิ่งที่แสดงออกถึงสถานะของผู้นำของครอบครัวหรือครัวเรือนนั้น และยังส่งผลต่อนครรัฐว่าจะเป็นนครรัฐที่ปกครองด้วยระบอบการปกครองที่ดีหรือไม่ การจัดการครัวเรือนจึงมีส่วนอย่างมากในแง่ที่ว่าหากสามารถจัดการครัวเรือนซึ่งเป็นหน่วยพื้นฐานที่สุดของนครรัฐได้ สิ่งนี้จะส่งผลกระทบกันเหมือน

ห่วงโซ่ นั่นคือจากหน่วยย่อยที่สุดส่งผลต่อหน่วยที่ใหญ่ขึ้น นั่นคือหมู่บ้าน จากหมู่บ้านก็คือเมือง และนครรัฐในที่สุด

ดังนั้นสำหรับบทนี้จึงเป็นที่นำเสนอแนวคิดเรื่องนครรัฐและระบอบการปกครองในฐานะเป็นหน่วยหลักสำคัญและหน่วยที่ใหญ่ที่สุดในทางการเมืองของ Aristotle เมื่อเข้าใจพื้นฐานของทั้งสองเรื่องแล้ว ก็จะทำให้เห็นโยงใยความสัมพันธ์ที่นำไปสู่การเป็นรากฐานทางความคิดสำหรับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยต่อไปในบทถัดไป

นครรัฐและเมือง: สิ่งที่ดีดำรงอยู่โดยธรรมชาติ

เมืองมีเป้าหมายเพื่อให้สมาชิกสามารถบรรลุสิ่งที่ดีบางประการที่ทุกคนปรารถนาได้ (Aristotle, 2013, 1252a5) ในประเด็นนี้ Aristotle ได้กล่าวถึงผู้ปกครองที่เป็นผู้เชี่ยวชาญหรือ “expert in political rule” หรือ “politikos” โดยคำนี้ส่วนใหญ่มักจะแปลว่า “statesman” ส่วนคำว่า “kalos” มักจะแปลว่า “well” (Ibid., 1252a10; Lord, 2013, 1, เชิงอรรถที่ 1) ซึ่งประเด็นนี้สอดคล้องไปกับเป้าหมายของเมือง เป้าหมายของผู้ปกครองก็เช่นกันที่จะต้องทำให้เมืองเป็นไปตามจุดประสงค์ของการเกิดขึ้นของเมืองให้ได้ ความเชี่ยวชาญของผู้ปกครองในที่นี้ก็คือความเชี่ยวชาญที่ทำให้ผู้คนภายในเมืองสามารถใช้ชีวิตได้อย่างปกติสุข ในอีกด้านหนึ่งการปกครองเมืองหรือการบริหารบ้านเมืองเปรียบเสมือนการจัดการครัวเรือนหรือเป็นผู้จัดการครัวเรือน ในกรณีของเมืองนั้นก็เหมือนเป็นการจัดการครัวเรือนขนาดใหญ่ (Ibid., 1252a15) ในแง่นี้มองได้ว่าครัวเรือนเป็นพื้นฐานที่สุดของสังคมการเมืองสำหรับ Aristotle

“...ครัวเรือนจึงปรากฏขึ้น และบทกวีของ Hesiod ได้กล่าวถึงอย่างชัดเจนว่า “สิ่งแรกที่ปรากฏคือบ้าน ต่อมาคือผู้หญิง และวัวสำหรับไถไถนา” เพราะว่าสำหรับคนจนแล้วพวกเขาจะมีวัวแทนที่จะเป็นคนรับใช้ ฉะนั้นแล้วครัวเรือนจึงเป็นชุมชนที่ถูกสร้างโดยธรรมชาติเพื่อความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน”³ (Ibid., 1252b10) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

³ “...the household first arose, and Hesiod’s verse is rightly spoken: “first a house, and woman, and ox for ploughing”—for poor persons have an ox instead of a servant. The household is the community constituted by nature for the needs of daily life”

จากคำกล่าวข้างต้น Aristotle กล่าวถึงงาน Hesiod ที่ได้กล่าวว่าสิ่งแรกที่ปรากฏบนโลกก็คือบ้าน (house) Hesiod ยังกล่าวอีกว่าขนาดคนจนยังมีวัวก่อนแทนที่จะเป็นคนรับใช้ ซึ่งการมีวัวสำหรับไถนาบอกนัยถึงความอยู่รอดของครัวเรือน ในแง่นี้ที่การไถเป็นการสัญลักษณ์ของการทำนา ทำเกษตรกรรมเพื่อให้ได้ผลผลิตมาสำหรับดำเนินชีวิตประจำวันของครัวเรือนหนึ่ง ดังนั้นบ้านหรือเรื่องครัวเรือนจึงเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นโดยธรรมชาติเพื่อความจำเป็นต่อการใช้ชีวิตประจำวันของมนุษย์ (Ibid., 1252b15; Swanson and Corbin, 2009, 18-19) จากนั้นเมื่อเกิดหลาย ๆ บ้านขึ้นจึงเกิดเป็นหมู่บ้าน จากหลายหมู่บ้านประกอบกันเป็นเมืองที่ขยายตัวจากบ้านจากหมู่บ้าน เพื่อปรับตัวให้เพียงพอต่อการใช้ชีวิตของผู้คนในเมือง เมืองจึงดำรงอยู่โดยธรรมชาติเพื่อที่จะบรรลุเป้าหมายของเหตุแห่งการดำรงอยู่ของตัวมันเองดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น เมืองจึงมีเป้าหมายเพื่อบรรลุสิ่งที่ดีที่สุดในที่มนุษย์จะสามารถแสวงหาโดยตัวของเขาเอง เมืองจึงเป็นสถานที่ที่จะเติมเต็มความต้องการของมนุษย์ด้วยตนเอง (self-sufficient) ได้ (Aristotle, 2013, 1252a1-8; 1252b28-1253a)

“เมืองเป็นเจ้าของร่วมกันระหว่างสิ่งที่ดำรงอยู่โดยธรรมชาติและมนุษย์ที่โดยธรรมชาติแล้วเป็นสัตว์การเมือง”⁴ (Ibid., 1253a5) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

จากประโยคข้างต้นจะเห็นว่าสิ่งต่าง ๆ ดำรงอยู่โดยธรรมชาติ และเมืองก็เป็นของสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น เมืองจึงเป็นสิ่งที่มาสนับสนุนสิ่งต่าง ๆ และมนุษย์เองโดยธรรมชาติก็เป็นสัตว์การเมือง (political animal) ที่หากอยู่เพียงลำพังก็ไม่สามารถบรรลุสิ่งที่ตนปรารถนาได้ มนุษย์จึงต้องมาใช้ชีวิตร่วมกับมนุษย์คนอื่นในชุมชนทางการเมืองแห่งนี้ (Ibid., 1253a1-9) มนุษย์ต่างจากสัตว์ตรงที่มี “speech” ในขณะที่สัตว์มีแค่เสียง (voice) ที่เพียงส่งสัญญาณแห่งความสุขกับความเจ็บปวดหรือความรู้สึกของตัวเองเท่านั้น แต่ “speech” ที่มนุษย์มีนั้นสามารถแยกแยะความยุติธรรมและความอยุติธรรมได้ กล่าวคือมนุษย์สามารถรับรู้ว่าจะอะไรคือสิ่งที่ดีหรือสิ่งที่ไม่ดี ตรงนี้เองรากของ “speech” ในภาษากรีกคือ “logos” ที่มีความหมายทั้งในแง่ของคำพูดและเหตุผล (reason) ด้วย (Ibid., 1253a19-19; Lord, 2013, 4, เชมอร์รที่ 16)

มนุษย์เป็นเช่นนี้เมื่อได้อยู่ในชุมชนที่ได้สร้างครัวเรือนและเมืองขึ้น ทั้งสองอย่างต่างสะท้อนถึงลักษณะดังกล่าว ตามที่ Aristotle ได้กล่าวต่อไปว่า “ชุมชนคือสิ่งที่สร้างครัวเรือนและเมืองขึ้นมา” (“community in these things is what makes a household and a city.” (Ibid., 1253a19) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

⁴ “The city belongs among the things that exist by nature, and that men is by nature a political animal.”

นอกจากนี้จากประโยคที่ว่า “เมืองจึงเป็นสิ่งที่ชัดเจนว่าเป็นเรื่องโดยธรรมชาติและเป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับมนุษย์แต่ละคน” (*“That the city is both by nature and prior to each individual, then, is clear.”*) (Ibid., 1253a25-26) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน) เมืองจึงเป็นทั้งเรื่องธรรมชาติและเป็นเรื่องจำเป็นแรกของแต่ละคน เพราะการอยู่คนเดียวจะไม่สามารถเติมเต็มความเพียงพอของมนุษย์ได้ เพราะมนุษย์จะอยู่ไม่ได้หากอยู่ได้ก็ไม่ใช่มนุษย์แต่เป็นสัตว์ (beast) ไม่ก็พระเจ้า (god) (Ibid., 1253a28-30) แต่มนุษย์จะต้องอยู่ในเมืองที่มีกฎหมายและศาล มิฉะนั้นพวกเขาจะพบกับสิ่งที่เลวร้ายที่ไม่ได้รับประกันถึงเป้าหมายที่แท้จริงของเมืองได้ ผู้ปกครองเมืองจะต้องมีคุณธรรม (Ibid., 1253a33; 1253a36-37) ดังนั้นความยุติธรรมจึงเป็นของเมือง คำตัดสิน (adjudication) เป็นสิ่งที่เตรียมไว้สำหรับชุมชนทางการเมือง ความยุติธรรมคือการตัดสินใจว่าอะไรคือสิ่งที่ยุติธรรมจากประโยคที่ว่า

“ความยุติธรรมเป็นเรื่องของเมือง ส่วนสำหรับคำตัดสินนั้นเป็นสิ่งที่ถูกเตรียมไว้สำหรับชุมชนทางการเมือง และความยุติธรรมเรื่องของการตัดสินใจในฐานะสิ่งที่เป็นธรรม”⁵ (Ibid., 1253a38-40) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

ในประเด็นนี้ Carnes Lord (2013, 5, เซกซ์ 19) กล่าวว่าความยุติธรรมหรือ “justice” หรือ “dike” ในภาษากรีกหมายถึงกระบวนการหรือการบริหารจัดการเพื่อให้ได้มาซึ่งความยุติธรรม ส่วนคำว่า “dikaisyne” หรือ “คุณธรรมของความยุติธรรม” (virtue of justice) ส่วน “ordering” หรือ “taxis” ในภาษากรีกคือสถาบัน ดังนั้นความยุติธรรมจึงเป็นเรื่องการสร้างระเบียบขององค์กรทางการเมืองหนึ่ง ๆ กล่าวคือความยุติธรรมเป็นสิ่งที่อยู่ในเมือง เพราะความยุติธรรมเกิดจากกระบวนการที่ผ่านสถาบันหนึ่ง ๆ ความยุติธรรมจึงจะเกิดขึ้นได้เมื่อมีสถาบันเป็นผู้ดูแลสิ่งดังกล่าว ความยุติธรรมจึงเป็นเรื่องของเมือง

“ทั้งศาสตร์และศิลปะต่างมีเป้าหมายเพื่อสิ่งที่ยาวนาน ดังนั้นจึงเป็นเรื่องที่ดีและสำคัญที่สุดที่ได้สร้างความน่าเชื่อถือที่สุดสำหรับทุกสิ่ง ฉะนั้นสิ่งเหล่านี้คือศักยภาพทางการเมือง สิ่งที่ดีทางการเมืองคือความยุติธรรม และสิ่งนี้คือผลประโยชน์ส่วนร่วม ความยุติธรรมเป็นสิ่งที่ตั้งมั่นอยู่บนความเท่าเทียมที่

⁵ “Justice is a thing belonging to the city. For adjudication is an arrangement of the political community, and justice is judgment as to what is just.”

แน่นอนและขึ้นอยู่กับจุดอ้างอิงที่แน่นอนที่จะตัดสินความเท่าเทียมนี้จากข้อเขียนบนฐานของปรัชญา ซึ่งถกเถียงกันในแง่มุมของจริยศาสตร์ เพราะว่าพวกเขาตอบรับว่าความยุติธรรมเป็นสิ่งที่แน่นอนสำหรับบุคคลทั้งหลายที่ควรจะมีค่านิยมในความเท่าเทียมสำหรับคนที่เท่าเทียมกันทุกคน”⁶ (Ibid., 1282b15-22) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

ศาสตร์และศิลป์ทั้งหลายต้องมีเป้าหมายเพื่อสิ่งที่ดีบางอย่างและสิ่งที่ดีเหล่านั้นต่างก็เป็นสิ่งที่ดีสำหรับทุกคน เพราะสิ่งนี้คือ “ศักยภาพทางการเมือง” (political capacity) และสิ่งที่ดีทางการเมืองเหล่านี้ก็คือ “ความยุติธรรม” (justice) และนี่คือผลประโยชน์ส่วนรวม ในแง่นี้ความยุติธรรมก็คือสิ่งที่แน่นอนชัดเจนสำหรับบุคคลจริง ๆ คือความเท่าเทียมเพื่อบุคคลที่เท่าเทียม ในแง่นี้ความยุติธรรมของ Aristotle จึงเป็นเรื่องของมนุษย์ที่มีสถานะเป็นบุคคลเท่านั้น ความยุติธรรมเป็นสิ่งที่ต้องอยู่คู่กับเมือง เพราะความยุติธรรมคือการใช้มาตรฐานเดียวกัน (commensurable) ตัดสินเรื่องต่าง ๆ ภายในเมือง เมืองจึงขาดหลักการนี้ไม่ได้ เพราะมิฉะนั้นแล้วเมืองจะไม่สามารถบริหารเมืองตามเป้าหมายของเมืองได้ นั่นคือเป็นที่สำหรับผู้ที่สามารถแสวงหาความปรารถนาของตนได้ (Ibid., 1282b27-28, 1283a4-10, 15-23)

“ณ ตอนนีการสร้างเมืองไม่ได้ขึ้นอยู่กับจำนวนของมนุษย์หรือความแตกต่างของจำนวนมนุษย์ เมืองไม่ได้เกิดจากบุคคลที่มีความเหมือนกัน เมืองนั้นเกิดจากความแตกต่างกันของพันธมิตร”⁷ (Ibid., 1261a22-25) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

เมืองไม่ได้เพียงทำให้มนุษย์ดำรงอยู่และใช้ชีวิตได้อย่างหลากหลายเท่านั้น แต่เมืองนั้นเกิดจากความแตกต่างหลากหลายของมนุษย์ที่มาอยู่ร่วมกันภายในเมือง มนุษย์ที่แตกต่างหลากหลายและได้กลายเป็นเพื่อนหรือมิตรภาพ (friendship) ระหว่างกัน ในแง่นี้เมืองจึงดำรงอยู่บนฐานของความหลากหลาย (Ibid., 1263b36)

⁶ “Since in all the sciences and arts the end is some good, it is the greatest and primary good in that which is the most authoritative of all; this is the political capacity. The political good is justice, and this is the common advantage. Justice is held by all to be a certain equality, and up to a certain point they agree with the discourses based on philosophy in which ethics has been discussed; for they assert that justice is a certain thing for certain persons, and should be equal for equal persons.”

⁷ “Now city is made up not city of a number of human beings, but also of those differing in kind: a city does not arise from persons who are similar. A city differs from alliance.”

สำหรับระบบการปกครองที่ดีที่สุดของ Aristotle นั้นคือระบบที่ผสมผสานทุกระบบเข้าด้วยกันอย่าง “polity” (Ibid., 1265b29) ในเล่ม 2 นี้เริ่มด้วยการศึกษาประเภทต่าง ๆ หรือระบบการปกครองของชุมชนทางการเมืองหรือเมืองต่าง ๆ ว่ามีวิธีการบริหารจัดการเมืองอย่างไรให้ผู้ที่อาศัยอยู่ในเมืองแบ่งปันสิ่งต่าง ๆ ร่วมกันได้ อะไรควรแบ่งปัน อะไรควรแบ่งบางส่วน หรือไม่แบ่งเลย นี่คือนิยามที่สะท้อนผ่านระบบการปกครอง (regime) แต่ละเมืองผ่านวิธีการบริหารจัดการ (Ibid., 1261a3-4)

สำหรับ “factional conflict” หรือ “ความขัดแย้งในเชิงกลุ่มก้อน” (Ibid., 1266b38-39) เป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความไม่เท่าเทียมกันของทรัพย์สิน (inequality of property) และความไม่เท่าเทียมกันของเกียรติยศ (inequality of honor) เพราะว่าคนจำนวนมากรู้สึกไม่เท่าเทียม เพราะการครอบครองไม่เท่ากัน (unequal) กล่าวคือความขัดแย้งมักเกิดจากความไม่ลงรอยกันของคนสองคน หรือในกรณีคือกลุ่มคนสองกลุ่มคนที่ไม่สามารถตกลงในเรื่องต่าง ๆ ได้ เช่น การแบ่งสรรปันส่วน การแบ่งผลประโยชน์ไม่ว่าจะเป็นสิ่งของหรือตัวเงินก็ตาม เป็นต้น ฉะนั้นความขัดแย้งในเชิงกลุ่มก้อนจึงแสดงให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมของแบ่งสรรปันส่วน แต่เรื่องเกียรติยศเป็นเรื่องสำหรับคนส่วนน้อยที่ให้ความสำคัญกับมัน (Ibid., 1266b38-1267a3) โดยส่วนใหญ่มักจะเป็นพลเมืองชนชั้นปกครองที่มีอยู่จำนวนหนึ่ง ที่ไม่ใช่ผู้หญิง เด็ก ทาส และผู้ที่ได้รับสถานะเป็นพลเมืองที่เป็นประชากรส่วนใหญ่ของนครรัฐ

“กิจกรรมทั้งหมดของผู้ปกครองและผู้ออกกฎหมายคือเรื่องเกี่ยวกับเมืองและระบอบการเมืองว่าจะทำเช่นไรให้การเตรียมเรื่องต่าง ๆ ที่แน่นอนสำหรับผู้อาศัยอยู่ในเมือง... เพราะว่าเมืองคือพลเมืองที่มีความหลากหลายมากมายอย่างชัดเจน”⁸ (Ibid., 1274b37-1275a1) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

จากประโยคนี้แสดงให้เห็นว่าระบบการปกครองเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเตรียมตัวของเมืองเพื่อการจัดการเมืองสำหรับผู้ที่ยอาศัยอยู่ในเมือง ซึ่งในกรณีนี้ Aristotle หมายถึง “พลเมือง” (citizen) กิจกรรมทั้งการบริหารปกครองและนิติบัญญัติล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องเกี่ยวกับเมืองทั้งสิ้น สำหรับเรื่องพลเมืองนั้น Aristotle กล่าวว่าพลเมืองนี้ขึ้นอยู่กับระบบการเมืองของแต่ละที่ ความเป็นพลเมืองไม่ได้ขึ้นอยู่กับลักษณะที่อยู่อาศัย แต่ขึ้นอยู่กับระบบการเมืองว่าจะระบุว่าใครควรหรือไม่ควรเป็น (Ibid., 1275a3-9) ในทางหนึ่งจึงเป็นเรื่องของ

⁸ “The entire activity of political ruler and the legislator is concerned with the city and the regime is a certain arrangement of those who inhabit the city...; for the city is a certain multitude of citizens.”

ปรึกษาหารือและการตัดสินใจร่วมกัน (Ibid., 1275b19) เพราะเมืองเป็นที่ ๆ บุคคลและพลเมืองที่หลากหลายอาศัยอยู่ร่วมกันเพื่อเติมเต็มชีวิตของตนให้เพียงพอต่อความปรารถนานั้น (Ibid., 1275b20-21)

เวลาพูดถึง “หน่วยงานของเมือง” หรือ “governing body” (Ibid., 1278b10-12) ที่แปลมาจากภาษากรีกโบราณว่า “politeuma” (Ibid., 71, เชงอรธที่ 31) ส่วน “authority” หรือ “สิทธิอำนาจ” แปลมาจากภาษากรีกโบราณว่า “kyrios” หมายถึงสิทธิอำนาจ แต่ไม่ใช่ “องค์อธิปัตย์” (sovereign) (Ibid., 71, เชงอรธที่ 30) ในแง่นี้หน่วยงานที่อยู่ในระบบการเมืองสำหรับดูแลและบริหารงานเมืองนี้คือองคภาพพหุที่ได้สิทธิธรรมทางอำนาจที่ได้รับมอบมาจากพลเมืองหรือรัฐธรรมนูญ (constitution) ของรัฐนั้น ในแง่นี้ความเป็นเมืองหรือนครรัฐนั้นจะปรากฏขึ้นก็ต่อเมื่อมีหน่วยงานต่าง ๆ ที่มีหน้าที่ดูแลกิจการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับนครรัฐ ซึ่งสัมพันธ์กับชีวิตประจำวันของพลเมืองภายในนครรัฐ

เมืองจึงคือการตอบสนองต่อการเติมเต็มชีวิตด้วยตัวเอง (self-sufficient life) ของผู้คนที่หลากหลายที่อยู่ในเมือง (Ibid., 1326b5-10, 1328b15-20; Swanson and Corbin, 2009, 20-21) โดยเมืองจะมีขนาดที่เพียงพอและเหมาะสมต่อจำนวนคนที่อยู่อาศัย เมืองต้องทำงานและตอบสนองต่อความต้องการต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี นั่นคือมีปริมาณและคุณภาพที่เหมาะสมเพียงพอ (Aristotle, 2013, 1325b40, 1326a5-20) นอกจากนี้การวางผังเมืองก็สำคัญ เมืองควรเข้าถึงได้ง่ายทั้งทางบกและทางทะเล มีลมมาจากทางทิศตะวันออกและทางเหนือทำให้ช่วงฤดูหนาวอากาศกำลังดี ดังนั้นการเลือกที่ตั้งของเมืองหรือวางผังเมืองในทำเลที่ตั้งต่าง ๆ นั้นจะต้องคิดใคร่ครวญให้แน่ใจว่าทำเลดังกล่าวเหมาะกับกิจกรรมทางการเมือง ทางทหาร อากาศ การใช้ชีวิต และการเข้าถึงที่ต่าง ๆ สำคัญ ๆ ได้ง่าย (Ibid., 1330a35-1330b)

เมืองจะดำรงอยู่ไม่ได้เลยหากปราศจากหน่วยงานที่จำเป็นสำหรับการบริการเพื่อเตรียมสิ่งที่ดีให้พร้อมสำหรับทุกคนและการสร้างระเบียบให้เกิดขึ้นในเมือง (Ibid., 1321b6-7) ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการค้าและข้อตกลงและความเรียบร้อย (Ibid., 1321b13-18) หน่วยงานที่ดูแลทรัพย์สินของส่วนตัวและส่วนรวมพร้อมที่จะดูแลรักษาและซ่อมแซม รวมถึงทรัพย์สินของพลเมือง ซึ่งส่วนมากจะเรียกตำแหน่งนี้ว่า “Town Management” (Ibid., 1321b27-31) หน่วยงานที่ดูแลเรื่องงบประมาณ (Ibid., 1321b32-34) หน่วยงานที่ปรึกษา เสนอแนะ และดูแลเรื่องเอกสารต่าง ๆ ของเมือง (Ibid., 1321b35-39) หน่วยงานศาลและราชทัณฑ์ (Ibid., 1322a1-2) หน่วยงานด้านการทหาร (Ibid., 1322a32-40) หน่วยงานด้านฝ่ายตรวจสอบบัญชีและการบิน (Ibid., 1322b8-12) และหน่วยงานด้านการศาสนา (Ibid., 1322b18-19)

ระบอบการปกครองที่ดีและไม่ดีกับการปฏิบัติ

สำหรับประเด็นเรื่องระบบการเมืองนั้น ใน *Politics* สำหรับ Aristotle ระบอบการปกครองที่ดีที่สุด (the best regime หรือ “kallipolis”) ควรเป็นเช่นไร ในทุก ๆ เมืองมักจะเลือกระบบที่เหมาะสมกับเมืองตัวเองผ่าน 2 เรื่อง คือ คุณภาพ (quality) ได้แก่ เสรีภาพ ความมั่นคง การศึกษา และเป็นที่เกิดที่ดี (good birth) และปริมาณ (quantity) เป็นสถานที่ที่เหมาะสมกับคนจำนวนมากที่หลากหลาย รวมถึงศักยภาพของประชาชนที่อยู่ในเมืองว่าระบบแบบไหนที่จะสามารถตอบสนองเป้าหมายของเมืองได้มากที่สุด (Ibid., 1296b17-29)

สำหรับ Aristotle (1328a35-38) มนุษย์เป็นสัตว์การเมืองที่มี “logos” หรือเหตุผลที่แตกต่างจากสัตว์โดยทั่วไปที่มีแค่เสียง (voice) สำหรับการใช้ชีวิตตามสัญชาตญาณของตน ซึ่งแตกต่างจากมนุษย์ที่จะใช้เหตุผลในการดำเนินชีวิตไม่เพียงแต่ใช้สัญชาตญาณเอาตัวเท่านั้น แต่มนุษย์สามารถดำเนินชีวิตอย่างมีเหตุมีผล กล่าวคือรู้ว่าอะไรดีอะไรไม่ดี อะไรควรทำหรือไม่ควรทำ เหตุผลนี้ทำให้มนุษย์มีศักยภาพในการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ที่เพียงแค่การเอาชีวิตรอดหรือแค่การสืบพันธุ์ไปในวันหนึ่ง ๆ เฉากเช่นสรรพสัตว์โดยทั่วไป ในแง่นี้สัตว์จึงต้องการเพียงชีวิตเพื่อความอยู่รอด แต่มนุษย์นั้นปรารถนาชีวิตที่ดี (Höffe, 2003, 167) ดังนั้นโดยธรรมชาติแล้วในฐานะที่มนุษย์เป็นสัตว์การเมืองจึงมักจะใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันเกิดเป็น “ชุมชนทางการเมือง” ที่มนุษย์อยู่ร่วมกันเพื่อสร้างสภาพและเงื่อนไขเพื่อแสวงหาความสุข (happiness) ที่ตนปรารถนาอันเป็นความปรารถนาโดยธรรมชาติที่มนุษย์ทุกคนต่างมีตามศักยภาพของตนที่จะค้นหา มนุษย์จะสามารถใช้คุณธรรมความสามารถของตนอย่างเหมาะสมเพื่อให้บรรลุความสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรม (Strauss, 1964, 31-32) สำหรับ Aristotle นั้น ความสุขคือเป้าหมายสุดท้ายของมนุษย์ และมนุษย์จะสามารถบรรลุความสุขหรือชีวิตที่ดีนี้ได้ก็ต่อเมื่อเขาได้อยู่ในชุมชนทางการเมืองและในระบอบการเมืองที่ดีที่สุดที่จะทำให้ชุมชนสามารถมอบเงื่อนไขของชีวิตที่จะทำให้ผู้คนสามารถไปถึงคุณธรรมความสามารถในเชิงจริยธรรมและกฎหมายที่จะนำพาพวกเขาไปสู่ชีวิตที่พึงปรารถนาได้ (ลีโอ สเตราส์ และ โจเซฟ คีรอปซี, 2550, 183-186, Keyt, 1991, 124)

“ระบอบการเมืองเป็นสิ่งที่คอยเตรียมเมืองไว้กับการเคารพต่อเจ้าหน้าที่ของหน่วยงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ได้รับสิทธิอำนาจสำหรับการควบคุมทั้งระบอบ เพราะการมีสิทธิอำนาจในเมืองคือสิทธิที่จะ

ควบคุมหน่วยทางการเมืองในทุก ๆ ที่ของเมืองได้ และหน่วยทางการเมืองนี้ก็คือระบอบการเมือง”⁹
(Aristotle, 2013, 1278b10) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

จากคำกล่าวข้างต้นสำหรับประเด็นเรื่องระบอบการเมือง (political regime) หรือ “politeia” ในภาษากรีก นั้น Aristotle พูดถึงประเด็นนี้ใน *Politics* เล่ม 3 ถึง 6 ที่เปรียบเทียบระบอบการเมืองในนครรัฐกรีกโบราณ ณ ขณะนั้นเพื่อค้นหาระบอบการเมืองที่ดีที่สุด สำหรับ Aristotle (2013, 1278b, 1289a) นั้น ระบอบการเมืองเป็นเรื่องของการออกแบบองค์กรและสถาบันสำหรับการบริหารจัดการและปกครองชุมชนทางการเมืองหรือเมืองของนครรัฐต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของชุมชนทางการเมืองโดยธรรมชาติตามที่ได้กล่าวไปแล้ว รวมถึงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของผู้คนในชุมชนนั้นๆ ทั้งในเรื่องธรรมเนียมปฏิบัติ จารีตประเพณี และกิจกรรมต่างๆ ของผู้คน (สมบัติ จันทรวงศ์, 2516, 1-4; Strauss, 1964, 45-46)

โดย Aristotle (Ibid., 1275a-b, 1276a) แบ่งเรื่องสิ่งที่เป็นสาระสำคัญ (matter) และรูปแบบ (form) ของระบอบการเมืองออกจากกัน ในส่วนของสาระสำคัญของระบอบการเมืองนั้นคือความเป็นพลเมือง (citizen body) โดยลักษณะดังกล่าวจะเป็นตัวแปรสำคัญสำหรับการสร้างระบอบการเมืองหนึ่ง ๆ ขึ้นมา ด้วยเหตุฉะนั้นพลเมืองจึงมีหน้าที่สำคัญอย่างมากต่อชุมชนทางการเมืองทั้งต้องปกป้อง กลั่นกรอง พิจารณา ถกเถียงเกี่ยวกับเรื่องกฎหมายและผลประโยชน์สาธารณะ ดังนั้นการให้การศึกษาสำหรับพลเมือง (civic education) นั้นจึงมีความสำคัญอย่างมากต่อรากฐานของนครรัฐ สำหรับการศึกษาสำหรับพลเมืองจะต้องมีเป้าหมายเพื่อให้พลเมืองมีคุณธรรมพื้นฐาน 4 ประการ อันได้แก่ 1) ความกล้าหาญ (courage) เพื่อที่จะควบคุมความกลัวและความโกรธไว้ 2) ความพอประมาณ (moderation) รู้จักควบคุมความอยากได้ของตนให้อยู่ในขอบเขต 3) ความยุติธรรม (justice) ควรที่จะจัดวางผลประโยชน์ส่วนตนและสิ่งที่ดีโดยตัวมันเองอย่างมีเหตุผล 4) ความสุขุมรอบคอบ (prudence) เป็นสิ่งที่จะนำคุณธรรมทั้ง 3 ประการมาใช้กับสถานการณ์ต่างๆ ได้อย่างดีเพื่อบรรลุสิ่งที่ที่ตนพึงปรารถนา ดังนั้นการเป็นพลเมืองดีก็เหมือนกับการมีชีวิตที่ดีนั่นเอง (ชุตติเดช เมธีชุตติกุล, 2562; Smith, 2012, 76-77, 79; Pangle and Burn, 2015, 74)

นอกจากนี้ Aristotle ยังขยายความในประเด็นเรื่องลักษณะของพลเมืองที่ดีในแต่ละระบอบการเมืองว่าในทุกสังคมการเมืองนั้นต่างมีความเชื่อพื้นฐานของแต่ละสังคมต่างกันไป การเป็นพลเมืองที่ดีในระบอบประชาธิปไตย ก็ไม่ได้หมายความว่า จะเป็นพลเมืองดีในระบอบกษัตริย์ไทย ลักษณะของพลเมืองที่ดีนั้นใน

⁹ “The regime is an arrangement of a city with respect to its offices, particularly the one that has authority over all matters. For what has authority in the city is everywhere the governing body, and the governing body is the regime.”

ท้ายที่สุดจึงขึ้นอยู่กับระบอบการเมืองแต่ละระบอบว่าแต่ละชุมชนทางการเมืองนั้น ให้ความสำคัญกับวิถีชีวิตของผู้คนหรือคุณค่าที่ยึดถือร่วมกันในสังคมอย่างไร หรืออะไรคุณธรรมที่สำคัญของสังคม และพลเมืองในสังคมควรมีวิถีชีวิตอย่างไร และวิถีชีวิตดังกล่าวนี้จะนำไปสู่สังคมการเมืองที่ดีของแต่ละสังคม (Smith, 2012, 77-78)

สำหรับการเปรียบเทียบระบอบการเมืองของ Aristotle จากนครรัฐกรีกโบราณ ณ เวลานั้น จะต้องเข้าใจเสียก่อนว่าแต่ละระบอบการเมืองนั้น ย่อมมีหลักการพื้นฐานในการตัดสินเรื่องต่าง ๆ หรือในเชิงคุณค่าที่แตกต่างกันออกไป โดยเฉพาะในเรื่องการถือครองอำนาจการปกครองนครรัฐ การได้มาซึ่งผู้ปกครอง และผู้ปกครองควรมีกี่คน โดยใน *Politics* เล่ม 4 บทที่ 4-11 Aristotle ได้ระบุว่าระบอบการเมืองสามารถแบ่งออกได้ใน 2 ลักษณะได้แก่ การปกครองที่ดี (well-ordered) และการปกครองที่ไม่ดี (corrupt) และการจะบอกว่าระบอบการปกครองไหนเป็นการปกครองที่ดีและการปกครองที่ไม่ดีนั้นพิจารณาจากเรื่องระเบียบที่เหมาะสมในทางกฎหมาย (constitutional order) โดยพิจารณา 2 เรื่องด้วยกัน 1) หลักการปกครองโดยกฎหมาย (rule of law) แม้ว่าสิ่งนี้จะไม่ได้รับรองว่าสังคมการเมืองที่ปกครองโดยกฎหมายจะเป็นสังคมที่ยุติธรรม แต่อย่างน้อยที่สุดความยุติธรรมและความชอบธรรมทางการเมืองจะเป็นไปไม่ได้เลยถ้าอยู่นอกกรอบของกฎหมาย การควบคุมโดยกฎหมายและความรับผิดชอบของพลเมืองเป็นเงื่อนไขขั้นต่ำสุดและจำเป็นของสังคมการเมืองที่จะสามารถเป็นระบอบการเมืองที่ดีที่สุด (polity หรือ constitutional government) ได้ 2) เสถียรภาพ (stability) นั่นก็คือสังคมการเมืองนั้นสามารถรักษาระเบียบของสังคมการเมืองนั้นๆ ให้ดำรงอยู่อย่างมั่นคงและสามารถมีผลบังคับใช้ได้ (Smith, 2012, 79-80)

นอกจากนี้ Aristotle (2013, 1279a25-1279b10) ยังแบ่งระบอบการปกครองโดยใช้เกณฑ์จำนวนของผู้ปกครองเป็นเกณฑ์แบ่งโดยแบ่งเป็นคนเดียว สองหรือสามคน และจำนวนมาก โดยการปกครองที่ดีสำหรับผู้ปกครองคนเดียวคือระบอบกษัตริย์ (king) ในส่วนการปกครองที่ไม่ดีโดยผู้ปกครองคนเดียวคือทรราชย์ (tyranny) สำหรับการปกครองแบบสองหรือสามคนปกครองรูปแบบที่ดีเรียกว่าอภิชนาธิปไตย (aristocracy) ที่ไม่ดีเรียกว่า คณาธิปไตย (oligarchy) และการปกครองแบบผู้ปกครองมีจำนวนมากรูปแบบที่ดีได้แก่ polity ที่ไม่ดีได้แก่ ประชาธิปไตย (democracy) และสำหรับเกณฑ์ที่ Aristotle ใช้แบ่งว่าระบอบการปกครองไหนดีหรือไม่ดี (ชุตติเดช เมธิชุตติกุล, 2562; วีระ สมบูรณ์, 2561, 159, 173-174)

ในส่วนของระบอบประชาธิปไตยนั้น ลักษณะทั่วไปของระบอบประชาธิปไตยมีรากฐานคือเสรีภาพ (freedom) (Ibid., 1317a40) โดยลักษณะเด่นที่สำคัญของประชาธิปไตยคือเป็นผู้ถูกปกครองและผู้ปกครองในเวลาเดียวกัน (“being ruled and ruling in turn”) (Ibid., 1317b2-3) กล่าวคือเสรีภาพนี้ทำให้พลเมืองสามารถเป็นผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองได้เสมอผ่านการคัดเลือกและการเลือกตั้ง นอกจากนี้อีกสิ่งที่สำคัญคือ

ความเท่าเทียม (equality) ที่ทำให้คนจนสามารถมีส่วนร่วมในการปกครองได้ ในแง่นี้เสรีภาพกับความเสมอภาคจึงเป็นหลักพื้นฐานของประชาธิปไตยสำหรับ Aristotle (Ibid., 1318a4-11) แล้วนั้น

“... แต่สิ่งที่ประชาธิปไตยหรือการปกครองโดยประชาชนยึดมั่นนั้น คือผลอันเกิดจากแหล่งที่มาของความยุติธรรมที่เป็นประชาธิปไตย ซึ่งได้แบ่งปันความเท่าเทียมบนพื้นฐานของจำนวน ดังนั้นการปกครองโดยคนจนก็ไม่ต่างจากการปกครองของคนรวย เพราะความเท่าเทียมกัน และสิทธิอำนาจนี้ไม่ได้ผูกติดอยู่กับคน ๆ เดียว แต่อยู่บนฐานของจำนวน ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าความเท่าเทียมและเสรีภาพคือสิ่งที่ทำให้ระบอบนี้ [ประชาธิปไตย] ดำรงอยู่ได้”¹⁰ (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

อีกทั้งเสรีภาพสำหรับประชาชนแล้วก็คือการที่สามารถใช้ชีวิตตามที่เขาปรารถนาได้หากไม่ได้ก็ไม่แตกต่างกับการถูกทำให้เป็นทาส (enslaved) และนี่ก็คือจุดหมายหนึ่งของระบอบประชาธิปไตยที่ปรารถนาให้พลเมืองสามารถใช้ชีวิตตามที่ตัวเองปรารถนาได้ (Ibid., 1317b14-17)

Steven Smith (2012, 72-73) ได้ตั้งข้อสังเกตว่าสำหรับ Aristotle แล้ว เสรีภาพยังเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงการมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบและการมีส่วนร่วมทางการเมืองของพลเมืองในเรื่องผลประโยชน์สาธารณะและการตรวจสอบการทำงานของผู้ปกครองด้วย ฉะนั้นเสรีภาพจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อพลเมืองกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมทางการเมือง รวมถึงเสรีภาพไม่ใช่เพียงการกระทำอะไรก็ได้ตามที่ตนปรารถนา แต่เสรีภาพก็คือการตระหนักถึงขอบเขตและข้อจำกัดภายใต้กฎหมายที่เราทุกคนมีส่วนร่วมในการกลั่นกรองและพิจารณากฎหมายดังกล่าว ในแง่นี้สำหรับ Aristotle นั้น ระบอบการปกครองที่ต้นนั้นควรจะเป็นระบอบที่ให้ความสำคัญกับการตระหนักถึงความเหมาะสม เงื่อนไข ข้อจำกัด และการควบคุมตนเอง

นอกจากนี้ลักษณะเด่นที่สำคัญของระบอบประชาธิปไตยนั้นยังเป็นระบอบการปกครองโดยคนจน (poor) ที่มีมากกว่าคนรวย (well off) เพราะด้วยระบอบประชาธิปไตยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียม

¹⁰ “...But what is held to be democracy or rule of the people above all is what results from the sort of justice that is agreed to be democratic, which is all having an equal share on the basis of number. For it is equality if the poor rule no more than the well off and do not have authority alone, but all do equally on the basis of number. For in this way they might consider both equality and freedom as being present in the regime.”

พลเมืองทุกคนย่อมมีส่วนร่วมในการปกครอง พลเมืองส่วนใหญ่มักจะเป็นคนจนมากกว่าคนรวย ฉะนั้นระบอบดังกล่าวจึงถูกขนานนามอีกชื่อเป็นระบอบการปกครองโดยคนจน (ซุติเดช เมธิชุตกุล, 2562)

“สามแหล่งที่มาของเจ้าหน้าที่ที่มาจากการเลือกตั้งโดยตรงตามสิทธิอำนาจที่ได้รับมอบมา นั่นคือผู้พิทักษ์ทางกฎหมาย (law guardians) สมาชิกสภา (preliminary councillors) และสภา (council) โดยผู้พิทักษ์ทางกฎหมายคืออภิสิทธิ์ชน สมาชิกสภาคือคนาธิปไตย และสภาเป็นของประชาชน”¹¹ (Ibid., 1323a8-9) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

จากคำกล่าวข้างต้นพอจะตีความได้ว่ารากฐานของประชาธิปไตยสำหรับ Aristotle คือระบบผสม เพราะมีทั้งอภิชน นั่นคือผู้พิทักษ์ทางกฎหมาย (law guardians) หมู่คณะ นั่นคือสมาชิกสภา (councillors) และสภาประชาชน (council popular)

“มันเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างแรกตามข้อเท็จจริงที่ปรากฏจากระบบการเมืองต่าง ๆ ว่าการลุกฮือที่เกิดขึ้น เป็นผลมาจากความยุติธรรมและความเท่าเทียมกันอย่างได้สัดส่วน ที่พวกเขาเห็นว่าเกิดข้อผิดพลาดเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ในระบบการเมือง การปกครองโดยประชาชนเกิดขึ้นจากผลที่ผู้คนนั้นเท่าเทียมกันและสนับสนุนหลักความเสมอภาคขั้นพื้นฐานเหมือนกับเสรีชนทั่ว ๆ ไป และคนาธิปไตยเกิดขึ้นจากการที่พวกเขาเข้าใจว่าเราไม่เท่าเทียมกันบนฐานของทรัพย์สิน”¹² (Ibid., 1301a25-30) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

¹¹ “There are three sorts of offices under the direction of which election to the authoritative offices is made—law guardians, preliminary councillors, and council; law guardians are aristocratic, preliminary councillors oligarchic, and a council popular.”

¹² “It is necessary first to take as a beginning point the fact that many sorts of regimes have arisen because, while all agree regarding justice and proportionate equality, they err about this, as was also said earlier. Rule of the people arose as a result of those who are equal in any respect supposing they are equal simply, for because all alike are free persons, they consider themselves to be equal simply; and oligarchy arose as a result of those who are unequal in some one respect conceiving themselves to be wholly unequal, for as they are unequal in regard to property they conceive themselves to be unequal simply.”

จากคำกล่าวข้างต้นการทำความเข้าใจความหมายของคำว่าปฏิวัติ (revolution) ของ Aristotle ต้องเริ่มจากรากศัพท์ภาษากรีกโบราณคือ “statis” หมายถึงการทำลายหรือการแปรเปลี่ยนทางการเมือง หรือการเปลี่ยนระบบการปกครองเดิมมาเป็นระบบการปกครองใหม่ โดย Aristotle ได้ไล่ตั้งแต่ปัจจัยเบื้องต้นหลังการปฏิวัติในระบบต่าง ๆ ประชาธิปไตย คณาธิปไตย อภิชนาธิปไตย รวมถึงสรุปความคิดว่าด้วยการปฏิวัติของ Plato โดยเหตุผลพื้นฐานที่สุดสำหรับการปฏิวัติมี 2 ปัจจัยคือความยุติธรรมและ “ความเท่าเทียมอย่างได้สัดส่วน” (proportionate equality) (Ibid., 1301a28-29) ทั้งสองอย่างนี้นำไปสู่ความขัดแย้งในเชิงกลุ่มก้อน (Ibid., 1301b5-6) กล่าวคือผู้ปกครองไม่สามารถที่จะแบ่งสรรปันส่วนให้กับทุกคนในเมืองได้อย่างเท่าเทียมหรือได้สัดส่วน ไม่กระจายสัดส่วนต่าง ๆ ให้อย่างเหมาะสม หรือทำให้ผู้คนที่หลากหลายในเมืองสามารถแสวงหาสิ่งที่ดีให้กับตัวเองได้ แต่ดันไปกระจายสิ่งเหล่านี้ให้กับคนบางกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่ง หรือผู้ปกครองคนเดียวเท่านั้น ซึ่งนำมาสู่ความขัดแย้งของกลุ่มที่เฉพาะที่ถูกลามบานปลายจนกลายเป็นการปฏิวัติล้มล้างผู้ปกครองเดิมแล้วสถาปนาระบบการปกครองใหม่ขึ้นมาไม่ว่าวิธีการดังกล่าวจะถูกกฎหมายหรือไม่ก็ตาม หรือในบางครั้งการปฏิวัติในความหมายของ Aristotle อาจไม่ถึงขั้นเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง อาจเปลี่ยนแค่ตัวบุคคลหรือผู้นำเสียใหม่ (สมบัติ จันทรวงศ์, 2516, 6-7)

แต่ก่อนจะเข้าใจเรื่องการปฏิวัติของ Aristotle นั้น การเข้าใจระบอบการปกครองต่าง ๆ ที่ได้กล่าวไปข้างต้นเป็นสิ่งสำคัญอย่างมาก เพราะการปฏิวัติมักจะเกิดจากการไม่สามารถธำรงรักษาเงื่อนไขหรือสาระสำคัญของรูปแบบการปกครองของแต่ละระบอบไว้เป็นอย่างดี นั่นคือการไม่สามารถคงรักษาความเป็นนครรัฐที่จะต้องตอบสนองต่อความปรารถนาของพลเมืองของแต่ละนครรัฐได้ หรือไม่สามารถทำให้พลเมืองสามารถแสวงหาชีวิตที่ดีที่ตนปรารถนาได้นั่นเอง กล่าวในอีกลักษณะหนึ่งรูปแบบการปกครองที่ดีคือระบอบที่ทำเพื่อประโยชน์ส่วนร่วมของทุกคนในนครรัฐ ส่วนรูปแบบการปกครองที่ไม่ดีคือระบอบการปกครองที่ทำเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวหรือผลประโยชน์ของพวกเขา นอกจากนี้ทุกระบบการปกครองจะมีสาระสำคัญอยู่ที่เรื่องของความยุติธรรม เพราะทุกระบบการปกครองที่เกิดขึ้นมักจะใช้อ้างอิงในเรื่องความยุติธรรม ว่ารูปแบบการปกครองนี้เป็นรูปแบบที่จะนำความยุติธรรมมาสู่นครรัฐของตนได้ ประเด็นนี้จึงสัมพันธ์กับการสร้างสัดส่วนที่เหมาะสมระหว่างตำแหน่ง หน้าที่ เกียรติยศ และตัวบุคคล ซึ่งแต่ละระบอบการปกครองก็ให้ความหมายและนิยามของความยุติธรรมและสัดส่วนของเรื่องต่าง ๆ แตกต่างกันไปในแต่ละสังคม ในแง่นี้จึงทำให้เกิดรูปแบบการปกครองที่แตกต่างกันไปตามความเหมาะสม (สมบัติ จันทรวงศ์, 2516, 1-5)

“หากเกิดความขัดแย้งในเชิงกลุ่มก้อนมาก เพราะพวกเขามีเป้าหมายเพื่อแสวงหาความเท่าเทียม ด้วยพวกเขาพิจารณาแล้วว่าพวกเขาไม่ได้รับความเท่าเทียมทั้ง ๆ ที่ควรจะได้รับ พวกเขาจึงต้องการเพิ่ม

ความเท่าเทียมตามที่พวกเขาควรได้ เพราะเป้าหมายของสิ่งนี้ [ความขัดแย้งในเชิงกลุ่มก้อน] คือความไม่เท่าเทียมและไม่สมบูรณ์ครบถ้วน หากพวกเขาเข้าใจตัวพวกเขาเองว่าสิ่งนี้ไม่เท่าเทียม และไม่ได้รับการดูแลให้พวกเขาได้รับความเท่าเทียมแล้ว เพื่อที่จะแสวงหาความเท่าเทียมให้ปรากฏ พวกเขาจะพิจารณาว่าอะไรเป็นสิ่งที่สมเหตุสมผลหรือไม่สมเหตุสมผล ในแง่นี้หากมีความขัดแย้งในเชิงกลุ่มก้อน แสดงว่ามีการจัดการและดูแลกันอย่างเท่าเทียม...”¹³ (Ibid., 1302a25-30) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

ฉะนั้นเพื่อที่จะเข้าใจการปฏิบัติของ Aristotle ควรเริ่มด้วยคำถามที่ว่า อะไรคือสาเหตุของการปฏิบัติ? การปฏิบัติทุกครั้งมักเริ่มจากความปรารถนาความเสมอภาค หรือความยุติธรรมที่ได้สัดส่วน ไม่กระจุกตัวอยู่ใครหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ในแง่นี้ความไม่เท่าเทียมจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติสำหรับ Aristotle นอกจากนี้ความปรารถนาในความเสมอภาคนั้น ไม่ใช่ความเสมอภาคแค่เรื่องผลประโยชน์เท่านั้น แต่ยังรวมถึงเกียรติยศ หน้าที่ และเรื่องอื่น ๆ ในประเด็นนี้จะเห็นว่าสาเหตุหลักสำหรับการปฏิบัติของ Aristotle จึงเป็นเรื่องของความรู้สึกและจิตใจของมนุษย์ ความกลัว ความโกรธ ความไม่ธรรม ความไม่เสมอภาค ความรู้สึกถูกเหยียดหยาม ความโอหัง ความภาคภูมิใจ (สมบัติ จันทรวงศ์, 2516, 7-10) สิ่งเหล่านี้คือความรู้สึกที่เป็นจุดเริ่มต้นให้ก่อเกิดข้อพิพาทแห่งการปฏิบัติ เรื่องบางเรื่องอาจดูเป็นเรื่องเล็กน้อย หรือบางทีอาจเป็นเรื่องส่วนตัวของคนสองคน หรือของสองครอบครัว หรือระหว่างผู้เป็นนายกับทาส สามกับภรรยา พี่น้อง จุดเริ่มต้นเล็ก ๆ เหล่านี้อาจเป็นเชื้อเพลิงแห่งการโหมโรงการปฏิบัติให้เกิดขึ้นได้

ในแง่นี้โดยภาพรวมแล้วจะเห็นว่าการปฏิบัติสำหรับ Aristotle จึงเป็นเรื่องปกติทางการเมืองที่สามารถเกิดขึ้นได้เสมอ หากการปกครองนั้น ไม่สามารถตอบสนองเป้าหมายหลักโดยธรรมชาติของนครรัฐได้ นั่นคือการตอบสนองต่อผลประโยชน์ส่วนรวมอย่างยุติธรรมและเท่าเทียมแล้ว ระบอบดังกล่าวจึงหมดความชอบธรรมที่จะให้พลเมืองยึดถือหรือรักษา พลเมืองมีสิทธิที่จะสามารถปฏิบัติได้เพื่อให้ระบอบการปกครองตอบสนองความต้องการของพวกเขาได้ ไม่ว่าจะเป็นผู้นำหรือระบอบการปกครองก็ตาม

¹³ “Some engage in factional conflict because they aim at equality, if they consider that they have less in spite of being equal to those who are aggrandizing themselves; others, because they aim at inequality and preeminence, if they conceive themselves to be unequal but not to take a greater part, but an equal or lesser one. To strive for these things may be justified; it may also be unjustified. The lesser engage in factional conflict in order to be equal...”

บทสรุป: ครั้วเรือนคือรากฐานของนครรัฐ

สำหรับบทนี้ได้แสดงให้เห็นแล้วว่านครรัฐในฐานะหน่วยทางการเมืองที่ใหญ่ที่สุดกับครั้วเรือนในฐานะหน่วยทางการเมืองที่เล็กที่สุดมีความสัมพันธ์ในลักษณะที่พึ่งพาและสะท้อนต่อกันอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การที่นครรัฐเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่โดยธรรมชาติ กล่าวคือนครรัฐดำรงอยู่เพื่อให้มนุษย์มาอยู่ร่วมกันและเป็นเงื่อนไขให้มนุษย์สามารถแสวงเป้าหมายในชีวิตของตนเองตามที่ตนเองปรารถนาได้ ฉะนั้นภายใต้โครงสร้างโดยธรรมชาติของนครรัฐ เกิดขึ้นจากครอบครัวที่รวมตัวเป็นหมู่บ้าน หมู่บ้านรวมตัวกันเป็นเมือง และเมืองรวมตัวกันเป็นนครรัฐในท้ายที่สุด

ฉะนั้นทั้งนครรัฐและครั้วเรือนต่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเป็นโยงใยความสัมพันธ์ที่กระทบถึงตลอด นครรัฐจะดีได้ ก็ด้วยครั้วเรือนที่ดี ครั้วเรือนจะดีได้ก็ด้วยระบอบการปกครองที่ปกครองอย่างยุติธรรมทำเพื่อส่วนรวม ในประเด็นนี้จะเห็นว่าการทำความเข้าใจการปฏิบัติของ Aristotle จึงสำคัญ เพราะจะทำให้เห็นแง่มุมความสัมพันธ์อย่างรอบด้านและครอบคลุมมากขึ้นของนครรัฐและครั้วเรือน กล่าวคือหากพลเมืองหรือแต่ละครั้วเรือนต่างรู้สึกว่าจะไม่ได้รับความยุติธรรม หรือไม่ได้รับความเสมอภาค เมื่อนั้นจึงเป็นการชอบธรรมอย่างยิ่งที่จะทำการเปลี่ยนแปลงผู้นำหรือระบอบการปกครองที่ไม่ได้ตอบสนองต่อผลประโยชน์ส่วนรวมอย่างได้สัดส่วน

ดังนั้นในบทถัดไปจะเป็นการวิเคราะห์หัวข้อ *Politics* เพื่อสร้างรากฐานทางความคิดให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย หลังจากเห็นถึงความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นระหว่างนครรัฐและครั้วเรือนจากความคิดของ Aristotle ใน *Politics*

บทที่ 4

บ้านเรือนของ Aristotle: รากฐาน ธรรมชาติ และมิตรภาพ

สำหรับในบทนี้จะเป็นบทวิเคราะห์ความคิดของ Aristotle เพื่อสร้างรากฐานให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย ดังจะเห็นได้จากการวิเคราะห์ในบทที่ 3 ที่ทำให้เห็นว่านครรัฐหรือชุมชนทางการเมือง เมือง บ้านครัวเรือน และครอบครัวมีความสัมพันธ์ที่ส่งผลต่อกันอย่างแนบแน่นในแง่ที่หากหน่วยย่อยที่สุดของนครรัฐอย่างครอบครัว ซึ่งเกี่ยวพันกับครัวเรือนหรือการจัดการภายในบ้านดี ตัวนครรัฐก็จะดีไปด้วย ในจุดนี้เองที่เป็นช่องทางให้การตีความและสังเคราะห์ความคิดของ Aristotle ให้เป็นรากฐานสำหรับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย

ครัวเรือนและบ้านเรือนของกรีกและโรมันโบราณเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการจัดการบ้านและครัวเรือน รวมถึงพื้นที่ภายในที่สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมและโครงสร้างทางสังคม โดยมีการศึกษาผ่านทั้งตัวบทหรืองานเขียนในยุคดังกล่าวและหลักฐานทางโบราณคดี ครัวเรือนและบ้านเรือนจึงไม่ได้แค่สะท้อนถึงสถาปัตยกรรมหรือโครงสร้างในทางกายภาพของอารยธรรมกรีกและโรมันโบราณเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นกิจกรรมทางสังคมและการเมือง รวมถึงความเจริญรุ่งเรืองของนครรัฐในอดีตอีกด้วย (Helmer, 2024; Nevett, 2010; 2023)

คำว่า “ครัวเรือน” หรือ “household” นั้น มีรากศัพท์มาจากกรีกโบราณคือ “oikos” ซึ่งคำนี้จะสัมพันธ์กับคำว่า “oikonomia” หรือ “เศรษฐศาสตร์” (economy) ในความหมายที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน โดยสรุปนั้น “oikos” แม้ว่าจะแปลตรง ๆ ว่า “ครัวเรือน” แต่ยังมีนัยความหมายที่สื่อถึงมนุษย์ ครอบครัว และทรัพย์สิน และหากอิงตามบทวิเคราะห์ในบทที่ 3 ของงานวิจัยนี้จะพบว่าครัวเรือนยังสัมพันธ์กับนครรัฐอีกด้วย ในแง่นี้ครัวเรือนในสมัยกรีกโบราณจึงเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับครอบครัว นั่นคือความสัมพันธ์แบบสามีภรรยา (conjugal relationship) เจ้านายกับทาส พ่อกับลูก และความเป็นอยู่ภายในบ้านและทรัพย์สิน “oikos” จึงเป็นเรื่องของการจัดการครัวเรือน (household management) ที่ให้ความสำคัญกับคนมากกว่าทรัพย์สิน (Helmer, 2024, 51-52, 76-77) กล่าวคือเป้าหมายของการจัดการครัวเรือนก็คือการที่สามารถบริหารจัดการทรัพย์สินและผู้คนในครัวเรือนภายใต้ความสัมพันธ์ 3 ความสัมพันธ์ ได้แก่ สามีกับภรรยา เจ้านายกับทาส และพ่อกับลูก (Aristotle, 2013, 1253b4-6) ให้สามารถอยู่รอดปลอดภัยภายในครัวเรือนที่ตนอยู่อาศัยได้

Étienne Helmer (2024, 57-58) เสนอว่าความสัมพันธ์ระหว่างการแต่งงาน “oikos” และชุมชนในยุคกรีกโบราณสามารถทำความเข้าใจความสัมพันธ์ใน 3 มุมมองด้วยกัน คือ 1) มุมมองในเชิงจุดเริ่มทางชีววิทยา กล่าวคือ “oikos” มีจุดเริ่มต้นจากเพศและการแต่งงาน เพราะครัวเรือนเป็นเรื่องครอบครัวที่ในยุค

กรีกโบราณมองว่าครอบครัวเป็นเรื่องของสามความสัมพันธ์ที่ได้กล่าวไปข้างต้น รากฐานของครัวเรือนจึงเริ่มจากสามีกับภรรยาทั้งเป็นผู้จัดการครัวเรือนเพื่อคนในบ้านและให้กำเนิดลูก ๆ เพื่อสืบทอดตระกูลของตนต่อไป ในแง่การให้กำเนิดชีวิต (procreation) และคงรักษาชีวิตจึงเป็นหน้าที่ที่สำคัญที่จะมอบชีวิตที่ดีคนในบ้าน เป้าหมายของครัวเรือนจึงมีเป้าหมายเดียวกับนครรัฐ นั่นคือการมอบชีวิตที่ดีให้กับผู้คนภายในนครรัฐ

2) มุมมองในเชิงหุ้นส่วน (Helmer, 2024, 58-60) นั่นคือครัวเรือนในฐานะหุ้นส่วนระหว่างสามีกับภรรยาที่ร่วมกันจัดการทั้งในแง่ของได้มาและการรักษาไว้ซึ่งทรัพย์สินและทรัพย์สินสมบัติของตระกูล ในแง่เพศชายและเพศหญิงจึงเป็นเพศที่ดำรงอยู่เพื่อผลประโยชน์ของชุมชนของพวกเขา พวกเขาทำหน้าที่ต้องช่วยและร่วมกันจัดการทรัพย์สินในครัวเรือน ที่ต้องเพิ่มพูนจากการสะสมและสร้างชีวิตเพื่อดำรงวงศ์ตระกูลสืบไป ในแง่นี้มุมมองในเชิงหุ้นส่วนจึงเป็นมุมมองที่มองครัวเรือนในฐานะการกระจายทักษะและกระบวนการทำงานภายในชุมชน

3) มุมมองในเชิงยุทธศาสตร์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม (Helmer, 2024, 60-63) ครัวเรือนสัมพันธ์กับการแต่งงานและคู่ความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา ที่ไม่ใช่แค่เรื่องของครัวเรือน ความรัก หรือเพศ แต่เป็นเรื่องของยุทธศาสตร์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่เป็นรากฐานในทางธรรมชาติ ความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นหลักสำคัญต่อการดำรงอยู่ของระเบียบทางการเมืองและสังคม ซึ่งรวมถึงระเบียบโดยธรรมชาติด้วย

ในความสัมพันธ์ของการแต่งงาน ครัวเรือน และชุมชนดังที่ได้กล่าวไปนั้น อาจมองว่าผู้ชายกลายเป็นกลุ่มที่สำคัญมาก ๆ แต่กระนั้นถ้ามองในอีกมุมจะเห็นว่าทั้งชายและหญิงต่างเป็นผู้ที่ใช้ชีวิตร่วมกัน ร่วมสร้างและผู้ให้กำเนิดของครัวเรือนและชุมชน เป็นรากฐานที่สำคัญของนครรัฐ จึงเป็นการกล่าวเกินไปหากจะบอกว่าในสังคมกรีกโบราณผู้ชายมีความสำคัญกว่าผู้หญิง แต่อันที่จริงทั้งสองต่างมีความสำคัญในคนละด้านกันมากกว่า เพราะสถานะของผู้หญิงในครัวเรือนจึงมีความสำคัญอย่างมากทั้งในฐานะคู่คิด ผู้ให้กำเนิดชีวิต ผู้แบ่งปันร่วมกันกับสามี ผู้คงรักษาทรัพย์สิน ในขณะที่สามีเป็นผู้ที่แสวงหาทรัพย์สินและทรัพย์สินสมบัติมา ฉะนั้นชายหญิงจึงเป็นรากฐานของการสร้างชุมชน ความสัมพันธ์แบบสามีและภรรยาจึงเป็นความสัมพันธ์ในเชิงศีลธรรม ซึ่งเป็นรากฐานให้กับชุมชนและนครรัฐ (Helmer, 2024, 63-66, 75)

หากลองกลับไปพิจารณาความหมายของคำว่า “oikonomia” หรือ “เศรษฐศาสตร์” (economy) ในยุคกรีกโบราณก็จะพบว่า “oikonomia” จึงเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กันระหว่างการเมืองและเศรษฐกิจโดยมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่ครัวเรือน การจัดการครัวเรือนมีความสำคัญอย่างมากต่อการจัดการนครรัฐหรือชุมชน เพื่อสร้างและบำรุงชีวิตให้เติบโตใหญ่สืบทอดและเพิ่มพูนทรัพย์สินในบ้านของตนเพื่อความอยู่รอดของวงศ์ตระกูล ฉะนั้น

ในแง่การจัดการครัวเรือนจึงมีความสัมพันธ์กับเรือนร่าง (body) ของมนุษย์ซึ่งสัมพันธ์กับการผลิตและนัยนี้สื่อถึงการมีชีวิตที่ดีของพลเมือง ฉะนั้นเรือนร่างในความหมายนี้จึงไม่ใช่แค่เรือนร่างในเชิงกายวิภาค แต่ยังเป็นเรือนร่างทางการเมืองที่ร่างกายของผู้คนทุกคนในชุมชน สัมพันธ์ต่อการดำรงอยู่ของชุมชนและสำคัญต่อการสร้างชีวิตที่ดีให้เกิดขึ้นในชุมชนอีกด้วย (Helmer, 2024, 71)

ฉะนั้นสำหรับการศึกษา *Politics* ของ Aristotle เพื่อนำความคิดของ Aristotle มาเป็นรากฐานให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยในบทนี้จะวิเคราะห์ *Politics* ใน 3 ด้านด้วยกัน 1) ความสำคัญของบ้านเรือนก่อนนครรัฐ 2) การเข้าใจบ้านและครัวเรือนเป็นเรื่องธรรมชาติ และ 3) บ้านเรือนสร้างมิตรภาพขึ้นมาได้อย่างไร

บ้านเรือนคือพื้นฐานของชุมชนทางการเมือง

ทรัพย์สิน (property) เป็นส่วนหนึ่งของครัวเรือน การได้มาซึ่งทรัพย์สินเป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับการจัดการครัวเรือน เพราะถือเป็นเรื่องสำคัญจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตที่ดี (Aristotle, 2013, 1253b23-27) ในแง่นี้การครอบครองทรัพย์สิน (possession) จึงเป็นสิ่งที่แสดงถึง “การแสดงตน” (action) (พิศาล มุกดาร์ศรี, 2561) ที่บ่งบอกถึงความเป็นมนุษย์ ดังนั้นการครอบครองทรัพย์สินจึงถือเป็นเป้าหมายของชีวิต (Aristotle, 2013, 1253b31-33; 1254a7-8,15-18) เพราะชีวิตคือการแสดงตนไม่ใช่แค่ผลผลิต (production) ฉะนั้นการจัดการครัวเรือนจึงเป็นเรื่องของการได้มาซึ่งสินค้าและทรัพย์สินที่ดีและจำเป็นต่อการใช้ชีวิตและเป็นประโยชน์สำหรับตัวครัวเรือนและเมืองเองด้วย (Ibid., 1256b27-30)

ธรรมชาติได้มอบพื้นดิน ทะเล และอื่น ๆ สำหรับการบำรุงเลี้ยงดู (sustenance) มนุษย์ จึงเป็นหน้าที่ของการจัดการครัวเรือนที่จะต้องจัดการและสร้างเงื่อนไขของการบำรุงเลี้ยงดูมนุษย์ให้ได้ และหน้าที่ของธรรมชาติคือการเนรมิตและสรรค์สร้างสิ่งต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการบำรุงเลี้ยงดูมนุษย์ที่เกิดมาให้สามารถเติมเต็มความปรารถนาของตนได้ด้วยตัวเองและเพียงพอที่จะใช้ชีวิตของตามที่ตนปรารถนา (Ibid., 1258a20-41)

“มีหลักฐานที่ปรากฏออกมาแล้วว่าสิ่งที่สร้างเมืองขึ้นมานั้นคือความจำเป็นในเรื่องแรกที่จะต้องพูดถึงการจัดการในครัวเรือน (household management) เพราะทุก ๆ เมืองนั้นล้วนประกอบไปด้วยครัวเรือนจำนวนมาก ส่วนหนึ่งของการจัดการครัวเรือนนั้นเป็นการตอบสนองต่อส่วนอื่น ๆ ของเมือง ซึ่งตัวครัวเรือนเองนั้นก็ถูกก่อตั้งขึ้นมาเพื่อตอบสนองต่อจุดนั้น ดังนั้นครัวเรือนที่สมบูรณ์นั้นเกิดจากทาสและบุคคลที่เป็นไท (free persons) สารหลักที่ย่อยที่สุดของทุก ๆ สิ่งคือ เจ้านายกับทาส สามิ

กับภรรยา พ่อกับลูก ๆ สามความสัมพันธ์นี้จะต้องได้รับการศึกษาว่าสิ่งไหนกำหนดอะไร อย่างไร และสิ่งไหนควรที่จะเป็นแหล่งที่มาของสิ่งนั้น”¹⁴ (Ibid., 1253b1-6) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

จากคำกล่าวข้างต้น ครัวเรือน (household) เกิดจากสามความสัมพันธ์ นั่นคือผู้ชายกับผู้หญิง เจ้านายกับทาส และพ่อกับลูก โดยแต่ละความสัมพันธ์ดำรงอยู่บนพื้นฐานของพลังอำนาจตามสัญญาตณญาณโดยธรรมชาติ (Ibid., 1252a26-34) อันได้แก่ สัญญาตณญาณเพื่อการให้กำเนิด (procreate) สัญญาตณญาณเพื่อความอยู่รอด (Keyt, 1991, 122) ยิ่งไปกว่านั้นครัวเรือนคือรากฐานของเมือง และรากฐานของเมืองคือเรื่องของการจัดการครัวเรือน (household management) แต่ละครัวเรือนประกอบไปด้วยสามความสัมพันธ์ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น ฉะนั้นความสัมพันธ์ทั้งหมดนี้ของครัวเรือน เมือง และนครรัฐ ต่างมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นบนพื้นฐานของการให้กำเนิดและความอยู่รอด ซึ่งรากฐานนี้สอดคล้องกับการดำรงอยู่โดยธรรมชาติของนครรัฐ ตามที่ได้ Aristotle ได้กล่าวไปในช่วงแรก ๆ ของ *Politics*

“สิ่งแรกที่เป็นสิ่งที่จำเป็นการอยู่ร่วมกับคนอื่นที่ไม่สามารถอยู่ด้วยตัวคนเดียวได้ ได้แก่ ชายกับหญิงที่มีหน้าที่สืบทอดเผ่าพันธุ์...”¹⁵ (Aristotle, 2013, 1252a26-30) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

ในแง่นี้จากคำกล่าวข้างต้น โดยธรรมชาติแล้วมนุษย์ไม่สามารถอาศัยอยู่คนเดียวได้ แต่มีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยและร่วมมือกับคนอื่น ฉะนั้นโดยธรรมชาติแล้วความสัมพันธ์ที่จะก่อเกิดขึ้นก่อนเพื่อเป็นรากฐานให้กับชุมชนทางการเมืองที่กำลังก่อตัวขึ้น เป็นความสัมพันธ์แบบสามมีภรรยาเพื่อทำหน้าที่สำหรับการให้กำเนิดเพื่อดำรงรักษาเผ่าพันธุ์และวงศ์ตระกูลของตัวเอง ซึ่งสัมพันธ์กับการดำรงอยู่ของนครรัฐ

¹⁴ “Since it is evident out of what parts the city is constituted, it is necessary first to speak of household management; for every city is composed of households. The parts of household management correspond to the parts out of which the household itself is constituted. Now the complete household is made up of slaves and free persons. Since everything is to be sought for first in its smallest elements, and the first and smallest parts of the household are master, slave, husband, wife, father, and children, three things must be investigated to determine what each is and what sort of thing it ought to be.”

¹⁵ “First, then, there must of necessity be a conjoining of persons who cannot exist without one another: on the one hand, male and female, for the sake of reproduction...”

หน้าที่ของนครรัฐนั้นสัมพันธ์กับการจัดการครัวเรือนที่ดีอย่างมาก ซึ่งในประเด็นนี้หากลองพิจารณาข้อเสนอของ Hannah Arendt (1998, 177; 2007: 123) ที่มาจากการตีความคำว่าเมืองของ Aristotle สำหรับ Arendt (2007, 93) นั้นการเมืองคือสิ่งที่มาจากรากฐานความจริงในความเป็นพหุภาวะของมนุษย์ผ่านการแสดงตน การแสดงตนคือการเชื่อมโยงเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์โดยไม่มีวัตถุประสงค์กลาง และมนุษย์สถานะที่อยู่ภายใต้พหุภาวะ (human condition of plurality) การเมืองเป็นเรื่องของมนุษย์ทุกคน (men) แต่ไม่ใช่กับมนุษย์ (man) ที่มีความเหมือนกันที่มีเอกภาพตามที่พระเจ้าสร้างหรือธรรมชาติได้กำหนดมนุษย์แต่ละคนมีตัวตนที่แตกต่างกันมีความหลากหลายมากมายไม่มีใครเหมือนและไม่เหมือนใคร แต่ไม่ได้เหมือนกันหรือมีเอกภาพเป็นหนึ่งเดียวกันอย่างชัดเจน (Arendt, 1998, 176-179, 188, 208; 2007, 94) การเมืองจึงเกี่ยวข้องกับการอยู่ร่วมกันในรูปแบบการรวมกลุ่มที่เกิดจากผู้คนที่แตกต่างหลากหลายได้มาอยู่ร่วมกัน ในแง่การเมืองจึงเป็นเรื่องราวระหว่างมนุษย์ด้วยกัน (พิศาล มุกตาร์ศรี, 2561, 112-116)

นอกจากนี้ Arendt ได้ขยายเป็นเพิ่มเติมจากนิยามของการเมืองข้างต้นว่าสัมพันธ์กับกิจกรรมต่าง ๆ อีก 3 กิจกรรมสำหรับมนุษย์ ได้แก่ แรงงาน (labour) ผลงาน (work) และการแสดงตน (action) (Ibid., 7-9) โดยเฉพาะประเด็นเรื่องการแสดงตน (action)¹⁶ เพราะการแสดงตนคือการริเริ่ม การเริ่มต้น โดยมีรากมาจากคำศัพท์ภาษากรีกโบราณว่า “archein” มีความหมายว่าการนำ การปกครอง ทำให้บางสิ่งเกิดการเคลื่อนไหว (to set something into motion) ศักยภาพในการแสดงตนเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์และเทพเจ้า การแสดงตนเพื่อแสดงถึงความเป็นมนุษย์สามารถทำได้ในพื้นที่สาธารณะ (public realm) ผ่านการพูดหรือผ่านการกระทำต่อหน้าผู้คนที่มารวมตัวกันในพื้นที่ดังกล่าว ทุกคนจะต่างฟังและร่วมกันแสดงความคิดเห็นต่าง ๆ และการกระทำดังกล่าวนี้เองเป็นการยืนยันและยอมรับความเป็นมนุษย์ของผู้คนร่วมกัน

ในแง่การแสดงตนจึงสัมพันธ์กับการมีพื้นที่สาธารณะอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้เพราะเป็นพื้นที่เดียวที่จะทำให้มนุษย์สามารถแสดงตนถึงการเป็นมนุษย์ให้เป็นที่ยอมรับได้ เพราะพื้นที่สาธารณะคือพื้นที่ทางการเมืองการเมืองคือกิจกรรมที่ผู้คนได้มาปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้นหรือก็คือมนุษย์เป็นสัตว์การเมืองที่มีอาจดำรงชีวิตเพียงคนเดียวได้ต้องมีการปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นผู้อื่นในครอบครัว ชุมชน สังคม และนครรัฐ การแสดงตนนั้นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของคนอื่น หรือทำกิจกรรมร่วมกันกับผู้คน (พิศาล มุกตาร์ศรี, 2561, 67-68)

กิจกรรมการแสดงตนก็ทำได้เป็นสิ่งใหม่แต่หากเป็นกิจกรรมที่เรียกว่ากิจกรรมการเมืองของพลเมืองในชุมชนกรีกโบราณนั่นเอง และหากกล่าวด้วยภาษาของ Aristotle แล้วกิจกรรมดังกล่าวนี้เองที่ทำให้มนุษย์มีสภาพของความเป็นสัตว์การเมือง หรือในภาษากรีกคือ “zoon politikon” อันเป็นสภาพที่แตกต่างไปจากการ

¹⁶ คำแปลของพิศาล มุกตาร์ศรี โปรดพิจารณาจากพิศาล มุกตาร์ศรี, 2561

เป็นเพียงสัตว์เดรัจฉานหรือสัตว์สังคม สำหรับชาวกรีกโบราณแล้ว พื้นที่ส่วนตัวและพื้นที่สาธารณะเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันอย่างชัดเจน พื้นที่ส่วนตัวเป็นพื้นที่ของกิจกรรมในครัวเรือนที่เกี่ยวข้องเพียงการผลิตและความอยู่รอด ในขณะที่พื้นที่สาธารณะเป็นพื้นที่ของกิจกรรมที่หลุดพ้นแล้วจากความจำเป็นของการยังชีพไปสู่เสรีภาพของการแสดงตนซึ่งความคิดเห็นในประเด็นอันเป็นสาธารณะ กิจกรรมสาธารณะดังกล่าวนี้คือกิจกรรมที่เกิดขึ้นในสังคมการเมืองอย่างรัฐเท่านั้น และหากจะกล่าวในวิธีคิดแบบ Aristotle กิจกรรมอย่างการแสดงตนจะถือกำเนิดขึ้นได้เพียงในรูปแบบสังคมการเมืองที่มีพัฒนาการสูงสุด และไม่สามารถเกิดได้แม้แต่ในรูปแบบสังคมที่มีพัฒนาการรองลงมาอย่างหมู่บ้านหรือชุมชนเมืองขนาดเล็ก และสำหรับอริสโตเติลแล้วสังคมการเมืองที่มีพัฒนาการสูงสุดที่เรียกว่าคือนครรัฐ อันได้แก่สังคมที่มี “การเมือง” นั่นเอง กล่าวอีกนัยหนึ่งการกระทำกิจกรรมดังกล่าวนี้ก็คือการกระทำกิจกรรมที่ชาวกรีกโบราณเรียกกันว่า “การทำการเมือง” หรือในภาษากรีกคือ “politeuesthai” ซึ่ง Arendt (1998, 26-27) กล่าวถึงกิจกรรมดังกล่าวนี้ว่า

“ความเป็นการเมือง คือการใช้ชีวิตในนครรัฐ นั้นหมายความว่าทุก ๆ สิ่งจะถูกตัดสินใจผ่านถ้อยคำและการโน้มน้าวใจ ไม่ใช่ผ่านการบังคับหรือการใช้ความรุนแรง ในการเข้าใจตัวเองของกรีก [โบราณ] นั้นการบังคับประชาชนโดยใช้ความรุนแรง ออกคำสั่งมากกว่าจะเป็นการโน้มน้าวใจ เป็นสิ่งที่เกิดก่อนความเป็นการเมือง (prepolitical) อันเกิดขึ้นในพื้นที่นอกนครรัฐ เป็นพื้นที่ที่บ้านและชีวิตในครอบครัวนั้นถูกปกครองด้วยอำนาจของผู้นำครอบครัวที่มีอาจทำร้ายและเป็นอำนาจที่กดขี่ หรือเสมือนหนึ่งชีวิตของคนเถื่อนในจักรวรรดิเอเชีย (barbarian empires of Asia) ผู้ซึ่งใช้อำนาจการกดขี่สำหรับการสร้างองค์กรที่จะมาปกครองครัวเรือนของตน”¹⁷ (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

ในแง่การแสดงตนจึงเป็นส่วนหนึ่งของพหุภาวะ (plurality) (ณัฐญาณ งามขำ และภุริภัทร์ เครือณพรัตน์, 2566, 52) โดยภาวะดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้คนสามารถแสดงตนและใช้ถ้อยคำ (speech) ในการบ่งบอกถึงตัวตนและสิ่งที่ตนคิดในที่สาธารณะได้ ตามแนวคิดของ Aristotle ที่ว่า “zoon logon ekhon” ที่มีความหมายว่า “สัตว์ที่ทรงไว้ซึ่งถ้อยคำ” (ณัฐญาณ งามขำ และภุริภัทร์ เครือณพรัตน์, 2566, 58) นั่นเอง ในแง่

¹⁷ “To be political, to live in a polis, meant that everything was decided through words and persuasion and not through force and violence. In Greek self-understanding, to force people by violence, to command rather than persuade, were prepolitical ways to deal with people characteristic of life outside the polis, of home and family life, where the household head ruled with uncontested, despotic powers, or of life in the barbarian empires of Asia, whose despotism was frequently likened to the organization of the household.”

นี้พหุภาวะจึงเป็นสภาพที่ทุกคนนั้นแตกต่างกันอย่างชัดเจนแต่เสมอภาคกัน การแสดงตนกับการใช้ถ้อยคำนั้นเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กันตลอด เพราะเพื่อที่จะแสดงตนให้โลกได้รับรู้การใช้ถ้อยคำในการแถลงหรือประกาศตนจึงเป็นส่วนหนึ่งที่บ่งบอกถึงตัวตนให้ผู้คนและโลกได้รับทราบการดำรงอยู่ของตัวตนของเราในโลก และนี่คือสิ่งที่เรียกว่าการถือกำเนิดเป็นครั้งที่สอง (second birth) นอกจากนี้การแสดงตนยังเป็นการบ่งถึงการมีเสรีภาพ ที่ปลอดจากความจำเป็นทางชีววิทยาหรือการบังคับครอบงำโดยสิ่งต่างๆ เป็นการสมัครใจเข้าร่วมเพื่อแลกเปลี่ยนและรับฟังผู้คนในชุมชน การแสดงตนจึงเป็นมนุษย์ภาวะหนึ่งที่มนุษย์ได้มีเสรีภาพที่จะแสดงตัวตนของตนเองให้ผู้คนและโลกได้รับทราบการดำรงอยู่ตน (Arendt, 1998: 176-179, 188, 208)

“ไม่มีชีวิตของมนุษย์คนใด แม้กระทั่งชีวิตของฤๅษีในธรรมชาติที่รกร้าง ที่จะเป็นไปได้โดยปราศจากโลกที่ฤๅษีพิสูจน์ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมจากมนุษย์คนอื่น ๆ”¹⁸ (Arendt, 1998, 22) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

จากประโยคข้างต้นนั้นอาจกล่าวได้ว่าหากมนุษย์อยู่เพียงลำพังจะสูญเสียการแสดงตนไปในที่สุด ซึ่งแตกต่างกับการแสดงตนที่จะต้องเป็นการกระทำที่สัมพันธ์กับคนอื่น และการแสดงตนเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงเสรีภาพของแต่ละคน อีกทั้งก็อาจคาดเดาได้ว่าผลของการแสดงตนจะออกมาอย่างไร หรือจะดำเนินไปในลักษณะไหน การแสดงตนต้องเกิดในพื้นที่สาธารณะและต้องมีคนอื่นอยู่ด้วยเพื่อเป็นแสดงให้ผู้อื่นรับรู้ถึงตัวตนของเรา และเราเองก็ต้องรับรู้ถึงตัวตนของผู้อื่นด้วย การแสดงตนจึงถือเป็นการเรียนรู้และยอมรับความแตกต่างหลากหลายของผู้คนที่มีความหลากหลาย ในแง่การแลกเปลี่ยนและมีปฏิสัมพันธ์ในพื้นที่สาธารณะนี้เองคือสิ่งที่เรียกว่าการเมือง กล่าวคือการแสดงตนคือการปรากฏตัวในพื้นที่ทางการเมืองเพื่อแสดงถึงเสรีภาพที่ตนมี และได้เป็นส่วนหนึ่งในการคิด ร่วมแลกเปลี่ยน และเสนอแนะข้อเสนอดังกล่าว เพื่อชุมชนที่ตนเองดำรงอยู่ (พิศาล มุกดาธรรมิ, 2561, 120-125)

นอกจากนี้การแสดงตนยังเป็นเรื่องของชีวิตและการดำเนินชีวิตอยู่ในโลกที่อยู่กับพหุภาวะซึ่งเราไม่ได้อยู่ตัวคนเดียว ในแง่พหุภาวะก็คือโลกที่เต็มไปด้วยผู้คนที่มีความหลากหลายที่แต่ละคนสร้างตัวตนของตนเองเพื่อใช้ชีวิตอยู่ในโลก นี่คือนิสัยพื้นฐานของการใช้ชีวิตอยู่บนโลกที่ทุกคนต่างมีชีวิตอยู่ร่วมกัน

¹⁸ “No human life, not even the life of the hermit in nature's wilderness, is possible without a world which directly or indirectly testifies to the presence of other human beings.”

และมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันและนี่คือสภาพที่เราเรียกว่าความเป็นการเมืองที่ทุกคนมาอยู่ร่วมกันเพื่อดำเนินกิจกรรมของชุมชน ทำเพื่อผลประโยชน์ส่วนร่วมที่ทุกคนในชุมชนต่างจะได้รับร่วมกันในรูปแบบต่าง ๆ

ในแง่นั้นนครรัฐจึงเป็นพื้นที่สาธารณะที่สำคัญต่อการทำหน้าที่ของมนุษย์ในฐานะที่เป็นการแสดงตนถึงความเป็นมนุษย์ และการดำรงอยู่ของนครรัฐนั้นสัมพันธ์กับการแสดงตนดังกล่าว ซึ่งโดยปกตินั้นเมืองในกรีกโบราณจะแบ่งพื้นที่เป็น 3 ส่วน ได้แก่ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (sacred) พื้นที่สาธารณะ (public) และพื้นที่ส่วนตัว (private) (Ibid., 1267b34) โดยในมุมมองของ Arendt (1998) นั้นพื้นที่สาธารณะกับพื้นที่ส่วนตัวเป็นพื้นที่ที่แยกขาดจากกันจากการตีความ Aristotle ของ Arendt แต่ Judith Swanson (1992, 3) ได้แย้งประเด็นนี้ของ Arendt โดยใช้ให้เห็นว่าอันที่จริงแล้วทั้งสองพื้นที่นี้ต่างสัมพันธ์กัน แม้จริงอยู่ว่าพื้นที่ส่วนตัวจะเป็นพื้นที่ของการความมืดและการกดขี่ที่ไร้ซึ่งเสรีภาพ แต่กระนั้นสำหรับ Aristotle ของ Swanson (1992, 11-16) เห็นว่าพื้นที่ส่วนตัวหรือครัวเรือนนั้นต่างมุ่งสู่สิ่งที่ดีบางอย่างและเป็นพื้นที่ของพ่อแม่ที่คอยพุ่มพักและสั่งสอนลูก ๆ ให้เติบโตและเตรียมตัวให้พร้อมสำหรับการเป็นพลเมืองที่ดี ในแง่นี้พื้นที่ส่วนตัวจึงเป็นแหล่งที่มาของเสรีภาพและคุณธรรม เป็นพื้นที่สำหรับการคัดกลา เลี้ยงดู และสั่งสอนให้เด็กและเยาวชนเติบโตเป็นพลเมืองที่ดีของนครรัฐได้ นั่นคือการเป็นคนที่สามารถ “ทำการเมือง” ในพื้นที่สาธารณะได้อย่างเหมาะสม สามารถแสดงตนผ่านการใช้ถ้อยคำและการโน้มน้าวอันเกี่ยวกับเรื่องสาธารณะได้ ฉะนั้นการจะทำให้การแสดงตนดังกล่าวนั้นปรากฏนั้นเป็นพื้นฐานของนครรัฐอย่างครัวเรือน จึงเป็นสิ่งสำคัญพื้นฐานที่นครรัฐจะต้องให้ความสำคัญ

สำหรับในประเด็นเรื่องเมืองนั้น เมืองสำหรับ Aristotle นั้นคือสังคมที่ประกอบไปด้วยสังคมขนาดเล็กต่าง ๆ หรือก็คือหมู่บ้าน ที่มีครอบครัวและครัวเรือนจำนวนมาก ยิ่งไปกว่านั้นครัวเรือนและครอบครัวยังถือเป็นรากฐานที่สำคัญของเมืองอีกด้วย เมืองจึงเป็นสังคมที่ความสลับซับซ้อน ครอบครัวรอบด้าน และสูงส่งที่สุด และเมืองยังมีเป้าหมายเพื่อบรรลุสิ่งที่ดีบางอย่าง ในแง่นี้ก็คือชีวิตที่ดีของผู้คนที่อาศัยอยู่ในเมืองและเป้าหมายของสิ่งนั้นก็คือความสุข (happiness) ของผู้คน หรือเพื่อบรรลุความต้องการของตนตามที่ความปรารถนา หรือก็คือการสามารถปฏิบัติตามคุณธรรมความสามารถ (moral virtue) ที่พึงหรือตาม “จุดหมายปลายทาง” หรือ “telos” ของแต่ละคน (วีระ สมบูรณ์, 2561, 159 ประเด็นนี้จะกล่าวถึงในส่วนถัดไป) เป้าหมายสูงสุดของเมืองจึงเป็นเป้าหมายสูงสุดของผู้คนแต่ละคนด้วย (Miller, 2005, 325-326; Strauss, 1964, 31, 49)

กระนั้นความสุขของแต่ละคนนั้นไม่เหมือนกัน ทำให้การที่เมืองมีเป้าหมายเพื่อให้ผู้คนในเมืองสามารถแสวงความสุขของตนได้ ในความหมายนี้จึงหมายถึงว่าเมืองจะต้องรับประกันเงื่อนไขที่เอื้อให้ผู้คนสามารถแสวงหาความสุขตามคุณธรรมความสามารถที่ตนมีได้นั่นเอง ในประเด็นนี้ Leo Strauss (1964, 31, 49) เสนอว่าการเข้าใจ Aristotle ในมุมมองนี้สามารถเข้าใจผ่านแนวคิดแบบสัทธิดิโดยธรรมชาติที่เมืองหรือนครรัฐมีหน้าที่ที่จะต้องมอบบางสิ่งให้กับประชาชนหรือพลเมืองของรัฐ ฉะนั้นรัฐจึงต้องทั้งรับประกัน สร้างเงื่อนไข และให้

ความปลอดภัยกับประชาชนทุกคนภายในรัฐว่าจะสามารถแสวงหาความสุขที่ตนปรารถนาได้ ซึ่งในความหมายนี้จะเห็นได้จากคำประกาศอิสรภาพของสหรัฐอเมริกาในปี 1776 (The 1776 United States Declaration of Independence) ที่กล่าวว่า “*life, liberty, and the pursuit of happiness*” ซึ่งความสุขตามที่ Aristotle กล่าวนี้ Strauss (1964, 31) เสนอว่าความสุขในความหมายนี้ของ Aristotle จึงเป็นเรื่องส่วนตัว (private) ในแง่ความสุขของ Aristotle ตามข้อเสนอของ Strauss จึงบอกเป็นนัยได้ว่าเป็นเรื่องที่รัฐห้ามเข้าไปแทรกแซง เป็นกิจกรรมของแต่ละคนในพื้นที่ส่วนตัวที่ไม่ใช่พื้นที่ของรัฐที่เป็นพื้นที่สาธารณะ (Swanson, 1994)

นอกจากนี้เมืองยังมีเป้าหมายสำหรับการแลกเปลี่ยนสินค้าและการให้บริการ รวมถึงการปกป้องและป้องกันประชาชนของเมืองจากความรุนแรงที่เกิดจากพวกเขาด้วยกันหรือจากภายนอก กล่าวคือเมืองยังต้องทำหน้าที่เป็นตำรวจ (police) ที่ดูแลความสงบสุขภายในเมือง และทำหน้าที่ของกองทัพ (military) เพื่อปกป้องและให้ความปลอดภัยกับเมืองจากผู้รุกรานภายนอก หรือจากเมืองอื่น รัฐอื่น (Strauss, 1964, 32)

ดังนั้นแล้วพื้นฐานของเมืองคือครัวเรือนและการจัดการครัวเรือนจึงเป็นสิ่งจำเป็น และสิ่งที่เป็นหน่วยย่อยที่สุดและเป็นสิ่งแรก ๆ ที่ควรกล่าวถึงเกี่ยวกับครัวเรือนคือเจ้านาย (master) ทาส (slave) สามี ภรรยา พ่อและเด็ก ๆ (Aristotle, 2013, 1253b1-10) ในแง่การจัดการครัวเรือนจึงเป็นเรื่องของการบริหารจัดการความเป็นเจ้านาย (mastery) กฎของการแต่งงาน (marital rule) และกฎของการให้กำเนิด (procreative rule) ซึ่งเป็นหลักการพื้นฐาน 3 ประการที่สำคัญของการจัดการครัวเรือนตามที่ Aristotle ได้กล่าวเอาไว้ หรือนั่นคือการจัดการครัวเรือนคือศิลปะของการให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ดี (art of getting goods) (Ibid., 1253b14)

ในแง่นี้เมื่อเมืองและครัวเรือนเป็นเรื่องธรรมชาติ เป็นเรื่องพื้นฐานที่นครรัฐจะต้องมี รวมถึงบ้านหรือครัวเรือนต่างเป็นส่วนหนึ่งของนครรัฐตามความคิดของ Aristotle (2013, Bk. 1; Swanson and Corbin, 2009, 15-16, 22-23) ฉะนั้นที่อยู่อาศัยจึงควรที่จะเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานสำหรับพลเมืองทุกคนในแต่ละรัฐ กระนั้นความคิดของ Aristotle ที่จะครบวงจรในเรื่องของสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยนั้น จะต้องทำความเข้าใจประเด็นดังกล่าวซึ่งสัมพันธ์กับเรื่องของธรรมชาติ (nature) และมิตรภาพ (friendship) ของ Aristotle ด้วย เพื่อสร้างความเข้าใจให้เห็นถึงตรรกะ วิธีคิด และเหตุผลที่ประยุกต์มาเป็นรากฐานของความชอบธรรมว่าด้วยสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย โดยประเด็นเรื่องธรรมชาตินั้น จะต้องไปทำความเข้าใจเพิ่มเติมในงาน *Physics* ส่วนมิตรภาพ (friendship) จะต้องทำความเข้าใจจากงาน *Nicomachean Ethics*

บ้านเรือนในฐานะที่อยู่อาศัยนั้นเป็นเรื่องธรรมชาติ

จากในส่วนก่อนหน้าจะพบว่าเมือง ครั้วเรือน และการแสดงตนนั้นสัมพันธ์กันอย่างไร และเมืองหรือชุมชนทางการเมือง หรือนครรัฐมีหน้าที่อย่างไรต่อการรับประกันและให้ความปลอดภัยกับประชาชนในเมือง เพื่อแสวงหาความสุขที่ตนปรารถนา แต่ก่อนจะไปถึงในประเด็นเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยนั้น สิ่งสำคัญที่มักถูกกล่าวถึงเสมอในเรื่องเกี่ยวกับนครรัฐ ซึ่งรวมไปถึงบ้านเรือนด้วยนั้น นั่นคือประเด็นเรื่องธรรมชาติ ที่ Aristotle มักจะกล่าวอ้างเสมอว่านครรัฐเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่โดยธรรมชาติ และหน้าที่ของนครรัฐจึงเป็นเรื่องที่สอดคล้องไปกับธรรมชาติหรือระเบียบและวิถีโดยธรรมชาติ ฉะนั้นจากที่ได้กล่าวไปแล้วว่าครั้วเรือนเป็นสิ่งพื้นฐานที่สำคัญสำหรับนครรัฐ ฉะนั้นครั้วเรือนก็เป็นเรื่องโดยธรรมชาติเช่นกัน ดังนั้นในส่วนนี้จะวิเคราะห์แนวคิดเรื่องธรรมชาติของ Aristotle โดยจะมีกล่าวถึง *Physics* บางส่วนที่จะช่วยให้เข้าใจธรรมชาติในมุมมองของ Aristotle ได้

เมื่อกล่าวถึงคำว่า “ธรรมชาติ” (nature) ของ Aristotle นั้น เป็นการศึกษาเพื่อเข้าใจหลักการ เหตุปัจจัย แก่นของโลกธรรมชาติ และระเบียบโดยธรรมชาติที่คอยปกครองและควบคุมสรรพสิ่งต่าง ๆ ไว้อยู่ (Stavrianeas, 2015, 46) คำว่าธรรมชาติของ Aristotle สามารถพิจารณาได้ 3 ความหมาย (สมบัติ จันทรวงศ์, 2551; Kraut, 1996; Miller, 1995; 2005) คือ 1) “phusis” ซึ่งเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับ “nomos” หรือ ขนบธรรมเนียม (custom) ซึ่งถูกสร้างโดยมนุษย์ปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ต่าง ๆ แต่ขณะที่ “phusis” เป็นเรื่องธรรมชาติ หรือธรรมชาติของสรรพสิ่งที่มีรากฐานแน่นอนชัดเจน ไม่เปลี่ยนแปลงตามสถานการณ์ และ 2) ธรรมชาติในความหมายของ “polis” หรือชุมชนทางการเมืองที่มาอยู่ร่วมกัน และ 3) ธรรมชาติในฐานะเหตุแห่งการขับเคลื่อนสรรพสิ่งต่าง ๆ ตาม 4 เหตุผลแห่งการเปลี่ยนแปลง (four causes) ของ Aristotle (Miller, 2005, 322)

ใน *Politics* เล่ม 7 นั้น Aristotle ได้ระบุว่าประชาชนโดยทั่วไปนั้นจะต้องยึดหลักคุณธรรมพื้นฐานใน 3 เรื่อง (Swanson, 1992, 13) ได้แก่ 1) ธรรมชาติ (nature) 2) กิจวัตร (habit) และ 3) เหตุผล (reason) หลักทั้งสามนี้จะกลายเป็นรากฐานที่สำคัญที่พวกเขาจะพัฒนาต่อยอดสำหรับการศึกษาสำหรับพลเมือง เพื่อให้พวกเขากลายเป็นพลเมืองที่ดีสำหรับชุมชนทางการเมือง โดยสำหรับ Aristotle นั้นธรรมชาติเป็นสิ่งสำคัญที่สุด เพราะธรรมชาติเป็นเสมือนวัตถุพื้นฐานสำหรับการดำรงความเป็นมนุษย์ ซึ่งรากฐานนี้จะถูกพัฒนาต่อไปสำหรับเรื่องกิจวัตรและเหตุผลของมนุษย์ ธรรมชาติเป็นเรื่องของกระบวนการไม่ไขว่จุดเริ่มต้น ธรรมชาติจึงไม่ใช่สิ่งที่คอยชี้แนะว่าอะไรคือสิ่งที่ดีหรือสิ่งที่ไม่ดี ธรรมชาติถือรากฐานของระเบียบของสรรพสิ่งต่าง ๆ ของโลก นครรัฐ (polis) เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในธรรมชาติ ไม่ได้ดำรงอยู่โดยพื้นฐานทางการเมืองหรือจริยธรรม ดังนั้นนครรัฐจึงได้พัฒนาสิ่งที่ธรรมชาติมอบให้ประกอบกันเป็นระเบียบทางการเมืองสำหรับเป็นแนวทางให้กับมนุษย์ที่จะ

พัฒนาตนเองและพฤติกรรมของตน ตามศักยภาพที่มีธรรมชาติจึงได้สร้างเงื่อนไขอันสำคัญจำเป็นที่จะทำให้มนุษย์มีคุณธรรมความสามารถ (virtue) ทั้งทางการเมืองและสังคม “telos” หรือ “เป้าหมาย” (ไมเคิล แชนเดล, 2560, 244) หรือ “จุดหมายปลายทาง” หรือ “อันตวิทยา” (วีระ สมบูรณ์, 2561, 159) ของธรรมชาติของมนุษย์จึงเป็นทั้งเหตุผลและจิตใจที่จะก่อตัวรูปเป็นเป้าหมายของชีวิต โดยมีกิจวัตรเป็นหนทางหรือกรอบที่จะนำไปสู่เป้าหมายนั้น ในแง่นี้จะเห็นได้ว่ากิจวัตรและเหตุผลเป็นสิ่งที่ทำให้ธรรมชาติของมนุษย์พัฒนาเป็นมนุษย์ได้อย่างสมบูรณ์ ทั้งหมดนี้อยู่เป็นเสมือนหนทางที่ธรรมชาติได้สร้างหนทางให้กับมนุษย์เพื่อพัฒนาตนเองตามศักยภาพที่พึงมี มนุษย์โดยตามธรรมชาติเป็นสัตว์การเมืองและสังคม มนุษย์มีเป้าหมายที่จะพัฒนาตนเองโดยธรรมชาติ นั่นคือการบรรลุเป้าหมายของตนตามศักยภาพที่ตนมี ที่จะทำให้นมนุษย์สามารถเข้าถึงคุณธรรมความสามารถของตนได้ (ไมเคิล แชนเดล, 2560, 242-244; Annas, 1996, 734-737)

นครรัฐเป็นชุมชนที่สมบูรณ์แบบ ซึ่งเป็นเรื่องโดยธรรมชาติที่ชุมชนจะเป็นเช่นนั้น และโดยธรรมชาติแล้วนั้นจึงเป็นสิ่งแรก ๆ ที่จะนำมาซึ่งครัวเรือนและผู้คนที่ยึดอยู่ (Höffe, 2003, 165; Keyt, 1991, 122) ในประเด็นเรื่องธรรมชาติของ Aristotle นั้น Otfried Höffe (2003, 165-166) เสนอว่าในเชิงกระบวนการทางชีววิทยา ธรรมชาติในบริบทของความเป็นมนุษย์ได้ออกแบบรูปแบบการพัฒนาของมนุษย์จากธรรมชาติใน 3 ประเด็นด้วยกัน คือ จุดเริ่มต้นกับแรงกระตุ้น เป้าหมาย และการพัฒนา นอกจากนี้ธรรมชาติยังเป็นสิ่งที่ช่วยให้มนุษย์ตระหนักถึงแก่นแท้ของตัวเอง (self-realization) โดยมนุษย์จะสามารถตระหนักถึงแก่นแท้นี้ได้เมื่อได้อยู่ในนครรัฐ ดังนั้นนครรัฐโดยธรรมชาติจึงเป็นสิ่งที่ทำให้นมนุษย์สามารถช่วงใช้ศักยภาพของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพและสามารถนำพามนุษย์ไปสู่เป้าหมายที่ตัวเองปรารถนาได้ (Keyt, 1991, 122-123)

นอกจากนี้ David Keyt (1991, 125) ยังเสนอว่าเวลาที่ Aristotle บอกว่ามนุษย์เป็นสัตว์การเมืองโดยธรรมชาตินั้น หมายความว่าธรรมชาติได้ยกให้นมนุษย์แฝงฝังไปด้วยศักยภาพต่าง ๆ เพื่อที่มนุษย์จะสามารถพัฒนาตัวเองเป็นมนุษย์ที่มีคุณธรรมความสามารถที่เหมาะสมกับชุมชนทางการเมืองที่ตนอาศัยอยู่ได้ อีกทั้งคำกล่าวนี้อยู่เป็นแรงกระตุ้นให้มนุษย์มุ่งมานะแสวงหาและตระหนักถึงความสำคัญจำเป็นต่อการใช้ชีวิตในชุมชนทางการเมือง รวมถึงการที่มนุษย์จะสามารถบรรลุความปรารถนาของตนเมื่ออยู่ชุมชนทางการเมืองเท่านั้น

“นั่นเป็นอีกหนทางหนึ่งต่อการใช้คำว่า “ธรรมชาติ” ในเบื้องต้นของแต่ละกรณี สิ่งต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในตัวมันเองนั้น คือแหล่งที่มาของการเคลื่อนที่และการเปลี่ยนแปลงอันหลากหลาย”¹⁹ (Aristotle, 1992, 193a30) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

จากคำกล่าวข้างต้นธรรมชาติคือแหล่งแห่งการเคลื่อนที่ (movement) และการเปลี่ยนแปลง (change) (Kelsey, 2015, 32) เมื่อใดที่มีการเคลื่อนที่เกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดการเปลี่ยนแปลง เพราะการเคลื่อนที่บ่งบอกถึงการไม่หยุดนิ่ง เมื่อไม่หยุดนิ่งแสดงว่าทุก ๆ การเคลื่อนที่ย่อมเกิดการเปลี่ยนแปลงเสมอ อาจจะมากบ้าง น้อยบ้าง แล้วแต่ว่าการเคลื่อนที่นั้น เคลื่อนที่มากน้อยแค่ไหน นอกจากนี้ธรรมชาติยังหมายถึงเงื่อนไขสำหรับบางสิ่ง ที่ควรจะเป็นควรจะเป็น (actuality) มากกว่าที่จะเป็นเงื่อนไขที่เป็นไปได้ (possibility) (Kelsey, 2015, 37; Miller, 2005, 323-324) จากที่กล่าวว่า “... เราเรียกสิ่งหนึ่ง ว่าเป็นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เมื่อสิ่งนั้นคือสิ่งที่คู่ควรจะเป็น มากกว่าที่จะเป็นสิ่งที่เป็นไปได้” (“... For we call a thing something, when it is that thing in actuality, rather than just in possibility.”) (Ibid., 193b5-10) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน) ในแง่นี้ธรรมชาติจึงเป็นเสมือนกระบวนการที่นำบางสิ่งไปสู่ธรรมชาติของสิ่ง ๆ นั้น “อีกครั้งที่ธรรมชาติในความหมายนี้จึงเป็นคำที่ใช้สำหรับกระบวนการที่ดำเนินไปสู่ธรรมชาติ” (“Again, nature in the sense in which the word is used for a process proceeds towards nature.”) (Ibid., 193b10-15) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน) กระบวนการในความหมายนี้จึงสามารถพิจารณาได้ว่าเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวและการเปลี่ยนแปลง ฉะนั้นในธรรมชาติในสำหรับ Aristotle จึงเป็นเรื่องของการเคลื่อนไหวและความเปลี่ยนแปลง เป็นกระบวนการที่นำสรรพสิ่งไปสู่จุดหมายปลายทางของแต่ละสิ่งที่ธรรมชาติได้กำหนดไว้ (Kelsey, 2015, 36)

สำหรับแหล่งที่มาของธรรมชาตินั้น มาจาก 2 สิ่ง ได้แก่ รูปแบบ (form) และแก่นสาร (matter) (Aristotle, 1992, 194a10-15) ทั้งสองสิ่งนี้สัมพันธ์ที่แหล่งที่มาหรือแหล่งที่แสดงการดำรงอยู่ของธรรมชาติให้ปรากฏ แก่นสารของธรรมชาติจะปรากฏเป็นรูปแบบของสิ่งต่าง ๆ การศึกษาธรรมชาติจึงเป็นการศึกษาแก่นสาร ผ่านรูปแบบที่ปรากฏอยู่โดยทั่วไป รูปแบบคือหลักแห่งการเคลื่อนที่และเป็นธรรมชาติ กล่าวคือเป็นรูปแบบโดยธรรมชาติ ขึ้นอยู่กับธรรมชาติ และตามธรรมชาติที่กำหนด โดยที่ไม่มีสิ่งใดมาก่อนรูปแบบนี้ รูปแบบนี้ดำรงตามประเภทที่ถูกนิยามขึ้นโดยธรรมชาติ รูปแบบจึงจะเคลื่อนที่ไปหาแก่นสาร ธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ หรือแก่นสารของสิ่งต่าง ๆ นั้นจึงขึ้นอยู่กับธรรมชาติ (Kelsey, 2015, 33, 35)

¹⁹ “That is one way of using the word ‘nature’: for the primary underlying matter in each case, of things which have in themselves a source of their movements and changes.”

“นอกจากนี้ มันยังเป็นการศึกษาในลักษณะเดียวกับการศึกษาถึงเป้าหมายหรือบางสิ่งเพื่อบางอย่าง (something is for) และเพื่อให้รู้อะไรบางอย่างนั้นคือจุดเป้าหมายของสิ่งนั้น ฉะนั้นธรรมชาติก็คือเป้าหมายและบางสิ่งเพื่อบางอย่าง”²⁰ (Ibid., 194a25-30) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

จากคำกล่าวข้างต้นธรรมชาติจึงเป็นทั้งเป้าหมายและบางอย่างเพื่อบางสิ่ง ในความหมายนี้จึงเป็นการบอกว่าธรรมชาติคือเหตุของบางอย่างที่เป้าหมายอย่างชัดเจน นั่นคือ “ธรรมชาติคือเหตุ ฉะนั้นเหตุในความหมายนี้คือเหตุ ของบางสิ่งอย่างชัดแจ้ง” (“That nature is a cause, then, and a cause in this way, for something, is plain.”) (Ibid., 199b30) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน) กล่าวคือธรรมชาติเป็นกระบวนการเพื่อสร้างเงื่อนไขและเนรมิตสิ่งต่าง ๆ ให้สามารถเป็นสิ่งที่ควรจะเป็นได้ ธรรมชาติเป็นเหมือนเมล็ดพันธุ์ (Ibid., 199b5-20) ที่ได้หว่านเมล็ดเหล่านั้นลงไปในสรรพสิ่งต่าง ๆ ทุกเมล็ดพันธุ์ต่างระบุไว้ชัดเจนแล้วว่าเมล็ดพันธุ์แต่ละเมล็ดมีเป้าหมายเติบโตไปเป็นต้นอะไร หลังจากนั้นธรรมชาติก็จะมีหน้าที่ดูแลสภาพแวดล้อมต่าง ๆ รดน้ำ พรวดดิน มอบสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้เอื้อให้เมล็ดพันธุ์ต่าง ๆ สามารถเติบโตเป็นอย่างที่ควรจะเป็นตามเมล็ดพันธุ์ที่ถูกหว่านลงไป ในแง่นี้ธรรมชาติเป็นสิ่งที่ขับเคลื่อนกระบวนการต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นเพื่อที่จะทำให้บางสิ่งสามารถบรรลุบางอย่างตามจุดหมายปลายทางของสิ่งนั้นได้ หรือ “ดังนั้น ‘เพื่อบางสิ่ง’ (for something)” จึงเป็นสิ่งที่จะเป็นปัจจุบันที่จะเป็นและขึ้นอยู่กับธรรมชาติ” (“The ‘for something’, then, is present in things which are and come to be due to nature.”) (Ibid., 199a5) หรือ “สิ่งนั้นจึงเป็นบางอย่างเพื่อสิ่งอื่น” (“The one, then, is for the other.”) (Ibid., 199a15) ทั้งหมดนี้ถูกย้ำเตือนและสรุปอีกครั้งในข้อความนี้ใน *Physics* ของ Aristotle (Ibid., 199a10) ว่า

“อีกครั้งหนึ่ง ที่บางสิ่งที่เป้าหมาย ณ ที่หนึ่ง สิ่งที่สืบทอดที่อยู่มาก่อนจึงมีเป้าหมายเพื่อให้บรรลุเป้าหมายนั้น ในฐานะที่สิ่งดำเนินไปจนแล้วเสร็จ ดังนั้นพวกมันจึงเป็นสิ่งที่เป็นโดยธรรมชาติ และยังเป็นสิ่งที่เป็นอยู่โดยธรรมชาติ ดังนั้นพวกมันจึงดำเนินไปจนเสร็จสิ้นแล้ว ถ้าไม่มีอะไรมากีดขวางเสียก่อน สิ่งหนึ่งดำเนินจนแล้วเสร็จเพื่อบางสิ่ง ดังนั้นพวกมันโดยธรรมชาติจึงเป็นสิ่งที่เป็นเพื่อบางสิ่ง” (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

²⁰ “Further, it belongs to the same study to know the end or what something is for, and to know whatever is for that end. Now nature is an end and what something is for.”

ดังนั้นแล้วบ้านเรือนและครัวเรือนจึงเป็นเสมือนกระบวนการทางธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ตามธรรมชาติ เป็นส่วนประกอบหนึ่งของนครรัฐหรือชุมชนทางการเมืองที่ดำรงอยู่โดยธรรมชาติ ฉะนั้นบ้านเรือนในฐานะที่อยู่อาศัยจึงเป็นเรื่องธรรมชาติ ในความหมายที่ว่านครรัฐแต่แรกจะต้องจัดสรรบ้านเรือนนี้ให้เหมาะสม เพราะจะส่งผลต่อความเป็นอยู่ของประชาชนในนครรัฐ อีกทั้งบ้านเรือนยังเป็นทั้งเงื่อนไขและกระบวนการที่นำพามนุษย์ไปสู่สิ่งที่ควรจะเป็น ที่ธรรมชาติได้มอบและรังสรรค์บางอย่างไว้ในตัวมนุษย์ สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยจึงเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานโดยธรรมชาติในมุมมองของ Aristotle ที่แต่ละรัฐควรมอบให้

นอกจากนี้ในส่วนถัดไปนั้นจะเป็นการต่อยอดถึงความสำคัญของครัวเรือนเพื่อให้เห็นว่าความคิดของ Aristotle นั้น ได้รับรองสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยได้อย่างไร นั่นคือเรื่องของมิตรภาพ (friendship) การดำรงอยู่ของบ้านเรือนและครัวเรือน ทำให้จำนวนบ้านที่มีมากขึ้นคือจุดเริ่มต้นของหมู่บ้าน เมือง และนครรัฐตามลำดับ บ้านที่มีจำนวนมากนี้ก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าเพื่อนบ้าน (neighbor) และละแวกบ้าน (neighborhood) ขึ้นมา การดำรงอยู่สิ่งนี้เป็นการเอื้อให้สภาพแวดล้อมที่นำไปสู่มิตรภาพ มิตรภาพคือสิ่งที่จำเป็นต่อการเป็นมนุษย์ที่มีคุณธรรมความสามารถ มิตรภาพช่วยมนุษย์สามารถบรรลุศักยภาพได้ และมิตรภาพจะเกิดขึ้นในชุมชนทางการเมืองอย่างนครรัฐนั่นเอง ฉะนั้นการวิเคราะห์เรื่องมิตรภาพของ Aristotle จะให้ใช้งาน *Nicomachean Ethics* สำหรับศึกษาในส่วนถัดไป

บ้านเรือนสร้างมิตรภาพและมิตรภาพเป็นสิ่งจำเป็น

มิตรภาพหรือในภาษากรีกคือ “philia” เป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการใช้ชีวิตที่ดีอย่างมาก หากปราศจากซึ่งมิตรหรือเพื่อนไปเสียแล้วก็จะไม่มีใครสามารถใช้ชีวิตตามที่ปรารถนาได้ “philia” เป็นเรื่องความสัมพันธ์ที่หลากหลายรูปแบบ ในความหมายนี้เป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน นอกจากนี้ยังมีคำที่สอดคล้องกับ “philia” นั่นคือ “philein” เป็นคำกริยาที่มีความหมายว่าชอบหรือเป็นมิตรกับ เข้ากันได้ดีกับ มีความหมายกับ (“to get on well with”) นักวิชาการบางคนแปลคำว่า “philein” ว่า “love” (Warne, 2006, 109) ในความหมายนี้จะพบว่าเป็นลักษณะความสัมพันธ์ที่หนุนเสริมสร้างความก้าวหน้าระหว่างกัน ซึ่ง Aristotle เรียกคนที่มีความสัมพันธ์แบบมิตรภาพ หรือเป็นมิตรว่า “philo” ในความสัมพันธ์ระหว่าง “philo” นี้เองที่ Aristotle เรียกสิ่งนี้ว่า “philia” หรือมิตรภาพนั่นเอง (Hughes, 2013, 192; Nichols, 2023, 237)

ในประเด็นนี้สอดคล้องกับคำอธิบายใน *Politics* มนุษย์คือสัตว์การเมืองที่อาศัยอยู่ในชุมชนทางการเมืองร่วมกับมนุษย์คนอื่น ๆ เพื่อการได้มาซึ่งชีวิตที่ดี มนุษย์ไม่สามารถอยู่ตัวคนเดียวได้ นอกจากนี้จะเป็นพระเจ้าหรือสัตว์ทั่ว ๆ ไป แต่มนุษย์เป็น “สัตว์ที่ทรงไว้ซึ่งถ้อยคำ” (ณัฐญาณ งามขำ และภริภัทร์ เครือพันธ์, 2566,

58) มีเหตุมีผล สามารถแบ่งแยกและรับรู้ถึงสิ่งที่ควรทำหรือไม่ควรทำได้ มิตรภาพจึงจะทำให้มนุษย์เต็มเต็มความปรารถนาในชีวิตที่ดีให้เกิดขึ้นได้ มิตรภาพจึงเป็นคอยชี้แนะในสิ่งที่จำเป็นและสิ่งสูงส่งสำหรับมนุษย์ ทั้งเต็มเต็มความปิติยินดีและเป็นส่วนประกอบของความสุขอีกด้วย (Bartlett and Collins, 2011, 287-288; Nichols, 2023, 235; Hughes, 2013, 194; Warne, 2006, 108-109) รวมถึงคุณธรรมความสามารถให้กับมนุษย์ (Aristotle, 2011, 1155a3-4) หรือในคำกล่าวที่ว่า

“สำหรับมิตรภาพนั้นเป็นคุณธรรมที่แน่นอน หรือก็คือสิ่งที่ประกอบไปด้วยคุณธรรม และยิ่งไปกว่านั้น มิตรภาพยังเป็นสิ่งที่จำเป็นที่สุดเกี่ยวกับมุมมองของการใช้ชีวิต หากปราศจากซึ่งหมู่มิตรไปเสียแล้ว ไม่มีใคร ไม่มีใครที่จะสามารถเลือกใช้ชีวิตไปได้ ถ้าเขาไม่อาจครอบครองสิ่งของอื่น ๆ ได้ทั้งหมด อีกทั้งแท้จริงแล้วสิ่งเหล่านี้สำหรับผู้มันคั่งและต้องการที่จะเป็นเจ้าหน้าที่ทางการเมืองและอำนาจทางการเมืองก็จำเป็นที่จะต้องมีหมู่มิตรทั้งหมดมาคอยช่วยเหลือ”²¹ (Ibid., 1155a5-10) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

นอกจากนี้ Aristotle ยังได้แบ่งรูปแบบความสัมพันธ์ของมิตรภาพออกเป็นรูปแบบว่า

“ดังนั้นรูปแบบของมิตรภาพจึงมีอยู่ด้วยกันสามแบบ ได้แก่ เท่ากันในเชิงจำนวนในฐานะสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถรักได้ ความรักในเชิงต่างตอบแทนที่ไม่ได้เป็นที่สนใจนัก และผู้ที่รักผู้อื่นเพียงเพื่อปรารถนาให้เขาได้รับสิ่งที่ดี เปรียบเช่นที่ผู้อื่นก็รักเขาเช่นกัน” (Ibid., 1156a7-8) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

มิตรภาพเป็นความสัมพันธ์ในเชิงต่างตอบแทน (reciprocal relation) มิตรภาพจึงเป็นความสัมพันธ์ที่มิตรจะต้องมีเจตนาที่ดีต่อกันไม่ว่าจะเป็นเจตนาที่ดี เพราะสิ่งที่ชอบเหมือนกัน (*“the things that are lovable”*) หรือเพราะต่างพึงพอใจกันและกัน (*“each is a reciprocal love that does not go unnoticed”*)

²¹ “For friendship is a certain virtue or is accompanied by virtue; and, further, it is most necessary with a view to life: without friends, no one would choose to live, even if he possessed all other goods; and indeed those who are wealthy or have acquired political offices and power seem to be in need of friends most of all.”

)” หรือเพราะปรารถนาให้ได้รับสิ่งที่ดีเช่นกัน (“*who love each other wish for the good things for each other*”) ฉะนั้นจากคำกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า Aristotle ได้แบ่งมิตรภาพออกเป็น 3 รูปแบบด้วยกัน ได้แก่ มิตรภาพสำหรับผลประโยชน์ (useful) และมิตรภาพที่น่าคบหา (pleasant) และ มิตรภาพสำหรับสิ่งที่ดี (goodness) (Bartlett and Collins, 2011, 288; Hughes, 2013, 193-194; Warne, 2006, 110-111) สำหรับมิตรภาพสำหรับผลประโยชน์กับสิ่งที่ดีนั้น เป็นมิตรภาพที่มิตรไม่ได้รับมิตรของตนเพราะตัวตนที่เขาเป็น แต่เพราะรักในมิตรด้วยสิ่งอื่นที่จะนำสิ่งที่ดีหรือผลประโยชน์มาให้กับตน

“...อย่ารักผู้อื่นเช่นที่เขารักตัวเอง แต่เพียงที่พวกเขามีบางสิ่งที่ดีเพื่อผู้อื่น...”²² (Aristotle, 2011, 1156a10-12). (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

ต่างจากมิตรภาพที่น่าคบหา ซึ่ง Aristotle (Ibid., 1156b10) อธิบายว่าเป็นมิตรภาพที่สมบูรณ์ (teleia) เป็นมิตรภาพที่นำไปสู่คุณธรรมความสามารถ (Bartlett and Collins, 2011, 288; Nichols, 2023, 238-239; Warne, 2006, 114) โดย Aristotle กล่าวว่า “มิตรภาพของคนเหล่านั้นคือสิ่งที่ดีและเหมือนกับเป็นสิ่งที่มุ่งเข้าไปหาคุณธรรม” (“*friendship of those who are good and alike in point of virtue*”) (Ibid., 1156b7-8) นั่นคือ “มิตรภาพของมนุษย์ที่ดี トラบเท่าที่พวกเขาเป็นคนที่ดี และแท้จริงแล้ว สิ่งนี้ก็คือ ‘มิตรภาพในขั้นต้นและเป็นสิ่งที่น่าเชื่อถือได้’ ” (“*the friendship of good human beings, insofar as they are good; and is indeed ‘friendship in the primary and authoritative sense’*”) (Ibid., 1157a30-31) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน) ในแง่นี้มิตรภาพที่น่าคบคือมิตรภาพที่ปรารถนาให้มิตรของตนนั้นสามารถบรรลุการเป็นมนุษย์ที่ดีได้ เป็นมิตรภาพที่ทั้งคู่ไม่ได้ต้องการสิ่งที่ดีหรือผลประโยชน์ระหว่างกัน แต่มิตรที่ปรารถนาให้ความสัมพันธ์นี้เป็นความสัมพันธ์ที่มุ่งพัฒนาคุณธรรมสามารถของกันและกันให้มากขึ้น จนสามารถมีชีวิตที่ดีได้

มิตรภาพช่วยให้คนหนุ่มรับรู้ถึงข้อผิดพลาดของตน (Ibid., 1156a30-35, 1156b5) เรียนรู้ความผิดพลาดเหล่านั้นผ่านมิตรที่คอยติติงและแนะนำสิ่งต่างหรือแม้แต่ผู้ใหญ่ที่อายุมากแล้ว ก็ยังสามารถอาศัยมิตรภาพเหล่านั้นช่วยแก้ไขและเติมเต็มความผิดพลาดให้ดีขึ้นกว่าเดิม มิตรภาพจึงส่งเสริมศักยภาพของมนุษย์ ระบุตรวจสอบความมิตรภาพและความอ่อนแอ แล้วช่วยเสริมแกร่งจิตใจและความสามารถเพื่อสิ่งที่สูงส่งเพื่อ

²² “...do not love each other in themselves, but only insofar as they come to have something good from the other...”

การเป็นมนุษย์ที่ดี (Warne, 2006, 113-114) เพราะว่าถึงที่สุดแล้ว “สิ่งนี้ [มิตรภาพ] ช่วยเราเช่นกันสำหรับการแสดงออกถึงการแสดงตน (action) ที่มีเกียรติ เพราะ ‘สิ่งที่ไปด้วยกันได้’ คือความเป็นไปได้ที่ดีกว่าสำหรับการเป็นทั้งผู้คิดและผู้ทำอะไรต่าง ๆ ร่วมกัน” (“it is a help also to those in their prime in performing noble actions, for “two going together” are better able both to think and to act.”) (Ibid., 1155a10-15) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

ในประเด็นนี้หากนำข้อเสนอการตีความเรื่องการเมืองของ Aristotle โดย Arendt (1998) ที่ได้กล่าวไปช่วงแรกของบทมาใช้ตีความเพิ่มเติมจะพบว่ามิตรภาพคือสิ่งสำคัญสำหรับ “การทำการเมือง” ในพื้นที่สาธารณะ มิตรหรือเพื่อนมีส่วนช่วยเพิ่มและส่งเสริมคุณธรรมความสามารถของมนุษย์ อีกทั้งยังช่วยให้มนุษย์สามารถแสดงตนผ่านถ้อยคำและการโน้มน้าวในเรื่องที่เกี่ยวกับเรื่องสาธารณะ ฉะนั้นมิตรภาพจึงสำคัญกับการเมืองของ Aristotle อย่างแยกกันไม่ออก และหากนำข้อเสนอของ Swanson (1992) ที่กล่าวว่าพื้นที่สาธารณะกับพื้นที่ส่วนตัวนั้นมีความสัมพันธ์กัน ไม่ได้แยกขาดกันเลย จะทำให้เห็นว่ามิตรภาพจึงมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับครัวเรือน ครัวเรือนคือพื้นที่ที่ผลิตเด็กและคอยเลี้ยงดูเพื่อเติบโตไปเป็นพลเมืองของนครรัฐและพลเมืองจะกลายเป็นเพื่อนหรือมิตรที่ได้สร้างมิตรภาพให้เกิดขึ้น ซึ่งส่งผลต่อ “การทำการเมือง” ที่จะทำให้เขาสามารถบรรลุความปรารถนาที่ควรมีได้ในนครรัฐ

ในแง่นี้มิตรภาพจึงเป็นเรื่องที่มีสำคัญต่อเมืองมากกว่าเรื่องความยุติธรรม เมื่อประชาชนต่างเป็นเพื่อนกันและกัน พวกเขาไม่จำเป็นต้องมีความยุติธรรม เพราะความยุติธรรมเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ในเชิงกฎหมายระหว่างโจทก์กับจำเลย ซึ่งความสัมพันธ์นี้เป็นความสัมพันธ์ในเชิงคำสั่งจากคำพิพากษาของผู้พิพากษา เพราะถ้าเป็นมิตรภาพแล้ว ความสัมพันธ์ของมิตรภาพเป็นความสัมพันธ์แบบต่างตอบแทน ไม่ใช่ความสัมพันธ์ในเชิงคำสั่ง ในความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนเมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้น มิตรภาพจะมีความรู้สึกที่เรียกว่า “ใจเดียวกัน” (like-mindedness) หรือในภาษากรีกคือ “homonoia” (Bartlett and Collins, 2011, 287) ฉะนั้นถ้าเป็นเพื่อนต่อกันจึงไม่จำเป็นต้องมีความยุติธรรม เพราะในอาณาบริเวณของความสัมพันธ์ทุก ๆ สิ่งที่ดีต่างเป็นสิ่งยุติธรรมในตัวเองแล้ว ความยุติธรรมจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องและเชื่อมโยงกับมิตรภาพ ดังคำกล่าวของ Aristotle (Ibid., 1155a25-30) ที่ว่า

“...เมื่อประชาชนคือหมู่มิตร พวกเขาไม่ต้องการความยุติธรรมอีกต่อไป แต่เมื่อพวกเขาต้องการความเป็นธรรม เขาจำเป็นต้องมีมิตรภาพ และในอาณาบริเวณของสิ่งที่เป็นธรรม ความเป็นธรรมที่สุดดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมิตรภาพ” ²³(สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

มิตรภาพคือความเท่าเทียมและความเสมอภาคกัน มิตรภาพเป็นความสัมพันธ์ที่ต่างฝ่ายต่างมุ่งมั่นปรารถนาในสิ่งที่จะระหว่างกัน สถานะของมิตรภาพจึงต้องเทียมกัน “เพราะเมื่อกล่าวว่า ‘มิตรภาพคือความเท่าเทียม’ และสิ่งเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของมิตรภาพ ที่หมู่มิตรต่างปรารถนาสิ่งที่ดีให้แก่กัน” (“For it is said, ‘friendship is equality;’ and these things belong most of all to the friendship of those who are good.”) (Ibid., 1157b35) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน) และ “ดังนั้นมิตรภาพมักจะกล่าวถึงความเท่าเทียม” (“The friendships that have been spoken of, then, involve equality.”) (Ibid., 1158b1) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน) การสื่อสารระหว่างมิตร การทำกิจกรรมร่วมกัน การได้เรียนรู้ความผิดพลาดและมุ่งหวังให้แต่ละฝ่ายสามารถบรรลุความสามารถของตนได้ นั่นคือมิตรจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับความเท่าเทียมของเพื่อนในความสัมพันธ์แบบมิตรภาพนี้

“ประชาชนก็เช่นเดียวกันปรารถนาสิ่งที่ดี สำหรับคนที่พวกเขารัก เพราะด้วยหน้าที่การเป็นสิ่งที่ดี ประชาชนรัก ก็เป็นเสมือนการที่เขารักตัวเอง โดนไม่ต้องอ้างถึงความหลงใหลใครมี แต่ขึ้นอยู่กับคุณลักษณะบางประการ และในการรักเพื่อนฝูงนั้น พวกเขารักสิ่งที่ดีสำหรับตัวพวกเขาเอง ตั้งแต่มีคนดี ๆ ผู้ที่กลายเป็นมิตร กลายเป็นสิ่งดีสำหรับคนอื่นที่เขาได้เป็นเพื่อนกับเรา”²⁴ (Ibid., 1157b30-35) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างมิตรภาพกับเมืองหรือชุมชนทางการเมืองหรือนครรัฐนั้น จากคำกล่าวข้างต้นจะพบว่าหากประชาชนภายในเมืองต่างมีมิตรภาพระหว่างกันแล้ว ทุกคนจะเป็นเพื่อนกัน มีมิตรภาพระหว่างกัน

²³ “...When people are friends, they have no need of justice, but when they are just, they do need friendship in addition; and in the realm of the just things, the most just seems to be what involves friendship.”

²⁴ “People also wish for good things for those who are loved, for the sake of the loved ones themselves, not in reference to a passion but in accord with a characteristic. And in loving their friend, they love what is good for themselves, since the good person who becomes a friend becomes a good for the person to whom he is a friend.”

ทุกคนจะมุ่งหวังให้อีกฝ่ายพัฒนาตัวเองให้เป็นคนที่มีคุณธรรมความสามารถมากขึ้นกว่าเดิม ความรักที่มีต่อเพื่อน คือความรักที่เห็นสิ่งที่ดีของกันและกัน เมื่อคนที่ดีกลายมาเป็นเพื่อน เพื่อนในความหมายของ Aristotle คือคนที่ปรารถนาในสิ่งที่ดีให้กับอีกฝ่ายเสมอ เช่นนั้นแล้วหากเมืองมีมิตรภาพเกิดขึ้นกับทุกคนภายในเมือง เมืองก็จะเป็นเมืองที่น่าอยู่ เป็นเมืองที่ต้องการให้คนในเมืองบรรลุศักยภาพที่แต่ละคนมี หรือบรรลุในสิ่งที่คู่ควรจะได้มา มิตรภาพจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างต่อการดำรงชีวิตในฐานะมนุษย์ มิตรภาพเป็นทั้งเงื่อนไขและสภาพแวดล้อมของชุมชนทางการเมืองที่จะส่งเสริมให้มนุษย์สามารถแสวงหาชีวิตที่ดีตามที่ตนปรารถนาได้ (Ibid., 1159b25-35)

“...ดังนั้นทุก ๆ ชุมชนทั้งหมดได้ปรากฏเป็นส่วนหนึ่งกับชุมชนทางการเมือง และเป็นแหล่งที่มาของมิตรภาพที่จะเข้ากันได้กับแหล่งที่มาที่หลากหลายจากหลากหลายชุมชน” (Ibid., 1160a25-30) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

นอกจากนี้ในทุก ๆ ชุมชนนั้นต่างก็เป็นชุมชนทางการเมือง และ “ทุก ๆ มิตรภาพจึงเกี่ยวข้องกับชุมชน ตามที่ได้กล่าวกันตลอดมา” (“Every friendship, then, involves community, as has been said.”) (Ibid., 1161b10-15) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน) ประเภของมิตรภาพนั้นต่างตอบสนองต่อรูปแบบของชุมชนที่ต่างกัน แต่กระนั้นโดยสาระสำคัญของมิตรภาพตามความหมายของ Aristotle ก็ยังเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่จะช่วยพัฒนาคุณธรรมความสามารถของมนุษย์ให้ดีขึ้นไปได้

“เพราะมิตรภาพคือชุมชนและในฐานะใครบางคนที่ถูกจัดให้เข้าที่เข้าทางโดยตัวเอง ดังนั้นเขาจะหาที่ทางให้ตัวเองเพื่อพาตัวเองไปหามิตรด้วย การรับรู้ถึงคนที่มีความเกี่ยวข้องกับตัวเอwnั้น นั่นคือเขาดำรงอยู่ในฐานะตัวเลือกที่มีค่า กล่าวคือเป็นการรับรู้ในเชิงเปรียบเทียบเกี่ยวกับเพื่อนเช่นกัน ฉะนั้นกิจกรรมของการรับรู้จึงปรากฏอยู่ในการใช้ชีวิตร่วมกัน และหมู่มิตรเองก็เข้าใจความมุ่งหวังเพื่อนำไปสู่สิ่งนั้นในฐานะผลที่ต้องการ อะไรก็ตามแต่ที่ดำรงอยู่เพื่อกันและกัน หรืออะไรก็ตามแต่ที่มีเป้าหมายเพื่อให้เขาเลือกที่จะใช้ชีวิต ในขณะที่เดียวกันก็ยังมีส่วนร่วมในสิ่งที่พวกเขาปรารถนาที่จะ

จัดการกับการใช้ชีวิตของพวกเขาเกี่ยวกับเพื่อนฝูงของเขาได้”²⁵ (Ibid., 1171b30-1172a5) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน)

จากคำกล่าวข้างต้นจะเห็นว่าในชุมชนนั้นการรับรู้ (perception) เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายใต้มิตรภาพ การรับรู้ถึงการดำรงอยู่ของแต่ละคนนั้น เป็นสิ่งที่เกิดจากมิตรภาพเมื่อได้อยู่และใช้ชีวิตร่วมกัน มิตรหรือเพื่อนเป็นความสัมพันธ์ที่ต่างฝ่ายต่างเคารพซึ่งกันและกัน เป็นความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน มิตรภาพคือชุมชนรูปแบบหนึ่ง เป็นชุมชนที่หมู่มิตรได้อยู่ร่วมกันทำกิจกรรมร่วมกัน พวกเขาเลือกที่จะใช้ชีวิตร่วมกัน ในแง่นี้ภายใต้มิตรภาพพวกเขาจะจัดสรรที่ทางของตัวเอง เพื่อที่จะสามารถใช้ชีวิตร่วมกันกับเพื่อนได้ “สำหรับพวกเขานั้น พวกเขาปรารถนาที่จะใช้ชีวิตหมู่มิตรทั้งหลาย พวกเขาแสวงหาและแบ่งปันสิ่งต่าง ๆ ที่จะสนับสนุนให้พวกเขาได้ชีวิตร่วมกัน” (“For since they wish to live with their friends, they pursue and share in those things in which they suppose living together consists.”) (Ibid., 1172a5-10) (สำนวนแปลโดยผู้เขียน) ความสัมพันธ์ระหว่างมิตรภาพกับเมืองจึงเป็นความสัมพันธ์ที่แนบแน่นและต่างส่งผลต่อกัน เมืองสร้างมิตรภาพ มิตรภาพสร้างมนุษย์ที่ดีเพื่อบรรลุคุณธรรมความสามารถที่ตนคู่ควรในชุมชนทางการเมืองแห่งนี้

สำหรับ Aristotle นั้นครอบครัวต้องการชุมชนทางการเมืองไม่ใช่เพื่อเป้าประสงค์สนับสนุนเลี้ยงดูเด็กและเยาวชนในครอบครัว หรือก็คือการศึกษาจากนครรัฐเพื่อสร้างพลเมืองที่ดี แต่ชุมชนทางการเมืองยังมีหน้าที่ดูแลจัดการเรื่องความอยุติธรรมอีกด้วย (injustice) (Nichols, 2023, 244) กล่าวคือไม่ใช่ความสัมพันธ์แบบมิตรภาพและความสัมพันธ์ภายในครอบครัวจะราบรื่นเสมอไป ฉะนั้นเพื่อเป็นการรับประกันและให้ความปลอดภัยแก่พลเมืองภายในนครรัฐ การปกป้องคุ้มครองและการดำรงของกฎหมายคือสิ่งที่ช่วยให้นครรัฐสามารถทำหน้าที่ของตนต่อไปได้ เมื่อมิตรภาพและครอบครัวไม่สามารถจัดการความขัดแย้งได้ก็เป็นหน้าที่ของกฎหมายและนครรัฐที่จะเข้ามาจัดการเรื่องต่าง ๆ ให้เรียบร้อยไปด้วยดี

โดยสรุปสำหรับในประเด็นของมิตรภาพ หากบ้านเรือนยังเป็นรากฐานของชุมชนทางการเมืองในฐานะบ้านเรือนมีหน้าที่ในการผลิต แจกจ่ายกระจายสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่อาศัย สืบทอดมรดกต่าง ๆ และสืบทอดวงศ์ตระกูลต่อไป รวมถึงเงื่อนไขที่สำคัญของการดำรงอยู่ของชุมชนทางการเมืองที่ นั่นคือการทำให้อะไรให้ผู้คนที่มา

²⁵ “For friendship is a community, and as someone is disposed toward himself, so he is disposed also toward a friend. The perception a person has about himself-namely, that he exists-is choiceworthy, just as is the comparable perception about the friend as well. The activity of this perception arises in living together, and the friends understandably aim at this as a result. Whatever existing is for each, or whatever the goal is for the sake of which they choose living-it is while being engaged in this that they wish to conduct their lives with their friends.”

อาศัยอยู่ในชุมชนแห่งนี้สามารถที่จะบรรลุศักยภาพของตัวเองตามที่ตนปรารถนาแล้ว การมีมิตรภาพจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญจำเป็นต่อการสร้างชีวิตที่ดีของผู้คนในชุมชน โดยเฉพาะมิตรภาพที่เริ่มจากเพื่อนบ้านในละแวกบ้าน เพราะสำหรับ Aristotle การอยู่ร่วมกันในชุมชนทางการเมืองคือเงื่อนไขสำคัญของการมีชีวิตที่ดีและการจะบรรลุชีวิตที่ดีได้การมีมิตรภาพเป็นเงื่อนไขจำเป็นพื้นฐาน มิตรภาพจะช่วยส่งเสริมซึ่งกันและกันต่างมุ่งหวังให้ต่างคนต่างบรรลุสิ่งที่ดีหรือตามคุณธรรมความสามารถของตน ด้วยเพราะชีวิตในชุมชนทางการเมืองไม่ใช่ชีวิตที่โดดเดี่ยวอีกต่อไป แต่เป็นชีวิตที่ต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การมีมิตรภาพจึงมีความสำคัญอย่างมากต่อการบรรลุจุดหมายปลายทางของชุมชนทางการเมือง (Nagel, 2016) ดังนั้นบ้านเรือนจึงมีความสำคัญอย่างมากต่อพัฒนาการที่คน ๆ หนึ่งสมควรได้รับเพื่อบรรลุจุดหมายปลายทางของตัวเอง และชุมชนทางการเมืองหรือนครรัฐมีจุดหมายปลายทางที่จะต้องตอบสนองในเรื่องนี้

บทสรุป: สิทธิที่จะมีอยู่อาศัยจึงเป็นสิทธิโดยธรรมชาติ

ตลอดทั้งบทนี้จะเห็นว่าจุดสำคัญที่บทนี้ต้องการแสดงให้เห็นก็คือความสัมพันธ์ระหว่างนครรัฐครัวเรือน ธรรมชาติ และมิตรภาพ เพื่อโยงกับมาว่าความคิดของ Aristotle จึงสามารถให้ความชอบธรรมกับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยได้ ด้วยเหตุผลใน 3 ประเด็น คือ 1) บ้านเรือนเป็นพื้นฐานของชุมชนทางการเมืองหรือนครรัฐ หน่วยย่อยพื้นฐานที่สุดของนครรัฐคือครอบครัว และการจัดการดูแลครอบครัวอยู่ในครัวเรือน ครัวเรือนนี้เองที่เชื่อมโยงกับบ้านเรือนหรือที่อยู่อาศัย ฉะนั้นรากฐานที่สำคัญของนครรัฐคือการดูแลหน่วยย่อยที่สุดเพื่อที่จะสามารถทำตามเป้าหมายที่นครรัฐดำรงอยู่ได้ นั่นคือการมอบชีวิตที่คู่ควรและชีวิตที่คนในชุมชนนั้น ๆ ปรารถนา

2) บ้านเรือนในฐานะที่อยู่อาศัยเป็นเรื่องธรรมชาติ เมื่อนครรัฐเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่โดยธรรมชาติ องค์ประกอบต่าง ๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นนครรัฐ ถือเป็นส่วนหนึ่งหรือเป็นธรรมชาติเช่นกัน ธรรมชาติสำหรับ Aristotle คือเงื่อนไขและกระบวนการที่นำพาสรรพสิ่งต่าง ๆ ให้บรรลุศักยภาพที่ตนพึง หรือสามารถมุ่งสู่จุดหมายปลายทางตามที่ตนคู่ควรได้ เช่นนั้นแล้ว ครอบครัว ครัวเรือน และบ้านเรือนจึงเป็นเรื่องพื้นฐานและหน่วยย่อยที่สุดที่นครรัฐควรดูแลเป็นอย่างดี ในฐานะที่เป็นเรื่องโดยธรรมชาติ เฉกเช่นนครรัฐ การดำรงอยู่โดยธรรมชาติของนครรัฐนั้นนครรัฐจะต้องตอบสนองหน้าที่พื้นฐานที่ตนจะต้องดูแลและสร้างเงื่อนไขให้ประชาชนหรือพลเมืองภายในนครรัฐแสวงหาความสุขและความปรารถนาในชีวิตที่พวกเขาคู่ควรจะได้รับได้

และ 3) บ้านเรือนในฐานะสภาพแวดล้อมเพื่อสรรสร้างมิตรภาพ มิตรภาพสำหรับ Aristotle นั้นเป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะช่วยยกระดับมนุษย์ให้ได้สิ่งที่ดีและเสริมสร้างคุณธรรมความสามารถให้กับตัวเองได้มากขึ้นด้วย

ดังนั้นเพื่อนบ้านและละแวกบ้าน จึงเป็นอาณาบริเวณที่สำคัญเป็นสภาพแวดล้อมที่เอื้อให้ผู้คนสามารถรังสรรค์มิตรภาพจากเพื่อนบ้านให้เกิดขึ้นได้ ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างความสัมพันธ์ที่จะพัฒนาต่อไปเป็นมิตรภาพระหว่างกัน บ้านเรือนจึงมีส่วนสำคัญอย่างมากต่อการสร้างสภาพแวดล้อมและเงื่อนไขที่จำเป็นต่อการมีมิตรภาพให้เกิดขึ้น

ดังนั้นความคิดของ Aristotle สามารถสนับสนุนสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยในแง่ที่ว่าบ้านเรือนเป็นพื้นฐานสำคัญ เป็นเรื่องธรรมชาติ และเป็นสภาพแวดล้อมกับเงื่อนไขที่จำเป็น นครรัฐหรือรัฐในปัจจุบันจึงควรให้การสนับสนุนการมีที่อยู่อาศัยของประชาชนภายในรัฐ เพราะบ้านเรือนเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อแสงความสุขและความปรารถนาในชีวิตที่คู่ควรจะได้รับ เมื่อมนุษย์แต่ละคนเกิดมาบนโลกใบนี้

กระนั้นการนำเสนอความคิด Aristotle ก็อาจจะมีประเด็นข้อท้วงติงในเรื่องที่เกี่ยวกับผู้หญิงและทาส ซึ่งสำหรับงานวิจัยชิ้นนี้ คิดว่าไม่กระทบต่อข้อเสนอในเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย งานชิ้นนี้แย้งข้อท้วงติงดังกล่าวใน 2 ประเด็น คือ 1) การพยายามนำความคิดของ Aristotle มาสนับสนุนจะเห็นว่าข้อเสนอหลักของงานวิจัยชิ้นนี้มุ่งไปที่เป้าหมายโดยธรรมชาติของนครรัฐ ฉะนั้นความคิดที่นำมาใช้เป็นรากฐานทางความคิดของสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย ไม่ได้นำเรื่องผู้หญิงกับทาสมาใช้ อีกทั้งสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยวางอยู่บนฐานของสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะเรื่องหลักความเท่าเทียมกันในฐานะมนุษย์ ข้อเสนอดังกล่าวจึงแค่นำบางแง่มุมของ Aristotle มาสนับสนุนเท่านั้น และ 2) ประเด็นผู้หญิงใน Aristotle ยังเป็นข้อถกเถียงกันวงวิชาการ กระนั้นงานวิจัยชิ้นนี้เห็นด้วยกับข้อเสนอของ Helmer (2024) ที่เสนอว่าสังคมกรีกโบราณอาจไม่ได้ยกย่องความเป็นชายมากนัก แต่ให้ความสำคัญกับทั้งชายและหญิงในฐานะคู่กันที่ร่วมคิดร่วมทำร่วมสร้างในหลาย ๆ เรื่อง ทั้งในฐานะเพื่อนคู่คิดที่จะช่วยกันดูแลครัวเรือนและในฐานะผู้กำเนิดเด็ก ๆ ฉะนั้นการมองที่แยกขาดเช่นนี้อาจเป็นมุมมองของโลกสมัยใหม่แบบสตรีนิยมแม้จะเป็นการต่อสู้เพื่อสิทธิสตรี เพื่อความเท่าเทียม แต่ในอีกด้านหนึ่งมุมมองนี้ทำให้เรามองทุกอย่างเป็นคู่ตรงข้ามระหว่างชายกับหญิง และมองชายเป็นผู้กระทำ ผู้หญิงเป็นเหยื่อเสมอ จนผลักให้สามารถใช้มุมมองอื่น ๆ ต่อการทำความเข้าใจมุมมองที่หลากหลายที่ไม่ได้อยู่บนตรรกะของชายหญิงเท่านั้น

บทที่ 5

บทสรุป: “ใคร ๆ ก็มีบ้านได้” บนรากฐานของ Aristotle

จากการศึกษาและวิเคราะห์ความคิดของ Aristotle ผ่านตัวบท *Politics* และตัวบทอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ *Physics* และ *Nichomachean Ethics* เพื่อตีความเชื่อมโยงกับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยตลอดทั้งงานวิจัยชิ้นนี้เพื่อตอบคำถามที่ว่า “ความคิดของ Aristotle สามารถเป็นรากฐานให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยได้อย่างไร” ดังนั้นงานวิจัยชิ้นนี้จึงขอเสนอผลสรุปการวิจัยใน 3 ประเด็นด้วยกัน ดังนี้

1) บ้านเรือน ธรรมชาติ และมิตรภาพ

จากคำถามวิจัยที่ว่า “ความคิดของ Aristotle สามารถเป็นรากฐานให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยได้อย่างไร” สามารถตอบคำถามดังกล่าวผ่านตัวบท *Politics* ว่าด้วยความสัมพันธ์จากความคิดของ Aristotle ในเรื่องของครัวเรือน (household) ธรรมชาติ (nature) และมิตรภาพ (friendship) (Cooper, 1996; Kraut, 1996; Miller, 1996; 2005; Nagle, 2016) โดยเริ่มจากเมืองเป็นเรื่องธรรมชาติ และบ้านเรือนเป็นพื้นฐานของเมือง ซึ่งเมืองทำหน้าที่ให้ผู้อยู่ในเมื่อนั้นสามารถแสวงหาชีวิตที่ดีที่ตนปรารถนาได้นอกจากนี้เนื้อหาของบ้านเรือนใน *Politics* ยังสะท้อนให้เห็นถึงพันธะหน้าที่หรือเป้าหมายของสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่ต่างมีเป้าหมายของตัวเองในฐานะที่สิ่งนั้นเป็นสิ่งนั้น หากสิ่งนั้นไม่สามารถบรรลุเป้าหมายตามธรรมชาติของตนได้ สิ่งนั้นก็จะไม่ใช่สิ่งนั้น (Aristotle, 1992, 194b22-195a5, 199a5-10) กล่าวคือแต่ละสรรพสิ่งต่างดำรงอยู่โดยมีเป้าหมายของตัวเองหรือจุดหมายปลายทาง (telos) ของปรากฏของสรรพสิ่งนั้นจึงเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ โดยธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการของพัฒนาเพื่อไปสู่จุดหมายทางของแต่ละสรรพสิ่ง (Gotthelf, 1997; Miller, 2005) ในแง่นี้ธรรมชาติจึงเป็นตัวขับเคลื่อนให้สรรพสิ่งต่าง ๆ ไปสู่จุดหมายทางของสรรพสิ่งนั้น ๆ และเงื่อนไขที่จำเป็นเพื่อที่จะบรรลุชีวิตที่ดีได้นั้น ชุมชนทางการเมืองดำรงอยู่บนฐานของธรรมชาติและมิตรภาพ ซึ่งต่างส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเพื่อการพัฒนาชุมชนทางการเมืองให้สามารถบรรลุจุดมุ่งหมายปลายทางในฐานะที่เป็นชุมชนทางการเมืองได้ การดำรงอยู่ของชุมชนทางการเมืองในฐานะชุมชนทางการเมืองจะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อสามารถบรรลุเป้าหมายทางธรรมชาติที่ตนถือกำหนดมาได้

จากความหมายต่าง ๆ ข้างต้นจะพบว่าหน่ออ่อนทางความคิดบางอย่างของ Aristotle ที่พยายามใช้มุมมองของธรรมชาติแบบทั้ง “phusis” และ “polis” สำหรับการอธิบายถึงความสำคัญของชุมชนทางการเมือง ซึ่งในประเด็นนี้แม้จะเป็นการเน้นว่าการดำรงอยู่ของชุมชนทางการเมืองมีเป้าหมายเพื่อสร้างชีวิตที่ดี

ให้กับพลเมืองในชุมชนนั้น ๆ บรรลุชีวิตที่ดีตามที่ตนปรารถนา แต่การอธิบายในแง่นี้ไม่ได้บอกว่า Aristotle กล่าวถึงเรื่องสิทธิ (right) ของปัจเจก (individual) บนฐานแบบที่ John Locke นักปรัชญาชาวอังกฤษผู้วางรากฐานให้กับเสรีนิยม (liberalism) ที่เริ่มด้วยว่ามนุษย์มีสิทธิโดยกำเนิด (Locke, 1988) แต่ Aristotle อธิบายบนฐานของความยุติธรรมโดยธรรมชาติ หรือตามที่ Fred D. Miller, jr. (1996, 877) เรียกลักษณะของปัจเจกนิยมของ Aristotle ใน *Politics* ว่า “ปัจเจกนิยมสายกลาง” (Moderate Individualism) ตรงข้ามกับ “ปัจเจกนิยมสุดโต่ง” (Extreme Individualism) แบบ Locke ที่ว่าสิทธิเป็นเรื่องที่มีมาตั้งแต่เกิด แต่สำหรับปัจเจกนิยมสายกลางจะมองว่าเป็นเรื่องการดำรงตนให้คู่ควรเพื่อจะได้รับสิ่งที่คู่ควร

สำหรับในประเด็นของ “มิตรภาพ” (friendship) หรือ “philia” ในภาษากรีก หากบ้านเรือนยังเป็นรากฐานของชุมชนทางการเมืองในฐานะบ้านเรือนมีหน้าที่ในการผลิต แจกจ่ายกระจายสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่อาศัย สืบทอดมรดกต่าง ๆ และสืบสายสัมพันธ์วงศ์ตระกูล อีกทั้งเงื่อนไขที่สำคัญของชุมชนทางการเมืองที่จะเอื้อให้ผู้คนที่มาอาศัยอยู่ในชุมชนแห่งนี้สามารถที่จะบรรลุศักยภาพของตัวเองตามที่ตนปรารถนาแล้ว การมีมิตรภาพจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญจำเป็นต่อการสร้างชีวิตที่ดีของผู้คนในชุมชน โดยเฉพาะมิตรภาพที่เริ่มจากเพื่อนบ้านในละแวกบ้าน เพราะสำหรับ Aristotle การอยู่ร่วมกันในชุมชนทางการเมืองคือเงื่อนไขสำคัญของการมีชีวิตที่ดี และการจะบรรลุชีวิตที่ดีได้การมีมิตรภาพเป็นเงื่อนไขจำเป็นพื้นฐาน ด้วยเพราะชีวิตในชุมชนทางการเมืองไม่ใช่ชีวิตที่โดดเดี่ยวอีกต่อไป แต่เป็นชีวิตที่ต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การมีมิตรภาพจึงมีความสำคัญอย่างมากต่อการบรรลุจุดหมายปลายทางของชุมชนทางการเมือง (Nagle, 2016) ดังนั้นบ้านเรือนจึงมีความสำคัญอย่างมากต่อพัฒนาการที่คน ๆ หนึ่งสมควรได้รับเพื่อบรรลุจุดหมายปลายทางของตัวเอง และชุมชนทางการเมืองมีจุดหมายปลายทางจะต้องตอบสนองในเรื่องนี้

ดังนั้นเมื่อชุมชนทางการเมืองคือเมือง และรากฐานของเมืองก็คือบ้านเรือน ณ จุดนี้จึงสามารถนำคำอธิบายในส่วนนี้ของ Aristotle ในเรื่องความสำคัญของบ้านเรือนบนความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติ มิตรภาพ และความยุติธรรมโดยธรรมชาติ ที่ต่างสนับสนุนความจำเป็นของการมีอยู่ของบ้านเรือนที่เป็นเรื่องธรรมชาติของเมืองที่ต้องตอบสนองต่อจุดหมายปลายทางของเมือง และการจะบรรลุเป้าหมายดังกล่าวบ้านเรือนยังได้ตอบสนองในแง่ของมิตรภาพและความยุติธรรมโดยธรรมชาติด้วย ในแง่นี้ความคิดของ Aristotle จึงสามารถปรับมาใช้เพื่อตอกย้ำถึงความจำเป็นของการมีที่อยู่อาศัยในฐานะบ้านเรือนที่เป็นพื้นฐานที่สำคัญของชุมชนทางการเมืองที่จะมอบชีวิตที่ดีเมื่อมาอยู่ร่วมกัน และเพื่อการที่จะมีชีวิตที่ดีได้มีบ้านเรือนอันเป็นรากฐานสำคัญของการที่จะบรรลุชีวิตที่ดีตามเป้าหมายของชุมชนทางการเมือง ในคำอธิบายตรงนี้จึงถือเป็นการสร้างรากฐานทางความคิดอย่างชอบธรรมสำหรับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยด้วยรากฐานทางความคิดของ

Aristotle ดังนั้นความคิดของ Aristotle จึงสามารถเป็นรากฐานให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยตามที่ได้อธิบายไปข้างต้น

2) สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยในฐานะสิทธิมนุษยชน

นัยยะจากข้อที่ 1 สามารถกลายเป็นรากฐานสำหรับการส่งเสริม UDHR ว่าสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยเป็นปัจจัยพื้นฐานและจำเป็นสำหรับประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก トラบที่เราทุกคนคือมนุษย์ (human being) หน้าที่พื้นฐานของรัฐจึงต้องจัดแจง จัดหา ส่งเสริม หรือสนับสนุนให้ประชาชนทุกคนของรัฐมีที่อยู่อาศัยไม่ว่าในรูปแบบใดก็ตาม อาทิ บ้านเอื้ออาทร คอนโดในราคาถูก หรือการเช่าในราคาถูกต่อที่อาศัยที่จะจัดสร้างขึ้นมาเป็นต้น รวมถึงประเด็นเรื่องคุณภาพของที่อยู่อาศัยที่รัฐจัดหาให้ก็เช่นกัน จะต้องเป็นที่อยู่อาศัยที่มีคุณภาพเอื้อต่อการใช้ชีวิต หรือสร้างเงื่อนไขให้คนที่มาอยู่สามารถใช้ชีวิตเพื่อที่จะแสวงหาชีวิตที่ดีที่เขาปรารถนาได้ ตามพื้นฐานแนวคิดของ Aristotle

จะเห็นว่าในปี 1991 สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยได้ถูกนำมาใช้ในเชิงกฎหมายสิทธิมนุษยชนอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้นโดยเริ่มจากคณะกรรมการว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เป็นผู้กำกับดูแลกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ UDHR ได้ขยายความในเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยจากข้อที่ 25 ใน UDHR โดยลงรายละเอียดเงื่อนไข 7 ประการสำหรับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย ได้แก่ 1. มีความมั่นคงทางกฎหมายในการครอบครองที่อยู่อาศัย (legal security of tenure) 2. มีการบริการ วัสดุอุปกรณ์ สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ และสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานสำหรับที่อยู่อาศัย (availability of services, materials, facilities and infrastructure) 3. ราคาที่เหมาะสมสำหรับประชาชนทุกคน (affordability) 4. ที่อยู่อาศัยสามารถอยู่ได้อย่างเหมาะสม (habitability) 5. เป็นที่อยู่อาศัยที่สามารถเข้าถึงได้ง่ายสำหรับทุกคน (accessibility) 6. อยู่ในพื้นที่ที่เหมาะสม (location) ที่ร่ายล้อมไปด้วยเครือข่ายชุมชนและสังคมรอบ ๆ ที่เอื้อต่อการใช้ชีวิต และ 7. ต้องเคารพมิติทางวัฒนธรรม (cultural adequacy) การออกแบบที่อยู่อาศัย

เมื่อนำ 7 เงื่อนไขนี้มาเทียบเคียงกับความคิดที่สนับสนุนสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยของ Aristotle ที่ได้อธิบายไว้ข้างต้นจะเห็นว่าเงื่อนไขทั้ง 7 นี้มีความสอดคล้องและสอดคล้องกับความคิดของ Aristotle ที่ช่วยส่งเสริมและสร้างเงื่อนไขที่เอื้อให้ประชาชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีบ้านคือรากฐานของรัฐ เป็นเรื่องธรรมชาติที่รัฐจะต้องจัดหน้า รวมทั้งเป็นหน้าที่ของรัฐที่จะต้องจัดสรรที่อยู่อาศัย เพราะบ้านไม่ใช่เพียงสถานที่หลบแดดหลบฝน แต่บ้านยังเอื้อให้เกิดมิตรภาพอันเป็นรากฐานของพื้นที่ทางการเมืองหรือพื้นที่สาธารณะที่สำคัญอย่าง

มาก ซึ่งอาจมองว่า 7 เงื่อนไขนี้คือรูปธรรมความหมายสมัยใหม่ของการนำ Aristotle มาส่งเสริมในเรื่องของสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยก็ได้เช่นกัน

3) สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยในรัฐธรรมนูญและการนำไปปฏิบัติ

จากข้อที่ 2 ในเรื่องแนวทางเชิงนโยบายและปฏิบัติ ในประเด็นนี้อาจจะต้องมีการศึกษาเพิ่มเติมในกรณีศึกษาที่เกี่ยวกับการเคหะโดยภาครัฐว่าแต่ละประเทศจัดสรรที่อยู่อาศัยให้กับพลเมืองของรัฐได้อย่างไร ซึ่งอาจศึกษาจากกรณีแบบชาติตะวันตกที่ประสบความสำเร็จอย่างอังกฤษ เยอรมนี ญี่ปุ่น สิงคโปร์ เป็นต้น หรือในบางประเทศได้รับรองสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยไว้ในรัฐธรรมนูญ จึงเป็นหน้าที่ของรัฐบาลและหน่วยงานรัฐจะต้องดำเนินการจัดสรรที่อยู่อาศัยให้เพียงพอสำหรับประชาชนของรัฐทุกคน

เช่น รัฐธรรมนูญแห่งประเทศแอฟริกาใต้ในหมวดที่ 2 มาตรา 26 ได้ให้การรับรองถึงสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยโดยมีความว่า “ทุกคนมีสิทธิที่จะเข้าถึงที่อยู่อาศัยได้อย่างเพียงพอ” (“everyone has the right to have access to adequate housing”) และได้มอบหมายให้กรมการจัดตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ (Department of Human Settlement) เป็นผู้ดูแลและดำเนินการตามที่รัฐธรรมนูญกำหนด หรือในกรณีของไนจีเรีย รัฐธรรมนูญได้ระบุไว้ในมาตรา 43 ว่า “พลเมืองทุกคนของไนจีเรียควรที่จะมีสิทธิที่จะได้รับอสังหาริมทรัพย์ที่ใดก็ได้ในไนจีเรีย” (“every citizen of Nigeria shall have the right to acquire and own immovable property anywhere in Nigeria”) ในขณะที่สหรัฐอเมริกาส่วนใหญ่นิยามว่า Massachusetts ไม่ได้ให้การรับรองหรือสนับสนุนที่อยู่อาศัยให้กับประชาชน (Edgar, Doherty, and Meert, 2002)

ในรัฐธรรมนูญไทย ปี พ.ศ. 2560 ไม่ได้ระบุรับรองสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยไว้ มีเพียงในมาตรา 33 ที่ระบุว่า “บุคคลย่อมมีเสรีภาพในเคหสถานการเข้าไปในเคหสถานโดยปราศจากความยินยอมของผู้ครอบครอง หรือการค้นเคหสถานหรือที่รื้อถอน จะกระทำได้ เว้นแต่มีคำสั่งหรือหมายของศาล หรือมีเหตุอย่างอื่นตามที่กฎหมายบัญญัติ” กล่าวคือเป็นเพียงการระบุรับรองเรื่องเสรีภาพในเคหสถานเท่านั้น ไม่ได้รับรองในฐานะสิทธิที่รัฐจะต้องจัดหาให้กับประชาชนทุกคน

งานวิจัยชิ้นนี้จึงเป็นความพยายามสร้างจุดเชื่อมโยงระหว่างปรัชญาการเมืองกับนโยบายให้เกิดขึ้น โดยเฉพาะนโยบายทางสังคม (social policy) ที่มักจะเกี่ยวข้องกับการพยายามแทรกแซงการใช้ชีวิตของปัจเจกบุคคล ในแง่ที่การแทรกแซงนั้นจำเป็นต่อการสร้างเงื่อนไขให้พลเมืองสามารถใช้ชีวิตอยู่ได้ในท่ามกลางบรรยากาศต่าง ๆ ตรงจุดนี้เองที่ปรัชญาการเมืองเข้ามาเชื่อมโยงกับนโยบายสาธารณะในแง่ของนโยบายทางสังคม จะต้องให้เหตุผลอย่างชอบธรรมสำหรับการแทรกแซงชีวิตประจำวันของผู้คน และการให้ความชอบธรรม ณ จุดนี้คือเชื่อมโยงระหว่างปรัชญาการเมืองกับนโยบายสาธารณะ (Taylor, 2019; Wolff, 2019)

ทั้งหมดนี้จึงนำไปสู่การตั้งชื่องานวิจัยชิ้นนี้ว่า “ ‘ใคร ๆ ก็มีบ้านได้’: Politics ของอริสโตเติลกับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย” หรือในภาษาอังกฤษคือ “ ‘Anyone can have home’: Aristotle’s Politics and right to housing” โดยวลี “ใคร ๆ ก็มีบ้านได้” หรือ “Anyone can have home” เป็นวลีที่ปรับมาจากวลีของตัวละครชื่อ Auguste Gusteau ในภาพยนตร์ชื่อ Ratatouille (2007) เกี่ยวกับร้านอาหารที่มีเป็นเชฟมือดี โดย Auguste Gusteau มักจะมีคำขวัญประจำร้านของตัวเองหรือในทุก ๆ ครั้งที่สัมภาษณ์ว่า “Anyone can cook” หรือ “ไม่ว่าใครก็สามารถทำอาหารได้” ในความหมายนี้คำว่า “ไม่ว่าใคร” ในที่นี้จึงไม่ใช่เพียงแค่มนุษย์เท่านั้น แต่รวมไปถึงสัตว์ โดยมีหนูเป็นตัวแทน ซึ่งสำหรับงานวิจัยชิ้นนี้แล้วคำตอบของงานวิจัยชิ้นนี้จากความคิดของ Aristotle กับ สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย จึงสามารถสรุปจบด้วยวลีเดียวที่ว่า “Anyone can have home” หรือ “ใคร ๆ ก็มีบ้านได้”



บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- ชุตติเดช เมธิชุตติกุล. (2562). เราหลงลืมอะไรบางอย่าง (?): เมื่ออาริสโตเติลพิณิจการเมืองไทย. ใน โสรจจ์ หงศ์
ลดารมย์, ปกรณ์ สิงห์สุรียา และเจต บรดาศักดิ์ (บก.). *อาริสโตเติลในสังคมไทย*, (235-269).
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณฐิญาณ งามขำ และภุริภัทร์ เครือณพรัตน์. (2566). *ประชาธิปไตยในความคิดของฮันนาห์ อาเรนต์*.
กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.
- พิศาล มุกตารัตน์. (2561). *Victa activa: การรื้อฟื้น 'มนุษย์สภาวะ' ของฮันนาห์ อาเรนต์*. กรุงเทพฯ :
Illuminations Editions.
- พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์. (2566). รายงานโครงการ “บทสำรวจเบื้องต้นชีวิตของคนจนเมืองหตุระบบ: กรณีศึกษาคน
จนเข้าบ้าน/ห้องในเขตกรุงเทพมหานคร”. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริม
สุขภาพ (สสส.) และสถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์. (2567). *บ้านและสวຍ: รสนิยม ความงาม และพื้นที่ทางอารมณ์ของครอบครัวชนชั้น
กลางไทย*. กรุงเทพฯ: คอมม่อนบุ๊กส์.
- ไมเคิล แชนเดล. (2560). *ความยุติธรรม* [Justice: what's the right thing to do?] (สฤณี อาชวานันทกุล,
แปล). กรุงเทพฯ: โอเพ่นเวิลด์ส, พิมพ์ครั้งที่ 3.
- ลีโอ สเตรียาส และ โจเซฟ ครีอปชี. (2550). *ประวัติศาสตร์ปรัชญาการเมือง, เล่ม 1* [History of Political
Philosophy] (สมบัติ จันทรวงศ์, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- วีระ สมบูรณ์. (2561). *ทฤษฎีการเมืองกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ*. กรุงเทพฯ : Way of Book.
- สหประชาชาติ. (2551). *ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน* [Universal Declaration of Human Rights]
(กรมองค์การระหว่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: กรมองค์การระหว่าง
ประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ. (ต้นฉบับ ปี ค.ศ. 1948)

สมเกียรติ วันทะนะ. (2561). *โลกที่คิดว่าคุ้นเคย?: ความคิดทางการเมืองไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 1893-2310*. กรุงเทพฯ: ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สมบัติ จันทรวงศ์. (2516). สิทธิในการปฏิบัติของอาริสโตเติล. *รัฐศาสตร์สาร*, 1(6), 1-29.

สมบัติ จันทรวงศ์. (2521). ประชากรการเมือง: คลาสสิกและสมัยใหม่. *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร*, 2(4), 139-159.

สมบัติ จันทรวงศ์. (2527). *ตัวบท (the text) กับการเรียนการสอนวิชาประชากรการเมือง*. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัย คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สมบัติ จันทรวงศ์. (2551). *ประชากรการเมืองเบื้องต้น: บทวิเคราะห์ไฮเกรติส*. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, พิมพ์ครั้งที่ 3.

สมบัติ จันทรวงศ์. (2558). ลีโอ สเตราส์ กับประชากรการเมือง ใน อรรถสิทธิ์ สิทธิดำรง. *บทสำรวจความคิดทางประชากรการเมืองของ ลีโอ สเตราส์*, (18-68), กรุงเทพฯ: สมมติ.

อรรถสิทธิ์ สิทธิดำรง. (2558). *บทสำรวจความคิดทางประชากรการเมืองของ ลีโอ สเตราส์*. กรุงเทพฯ: สมมติ.

ภาษาอังกฤษ

Annas, J. (1996). Aristotle's "Politics": A Symposium: Aristotle on Human Nature and Political Virtue. *The Review of Metaphysics*, 49(4), 731-753.

Arendt, H. (1998). *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.

Arendt, H. (2017). *The Origins of Totalitarianism*. London: Penguin Books.

Arendt, H. (2007). *The Promise of Politics*. New York: Schocken Books.

Aristotle. (1992). *Aristotle's Physics: Books I and II* (William Charlton, translated). Oxford: Oxford University Press.

Aristotle. (2011). *Aristotle's Nicomachean Ethics* (Robert C. Bartlett & Susan D. Collins, translated). Chicago: The University of Chicago Press.

- Aristotle. (2013). *Aristotle's Politics* (Carnes Lord, translated). Chicago: The University of Chicago Press, 2nd edition.
- Atkinson, R. and Jacobs, K. (2016). *House, home and society*. London: Palgrave Macmillan.
- Bartlett, R. and Collins, S. (2011). Interpretative essay. In Aristotle. (2012). *Aristotle's Nicomachean Ethics* (Robert C. Bartlett & Susan D. Collins, translated), (pp. 237-302). Chicago: The University of Chicago Press.
- Beitz, C. (2007). Human Rights. In Robert E. Goodin, Philip Pettit, and Thomas Pogge (eds.), *A Companion to contemporary political philosophy*, (pp. 628-637). Oxford: Blackwell Publishing.
- Beveridge, R. and Koch, P. (2022). *How Cities Can Transform Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Bloom, N., Umbach, F., and Vale, L. (eds.). (2015). *Public Housing Myths: Perception, Reality, and Social Policy*. Ithaca: Cornell University Press.
- Bobbio, N. (1996). *The age of rights* (Allan Cameron, translated). Cambridge [USA]: Polity Press.
- Booth, W. (1981). Politics and the household: a commentary on Aristotle's Politics book one. *History of Political Thought*, 2(2), 203-226.
- Borsi, K., Ekici, D., Hale, J., and Hayness, N. (2022). Introduction: Housing and the City: Architectural Experimentation and Social Diagrams. In Katharina Borsi, Didem Ekici, Jonathan Hale, Nick Haynes (eds.), *Housing and the City*, (pp. 1-9). Oxon: Routledge.
- Bratt, R., Stone, M., and Hartman, C. (eds.) (2006). *A Right to housing: foundation for a new social agenda*. Philadelphia: Temple University Press.
- Campbell, T. (2006). *Rights: a critical introduction*. Oxon: Routledge.
- Clapham, D. (2012a). Social Constructionism and beyond in Housing Research. In David Clapham, William Clark, and Kenenth Gibb (eds.), *The SAGE Handbook of Housing Studies*, (pp. 174-187). London: Sage.

- Clapham, D. (2012b). Social Policy Approaches to Housing Research. In David Clapham, William Clark, and Kenenth Gibb (eds.), *The SAGE Handbook of Housing Studies*, (pp. 163-173). London: Sage.
- Coby, P. (1988). Aristotle's Three Cities and the Problem of Faction. *The Journal of Politics*, 50(4), 896–919.
- Coccia, E. (2024). *Philosophy of the home: domestic space and happiness* (Richard Dixon, translated). Dublin: Penguin Books.
- Cooper, J. (1996). Justice and Rights in Aristotle's "Politics." *The Review of Metaphysics*, 49(4), 859–872.
- Cuddy, M., Spring, A., Krysan, M., and Crowder, K. (2023). All in the Family: Social Connections and the Cycle of Segregation. In In Brian J. McCabe and Eva Rosen (eds.), *The Sociology of Housing: How Homes shape our Social Lives*, (pp. 279-290). Chicago: The University of Chicago Press.
- Dembour, M.-B. (2010). What Are Human Rights? Four Schools of Thought. *Human Rights Quarterly*, 32(1), 1–20.
- Destrée, P. (2015). Aristotle on improving imperfect cities. In Thornton Lockwood and Thanassis Samaras (eds.), *Aristotle's Politics: A Critical Guide*, (204-223). Cambridge: Cambridge University Press.
- Edgar, B., Doherty, J., and Meert, H. (2002). *Access to housing: Homelessness and vulnerability in Europe*. Bristol: The Policy Press.
- Edmundson, W. (2012). *An introduction to rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2nd edition.
- Fermin, A. and Wassenberg, F. (2020). A Home Away From Home: Housing Refugees in the Netherlands During the European Refugee Crisis. In Katrin B. Anacker, Mai Thi Nguyen, David P. Varady (eds.), *The Routledge Handbook of Housing Policy and Planning*, (pp. 23-34). New York: Routledge.

- Freeden, M. (1991). *Rights*. Buckingham: Open University Press.
- Franklin, B. (2006). *Housing transformations: shaping the space of twenty-first century living*. London: Routledge.
- Gotthelf, A. (1997). Understanding Aristotle's Teleology. In R. Hasking (ed.), *Final Causality in Nature and Human Affairs*, (71-82). Washington, D.C.: Catholic University of America Press.
- Helmer, E. (2024). *Oikonomia: Ancient Greek Philosophers on the Meaning of Economic Life*, (David A. Auerbach, translated). Chicago: The University of Chicago Press.
- Höffe, O. (2003). *Aristotle*, (Christine Salazar, translated). New York: State University of New York Press.
- Hohmann, J. (2014). *The right to housing: law, concepts, possibilities*. Oxford: Hart Publishing.
- Horn, C. (2021). Aristotle's 'City of our Prayers' within the history of political utopianism. In Pierre Destrée, Jan Opsomer, and Geert Roskam (eds.), *Utopias in Ancient Thought*, (pp. 167-184). Boston: De Gruyter.
- Hughes, G. (2013). *The Routledge Guidebook to Aristotle's Nicomachean Ethics*. New York: Routledge.
- Ingram, A. (1994). *A political theory of rights*. Oxford: Clarendon Press.
- Irving-Clarke, Y. (2019). *Supported Housing: Past, Present and Future*. Oxon: Routledge.
- Irving-Clarke, Y. (2023). *Housing Philosophy: Applying Concepts to Policy*. Abingdon: Routledge.
- Irving-Clarke, Y. and Henderson, K. (2021). *Housing and Domestic Abuse: Policy into Practice*. London: Routledge.
- Jaffa, H. (2009). *Crisis of the House Divided: An Interpretation of the Issues in the Lincoln-Douglas Debates*. Chicago: The University of Chicago, 50th Anniversary Edition.

- Keating, W. (2020). The Right to Housing: The Goal Versus the Reality. In Katrin B. Anacker, Mai Thi Nguyen, David P. Varady (eds.), *The Routledge Handbook of Housing Policy and Planning*, (pp. 11-22). New York: Routledge.
- Kelsey, S. (2015). Aristotle on interpreting nature. In Mariska Leunissen (ed.), *Aristotle's Physics: A Critical Guide*, (pp. 31-45). Cambridge: Cambridge University Press.
- Keyt, D. (1991). Three basic theorems in Aristotle's Politics. In David Keyt and Fred D. Miller, Jr. (eds.), *A Companion to Aristotle's Politics*, (pp. 118-140). Oxford: Blackwell.
- King, P. (2003a). Housing as a freedom right. *Housing Studies*, 18(5), 661–672.
- King, P. (2003b). *A Social Philosophy of Housing*. Abingdon: Routledge.
- King, P. (2011). Using Big Ideas: The application of political philosophy in housing research. *Housing, Theory and Society*, 28(2), 109–122.
- King, P. (2016). *Principles of Housing*. Abingdon: Routledge.
- King, P. (2017). *Thinking on Housing: Words, Memories, Use*. Abingdon: Routledge.
- King, P., and Oxley, M. (2000). *Housing: Who Decides?* Hampshire: Palgrave macmillan.
- Kraut, R. (1996). Are There Natural Rights in Aristotle? *The Review of Metaphysics*, 49(4), 755–774.
- Lawrence, R. (2012). People-Environment Studies. In David Clapham, William Clark, and Kenenth Gibb (eds.), *The SAGE Handbook of Housing Studies*, (pp. 230-244). London: Sage.
- Leishman, C. and Rowley, S. (2012). Affordable Housing. In David F Clapham, Kenneth Gibb, William A V Clark (eds.), *The SAGE Handbook of Housing Studies*, (pp. 379-396). London: Sage Publication.
- Locke, J. (1988). *Locke: Two Treatises of Government*. (P. Laslett, Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

- Lord, C. (2013). Introduction. In Aristotle. (2013). *Aristotle's Politics* (Carnes Lord, translated), (pp.). Chicago: The University of Chicago Press, 2nd edition.
- Malpass, P. and Murie, A. (1999). *Housing Policy and Practice*. Hampshire. Palgrave Macmillan, 5th edition.
- Mccabe, B. and Rosen, E. (2023). Introduction: How Homes shape our Social Lives. In Brian J. Mccabe and Eva Rosen (eds.), *The Sociology of Housing: How Homes shape our Social Lives*, (pp. 1-11). Chicago: The University of Chicago Press.
- Miller, F. (1995). *Nature, Justice, and Rights in Aristotle's Politics*. New York: Oxford University Press.
- Miller, F. (1996). Aristotle and the Origins of Natural Rights. *The Review of Metaphysics*, 49(4), 873–907.
- Miller, F. (2005). Naturalism. In C. Rowe & M. Schofield (eds.), *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought* (pp. 321–343). Cambridge: Cambridge University Press.
- Moons, N. (2018). *The Right to Housing in Law and Society*. New York: Routledge.
- Nagle, D. (2016). *The Household as the Foundation of Aristotle's Polis*. New York: Cambridge University Press.
- Nevett, L. (2010). *Domestic Space in Classical Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nevett, L. (2023). *Ancient Greek Housing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nichols, M. (2023). *Aristotle's Discovery of the Human: Piety and Politics in the "Nicomachean Ethics"*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Pangle, T. (2004). Straussian Approaches to the Study of Politics. In Gerald F. Guas & Chandra Kukathas. (eds.). *Handbook of Political Theory*, (31-45). London: Sage Publications.
- Pangle, T. and Burn, T. (2015). *The Key Texts of Political Philosophy: An Introduction*. New York: Cambridge University Press.

- Preimus, H. (2012). Managing Social Housing. In David F Clapham, Kenneth Gibb, William A V Clark (eds.), *The SAGE Handbook of Housing Studies*, (461-483). London: Sage Publication.
- Rowan, J. (1999). *Conflicts of rights: moral theory and social policy implications*. Boulder: Westview Press.
- Singer, B. J. (1999). *Pragmatism, Rights, and Democracy*. New York: Fordham University Press.
- Single, J. (2014). Housing, Homelessness, and Social Justice. In Michael Reisch (ed.), *The Routledge International Handbook of Social Justice*, (300-318). Abingdon: Routledge.
- Segev, M. (2019). Aristotle's ideal city-planning: *Politics* 7.12. *Classical Quarterly*, 69(2), 585-596.
- Smith, S. (2012). *Political Philosophy*. New Heaven: Yale University Press.
- Stavrianeas, S. (2015). Nature as a principle of change. In Mariska Leunissen (ed.), *Aristotle's Physics: A Critical Guide*, (pp. 46-65). Cambridge: Cambridge University Press.
- Stone, M. (2012). Social Housing. In James DeFilippis and Susan Saegert (eds.), *The Community Development Reader*, (pp. 76-89). Oxon: Routledge.
- Strauss, L. (1953). *Natural Rights and History*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Strauss, L. (1964). *City and Man*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Strauss, L. (1988). *What is Political Philosophy? And Other Studies*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Swanson, J. (1994). *The Public and the Private in Aristotle's Political Philosophy*. Ithaca: Cornell University Press.
- Swanson, J. and Corbin, C. (2009). *Aristotle's Politics: A Reader's Guide*. New York: Continuum.
- Taylor, H. (2019). *Social Justice in Contemporary Housing: Applying Rawls' Difference Principle*. Oxon: Routledge.

- Waldron, J. (2007). Rights. In Robert E. Goodin, Philip Pettit, and Thomas Pogge (eds.), *A Companion to contemporary political philosophy*, (pp. 745-754). Oxford: Blackwell Publishing.
- Waldron, J. (2020). Rights and Human Rights. In John Tasioulas (ed.), *The Cambridge Companion to the Philosophy of Law*, (pp. 152-170). Cambridge: Cambridge University Press.
- Warne, C. (2006). *Aristotle's 'Nicomachean Ethics': A Reader's Guide*. London: Continuum.
- Wells, K. (2018). The Right to Housing. *Political Studies*, 1-16.
- Wirth, L. (1947). Housing as a Field of Sociological Research. *American Sociological Review*, 12(2), 137-143.
- Wolff, J. (2019). *Ethics and Public Policy: A Philosophical Inquiry*. Oxon: Routledge, 2nd edition.
- Yates, J. (2012). Housing Subsidies. In David F Clapham, Kenneth Gibb, William A V Clark (eds.), *The SAGE Handbook of Housing Studies*, (pp. 397-418). London: Sage Publication.

